

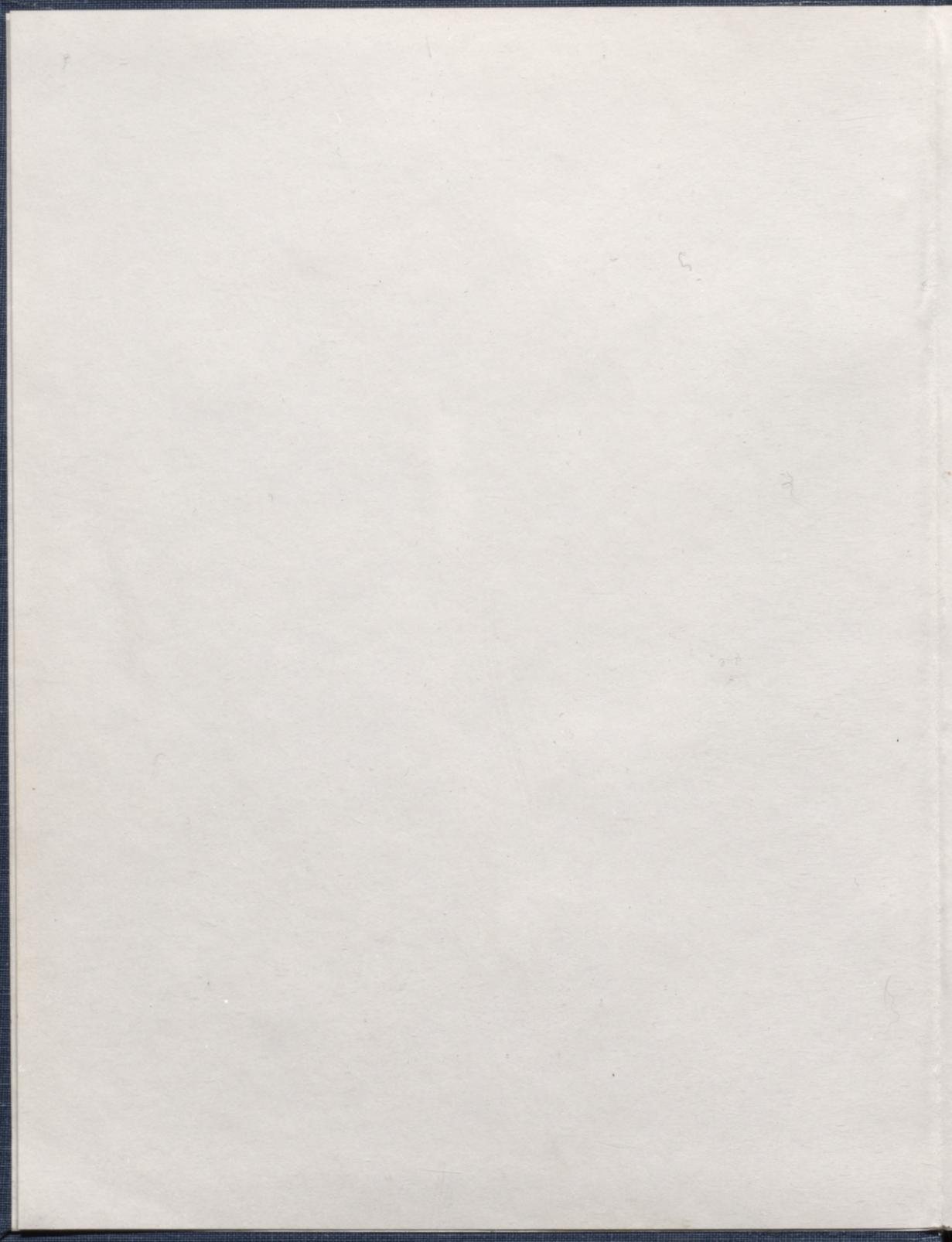
92-4
L 278

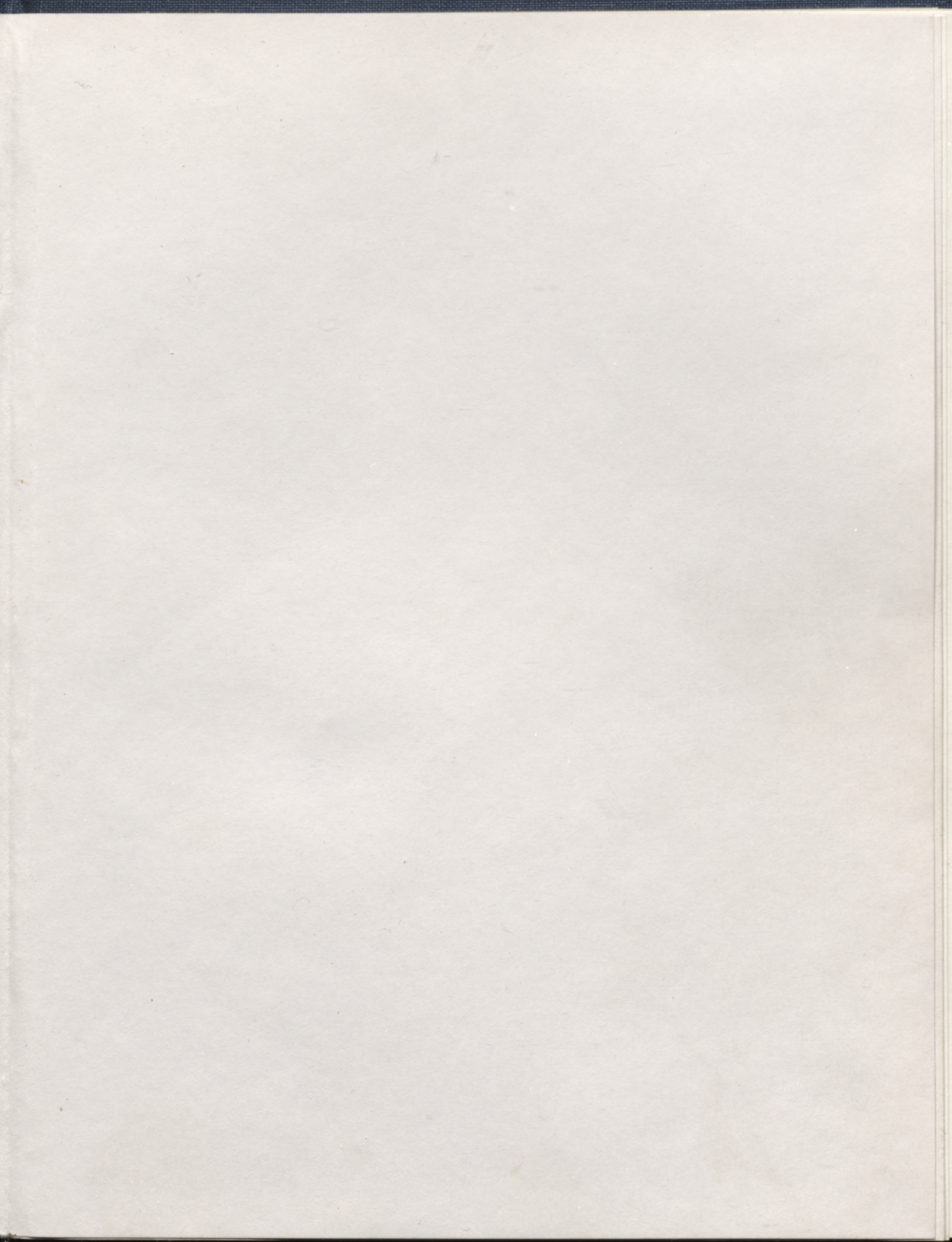
JĀNIS LABSVĪRS

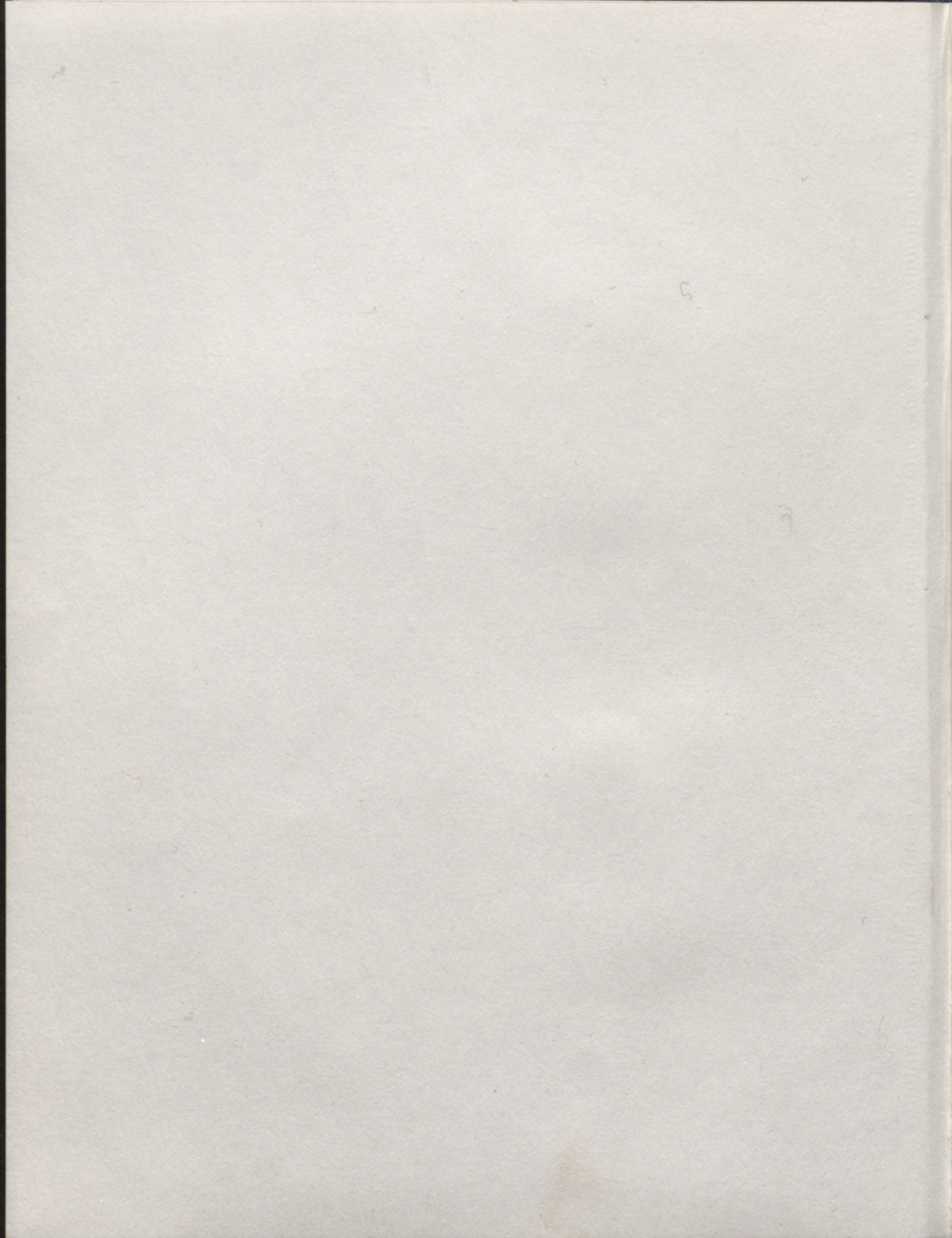
**ATMIŅAS UN
PĀRDOMAS**

Jānis Labsvīrs * ATMIŅAS UN PĀRDOMAS

ATMIŅAS
 UN
PĀRDOMAS

Jānis Labsvīrs

ATMIŅAS UN PĀRDOMAS

Jāņa Zvirbuļa autora portrets.

Jānis Zvirbulis

L 92-4
278

duel. L
g

Jānis Labsvīrs

ATMIŅAS UN PĀRDOMAS

OTRS PĀRLABOTS UN
PAPILDINĀTS IESPIEDUMS

SAULESKALNS

1988

55

31
Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

~~94-15-017~~
0309102304

Arnolda SILDEGA vāks, apvāks
un grafiskā apdare.

Korrektore: Zinaīda Ābele

© Copyright 1988 by Dr. Jānis Labsvīrs.

Printed by
FORREST PRINTING
Holland, Michigan USA

I E V A D A M

Šinī grāmatā sakopoti un pārspiesti raksti, kas autoram vēl bija pieejami.

*Grāmatu pamudināja izdot šādi iemesli:
pirmkārt, autoram bijusi iespēja piedalīties un vērot notikumus, kas citiem ne vienmēr bijuši pieejami vai zināmi;
otrkārt, autors centies norādīt uz kļūdām, kas vairākās publikācijās, apzinīgi vai neapzinīgi, ieviesušās un kuņas, gadiem ejot, arvien grūtāk kļūst izlabojamas.*

Iepriekš teiktais var palīdzēt mūsu jaunajiem zinātniekiem vieglāk orientēties dažādu publicētu atmiņu un līdzīga satura grāmatu novērtēšanā.

Autors

Šīs grāmatas — *ATMIŅAS UN PĀRDOMAS* — otrā klajā
laidienā izlabotas dažas pamanītas iespaiduma kļūdas, pārmainīti
daži fotoattēli un grāmatas beigās pievienots raksts — *DRAU-*
DŽĪGĀ AICINĀJUMA IDEJA — kā arī personu rādītājs —
indeks.

Šo iespaidumu rediģējis Roberts Zuika.

ATMIŅAS
UN
PĀRDOMAS

ATTENTAS
UN
PARDONAS

LATVIJAS IZCILO VALSTSVĪRU ATCEROTIES

Kārlis Ulmanis un viņa laiks pieder vēsturei, tādēļ šogad, kad paiet 100 gadu kopš viņa dzimšanas (dzimis 1877. g. 4. sept. Bērzēs pag.), šī lielā latviešu valstsvīra darbu varam vērtēt objektīvāk nekā tad, kad bijām ar viņu vēl personiski saistīti.

Ulmaņa valstsvīra darbu varētu sadalīt divos posmos: darbu pirms 1934. gada 15. maija un darbu autoritātīvās iekārtas laikā.

Runājot par pirmo posmu, ikvienam objektīvam notikumu vērtētājam būtu jāatzīst Ulmaņa nopelni Latvijas valsts dibināšanā. Latviju proklamējot, valdībai nebija naudas. Trūka valsts pārvaldes aparāta, trūka kaļaspēka. Latviju bija ieņēmis ienaidnieks. Svarīgi arī atcerēties, ka latviešos nebija pilnīgas vienprātības un ticības jaunajai valstij. Sociāldemokratu nostāja, lieliniekiem Rīgā ienākot 1918. gada decembrī, ir labi zināma. Tautas padome gan skandināja demagoģiskas runas, bet deva maz atbalsta valsts organizēšanas darbam, ko gandrīz vai viens pats veica Ulmanis (E. Andersona *Latvijas vēsturē* 358.-359. lp.). Zīmīgs ir prof. E. Andersona konstatējums ka „... kritiskajās dienās gandrīz visi Latvijas valsts dibinātāji atstāja valsts kuģi, un bija brīži, kad šķita, ka visa Latvijas valsts bija personificēta tikai Kārļa Ulmaņa, un vēlāk arī Miķeļa Valtera, vientulīgajā personā” (625. lp.).

Jānožēlo gan, ka M. Valters, kas savā laikā labprāt pieņēma Ulmaņa labvēlības pierādījumus, vēlāk aroganti un asi vērsās pret Ulmani ar daudzkārt nepamatotu kritiku. No otras puses — varam pieminēt, ka Kārlis Skalbe atceras prezidentu Ulmani valsts dibināšanas laikā kā Imantu, kas būdams uz „Saratova”, šī „pasakainā peldošā Zilā kalna”, ik rītus iznācis uz kuģa klāja un skatījies, „vai migla nozust sāk” (*Mazās piezīmes*, Daugava, 22.-27. lp.).

Mēs nepārspilējam, sakot, ja 1918. gada 18. novembrī proklamēto Latvijas valsti izdevās izkarot un nostiprināt, tad par to pateicība pienākas ne tikai kaŗavīriem, bet arī Latvijas pirmajam ministru prezidentam Ulmanim. Bijušais Amerikas Savienoto Valšņu prezidents Herberts Hūvers vēlāk rakstīja:

„Nekad vēl vēsturē kādas tautas cīņa par brīvību nav notikusi tik briesmīgos apstākļos un ar tādu drosmi un pašuzupurēšanos kā šais trīs mazajās Baltijas valstīs” (E. Andersons, 627. lp.). 1953. gadā, liecinot ASV kongresā (Baltic States Investigation), H. Hūvers uzsver, ka „Ulmanis bija valsts vadībā (leadership) arī tad, kad es tur (Rīgā, aut.) atgriezos deviņpadsmit gadus vēlāk, 1938. gadā. Viņš bija Latvijas valsts prezidents un varēja būt lepns par sasniegto progresu”.

Šos Ulmaņa nopelnus Latvijas dibināšanā un brīvības cīņu laikā nedrīkstētu aizmirst arī viņa politiskie pretinieki brīvajā pasaulē. Tāpat nedrīkstētu aizmirst, ka no astoņpadsmit saeimas apstiprinātām valdībām Ulmanis bija ministru prezidents septiņās valdībās. Šis apstāklis deva Ulmanim iespēju lielā mērā ietekmēt Latvijas saimniecisko un kultūrālo politiku arī pirms autoritātīvās iekārtas nodibināšanas. Lai gan Ulmanis — šķietami — deva priekšroku Latvijas saimnieciskās dzīves, sevišķi lauksaimniecības, attīstībai, viņš neaizmirsā arī garīgās kultūras nostiprināšanu.

Ulmaņa ierosinājumā jau 1922. gada 6. jūnijā tika nodibināts Kultūras fonds.

No Latvijas proklamēšanas laika līdz 1934. gada 15. maijam Latvijā valdības mainījās astoņpadsmit reižu, caurmērā ik pa desmit mēnešiem (Igaunijā — caurmērā ik pa astoņiem mēnešiem un divdesmit dienām!). Pēdējā saeimā bija pārstāvētas 27 politiskas partijas, grupas un vieninieki. Politiskas pieredzes, demokratisku tradīciju un institūciju trūkums nespēja valsts intereses pasargāt pret atsevišķo grupu prasī-

Latvijas valsts prezidents Dr. Kārlis Ulmanis.

bām; valdību vairākums daudzkārt pastāvēja no nedomātajiem deputātiem, kas, apzinoties savu varu, savas balsis pārdeva „vairāksolītājiem”. Šīs valdības stabilitātes trūkums radīja neapmierinātību visplašākās iedzīvotāju aprindās, un nav brīnums, ka tautā atskanēja prasība pēc satversmes reformas, pat saeimas padzīšanas.

1930-os gados neapmierinātība par saeimas darbību pieauga, un, daļā mūsu jaunatnes, sevišķi inteliģences aprindās sāka parādīties radikāli labā spārņa strāvājumi. Prasība par saeimas padzīšanu atkārtojās. Arī Brūno Kalniņš atzīst, ka saeimā, kas sanāktu pēc 4. saeimas darbības izbeigšanas, labā spārņa radikālās grupas deputātu skaits pieaugtu un līdz ar to — apvērsuma iespējas.

1934. gada 3. martā saeima gāza A. Bļodnieka valdību un 17. martā Kārlis Ulmanis tika izvirzīts par jaunās valdības ministru prezidentu. Tā kā saeima bija noraidījusi viņa iesniegto satversmes grozījuma projektu, K. Ulmanis kopā ar ģen. Jāni Balodi izšķīrās par satversmes aizturēšanu un saeimas atlaišanu.

Nav šaubu, ka ar 1934. g. 15. maija apvērsumu pārkāpa Latvijas satversmi, un tagad, cīņoties par brīvu Latviju, mums jāatzīst, ka apturētā 1922. gada Latvijas satversme ir arvien vēl spēkā. Bet mums jāprot arī objektīvi novērtēt Ulmaņa rīcību 1934. gadā. Tas ir jo sevišķi svarīgi, lai mūsu spēki nesaskaldītos cīņā pret Latvijas okupāciju.

Ulmaņa pretinieki uzsver, ka viņš izdarīja apvērsumu un nodibināja autoritātīvo valdību varas kāres dēļ. Šādi uzskati ir aplami — Ulmanis pats bija pārliecināts demokrats. Viņš ievēroja demokratiskos principus jau Latvijas proklamēšanā, jo bez sociāldemokrātu un pārējo partiju un grupu dalības Latvijas proklamēšanu uzskatīja par nenožīmīgu.

Kas būtu noticis 30-os gados, ja Ulmanis nepārņemtu varu? Tā laika saeimas vispārējo stāvokli esmu jau pieminējis. Metot skatu atpakaļ, puslīdz droši varam teikt, ja Ulmanis un viņa domu biedri nebūtu pārņēmuši varu, kas notika bez asins izliešanas, apvērsumu būtu izdarījušas vai mēģinājušas izdarīt citas grupas, un Ulmaņa rīcības kritizētāji būtu zaudējuši daudz vairāk par brīvības ierobežojumu. Ja varu pārņemtu radikālās grupas, manuprāt, pretējās puses deputāti būtu zaudējuši arī dzīvības. Ja izceltos pilsoņu karš, Padomju Savienība nebūtu stāvējusi malā.

Līdzīgs stāvoklis bija arī Igaunijā. Igaunņu sociologs T. Parmings

savā 1975. gadā publicētajā grāmatā „Liberālās demokrātijas sabrukums un autoritātīvās varas nodibināšanās Igaunijā” (Tõnu Parming: *The Collapse of Liberal Democracy and the Rise of Authoritarianism in Estonia*, London/Beverly Hills: Sage Publications, 1975) raksta, ka prezidents Pets pārņēmis varu, lai novērstu varas pāriešanu radikālās igauņu brīvības cīnītāju kara veterānu organizācijas (VAPS) rokās. Kā Ulmaņa režīms Latvijā, tā Petsa režīms Igaunijā izcēlās ar mērenību („... it was also unique because of its generally mild nature”, 61. lp.). Protams, šādu mērenību nevarētu gaidīt, ja vara būtu pārgājusi ekstrēmistu rokās.

Apskatot Ulmaņa darbu autoritātīvās valdības laikā, manuprāt, jāizceļ viņa rūpes par izglītību, jaunatnes patriotisko audzināšanu, saimniecības pārkārtošanu, tautas ienākuma sadalīšanu un monumētālo būvniecību.

Ulmaņa rūpes par izglītību raksturo valsts budžetā paredzētās summas: izdevumi izglītībai autoritātīvās iekārtas laikā pieauga par apm. 40%. Tāpat pieauga pašvaldību izdevumi izglītībai. Nodibināja studiju fondu, kas tā laika Eiropā bija vienreizējs notikums: studenti varēja saņemt stipendijas un atbrīvoties no rūpēm par līdzekļu sagādi studijām. Draudzīgais aicinājums atbalstīja skolas ar ziedojumiem naudā, gleznās, grāmatās un citos mācību līdzekļos. Draudzīgajam aicinājumam sekojam arī trimdā.

Valdības kultūras politika ievērojami sekmēja zinātniskās pētniecības darbu. Jauna pieeja vēstures pētniecībā sākās tad, kad šim jautājumam pastiprinātu vērību pievērsa prezidents Ulmanis. 1936. gadā nodibināja Latvijas vēstures institūtu. Plašāki līdzekļi tika piešķirti Pieminekļu valdei, un atbalstu saņēma Vēstures muzejs. 1938. gadā izveidoja Rakstniecības un teātra muzeju. Bibliotēkās turpināja pieaugt grāmatu krājumi. Uzplaukums grāmatniecībā gāja roku rokā ar izcilu jaundarbu parādīšanos. Tāpat atbalstu saņēma opera un teātris. Mākslai tika dots jauns, spēcīgs virziens (skat. Ād. Šildes *Latvijas vēsturi 1914.-1940.*).

Runājot par patriotisko audzināšanu, jāuzsver, ka šis patriotisms nebija „mežonīgs nacionālisms”, kā to Ulmaņa pretinieki mēģina nostādīt. Patriotisms autoritātīvās valdības laikā nozīmēja mīlēt un cienīt to tautu un zemi, no kuŗas mēs izauguši, tai pašā laikā gan noraidot

marksistu šķiru cīņas ideoloģiju. Ja tagad latviešu trimdinieki vairumā runā latviski, ja mums vēl ārpus Latvijas pastāv latviešu skolas un skoliņas, biedrības, draudzes, koŗi un latviešu laikraksti, tad liela daļa pateicības pienākas Ulmaņa laika patriotiskai audzināšanai. Neaizmirsīsim, ka toreizējā jaunatne ir tagadējā vidējā, pat vecākā paaudze un ir tā, kas absolūti un proporcionāli visvairāk ziedo latvisko pasākumu uzturēšanai. Šī paaudze arī ir tā, kas mēģinājusi mūsu jauniešus izaudzināt par latviešiem un, ja tas ne vienmēr ir izdevies, jāatzīst, ka vides iedarbība dažkārt ir stiprāka par ģimenes audzināšanu.

Autoritātīvās valdības laikā prezidents centās pārkārtot Latvijas saimniecību, piešķiŗot lielāku lomu tās veidošanā valsts varai. Latvija tai laikā centās tuvojies valstij, ko mēdz saukt par labklājības valsti. Ulmanis gribēja panākt, lai Latvijā nebūtu ne nabago, ne bagāto, bet visi būtu pārtikuši.

Šo mērķi valdība cerēja sasniegt ar nodokļu un noteikto cenu politiku, kā arī ar sociālo likumdošanu. Tieši sociālās likumdošanas ziņā Latvija bija izcilā vietā. Par to mūsu pašreizējie studenti varētu rakstīt semināru darbus!

Daudziem no mums vēl ir prātā prezidenta vārdi: „Pāri visiem fabriku skursteņiem un mašīnām stāv tas dzīvais cilvēks, kas šinīs fabrikās strādā, kas pie šīm mašīnām strādā”. Ja arī cenšanās iedzīvināt šos vārdus dažkārt pazemina darba raķību, tad gribētos teikt, ka, tos neievērojot, mēs sagatavojam zemi komūnismam.

Ulmaņa laikā sāka būvēt Ķeguma spēkstaciju. Tas bija pasākums, par kuŗu jau 1920-os gados cīnijās starptautiski pazīstamais zinātnieks un apbrīnojamais jaunu ideju ierosinātājs profesors Kārlis Balodis. Atskatā gribētos pievienoties A. Klīvem, kas raksta, ka ar 1934. gadu sākās jauns laikmets, kur iekšējā politiskā brīvība bija ierobeķota, bet kultūrālā un saimnieciskā dzīve Latvijā sasniedza strauju uzplaukumu.

Runāŗot par būvniecību, jāuzsver, ka Ulmanis Latvijai gribēja dot ne tikai jaunu garīgu seju, bet — iespēju robeķās — arī jaunu arhitektonisku ietērpu. Ja 1934. gadā būvniecībā nodarbināja 2300 strādnieku, tad 1939. gadā jau 12.500. Rīga mainīja seju: radās jaunas celtnes, laukumi, ielas, dārzi. Lai minam kaut vai Tiesu pili, Finanču ministrijas ēku u.c. Tāpat provincē — Vienības nams Daugavpilī, tautas un aizsargu nami, stacijas, liels skaits skolu jaunceltnu. Ulmaņa laikā arī nobeidza Brīvības pieminekļa izveidošanu un Brāļu kapu izbūvi.

Karla Ulmana

70 gadu dzimšanas atceras vakars

1947. g. 3. septembrī.

Jāņa Labsvīra runa.

Priekšnesumi.

1. Tērces L. Garuta
2. Kur tu esi J. Kepītis
Adolfs Kaktiņš
3. Fragmenti no Ed. Virzas „Straumēniem”
Karlis Velcs
4. Carmina Jāzeps Vītols
Rūta Jaunzeme
5. Fragments no J. Raina sērdienu dziesmas „Daugava”
6. Latviešu ticība L. Breikss
Jānis Lejins
7. Latvietim V. Uponieks
8. Daugavas krastos J. Norvilis
Ksenija Brante
9. Tur Pēteris Ermanis
10. Pēdējā skate Arveds Svābe
Irma Graudina
11. Latvju himna A. Kolnins
12. Tev mūzam dzīvot Latvija J. Medins
Eslīngenas latviešu kolonijas koris
diriģents H. Lindemanis

E. & W. MAYER, ESSLINGEN

Pirmais plašākais Latvijas valsts prezidenta Dr. Kārļa Ulmaņa piemiņas sarīkojums bija Esslingenā, Vācijā. Pārpildītajā zālē bija ap 800 apmeklētāju.

Kāds mūsu tautsaimnieks atzīst, ka „monumentālās būvniecības objekti izskatījās lepni”, bet piebilst, ka saimnieciskā ziņā „šie ieguldījumi bijuši miruši”. Cik nenozīmīgi mums tagad liekas tie ieguldījumi, kas toreiz pavairoja materiālās vērtības, tik nozīmīgi ir šie „mirušie” ieguldījumi: pieminekļi un monumentālās celtnes. Kamēr vien Brīvības piemineklis, Brāļu kapi un šīs monumentālās celtnes pastāvēs, tās stāstīs latviešiem un mūsu zemes okupantiem par tiem laikiem, kad Latvija bija brīva, neatkarīga valsts.

Bez šaubām, Kārlim Ulmanim bija arī savas vājbības; tādas ir visiem cilvēkiem. Bet mums ir jāpatur prātā, ka atsevišķa cilvēka un jo sevišķi politiķa dzīvē ir bieži jāizšķiras ne par to, kas labs, kas ļauns — tad izšķiršanās viegla — bet gan no diviem ļaunumiem jāizvēlas mazākais. Pēc manas pārlicības Ulmanis, izdarot apvērsumu, izvēlējās mazāko ļaunumu. Protams, ne visi pieņemtie lēmumi bija pareizi, bet kļūdāmies visi.

Ulmanim pārmet godkāribu, bet — atzinība par labi padarītu darbu patīk katram. Šeit derētu atcerēties, ka Latvijas universitāte visā savā pastāvēšanas laikā reti piešķīra goda biedra statusu. Kārlim Ulmanim tāds tika piešķirts jau 1919. gadā.

Bet Ulmanim nepatika tukša godkāriba, un glaimošana viņam bija sveša. Tomēr dažkārt viņam bija grūti izvairīties no tiem, kas ar glaimošanu centās iegūt sev kādu labumu. Es to personiski novēroju, un ministrs Alfrēds Bērziņš atstāsta, ka prezidenta sēdināšana „goda vietā un krēslā” to dziļi sāpināja.

Prezidentam pārmet to, ka mēs nepretojāmies Latvijas okupācijai. Man šķiet, ka viņa lēmums bija pareizs. Čerčils savos memuāros raksta, ka Baltijas valstīm neesot bijusi iespēja efektīvi pretoties Padomju Savienībai. Bijušais Igaunijas republikas prezidents un Baltijas valšku okupācijas laika sūtnis Maskavā A. Rejs raksta, ka pretošanās nozīmētu tīšu tautas pašnāvību. Kas liegtu Staļinam pretošanās gadījumā deportēt visu latviešu tautu? Ka viņš spēj to izdarīt, rāda Krimas tatāru deportācija. Tāpat, pretojoties otrreizējās okupācijas laikā, Baltijas tautas nonāktu ienaidnieku kārtā un būtu padotas attiecīgām sekām. Krievu karaspēka mežonības, ieņemot Austrumvāciju, ir labi zināmas mums visiem...

Kārlis Ulmanis un viņa laiks ir pagājis, un ir pagājis laiks, kad viņš varēja kādu paaugstināt vai pazemināt. Bet, ja Amerikā, Anglijā,

Austrālijā, Kanādā un citās mūsu trimdas zemēs latviešu organizācijas rīko prezidenta Ulmaņa 100 gadu dzimšanas dienas atceres, viņu piemin runās, par viņu raksta mūsu prese, tad tas liecina, ka tās idejas, kas iemājoja Kārli Ulmani, ir dzīvas, ka mēs vēl ticam, ka nāks laiks, kad Latvija atkal būs brīva un neatkarīga.

Stāstīsim par to laiku tiem, kas „Ulmaņa laiku” nepazīst: stāstīsim par to mūsu jauniešiem un aicināsim viņus studēt vēsturi un tā laika apstākļus. Atgādināsim, ka vēl tagad tautieši dzimtenē atceras pēdējos piecus Latvijas pastāvēšanas gadus kā gaišākos viņu dzīvē un, savā starpā bijušo atceroties, runā par „veciem, labiem Ulmaņa laikiem”.

Kārlis Ulmanis bija kopā ar savu tautu tās labajās dienās. Viņš gāja mocekļu ceļā kopā ar tiem, ko Latvijas okupanti deportēja un nomocīja. Kārlis Ulmanis savu dzīvi dzīvoja un atdeva Latvijai saskaņā ar Kronvalda vārdiem:

„Mans augstākais prieks, manas lielākās bēdas stāv latviešu tautas laimē un nelaimē”:

Prezidenta Kārļa Ulmaņa komitejas priekšsēdis J. Vandelis 1983. g. 3. maijā Torontā, Kanādā, pasniedz Dr. J. Labsvīram grāmatu Degsme. Viņu vidū V. Slavieša un Sudmale.

Pie prezidenta Kārļa Ulmaņa pieminekļa iesvētīšanas dienā. No kreisās: pieminekļa komit. priekšsēdis J. Vandelis, Dr. A. Vanags, V. Brasliņš, M. Prikulis, Dr. J. Labsvīrs, A. Krūmiņš, pieminekļa autors arch. N. Sebris, E. Koks, J. Grodnis un Z. Akots.

1984. gada 9. septembrī Jorkas kapsētas latviešu nodaļā Torontā (Toronto) Kanādā kapusvētkos, kad ierādas vairāk nekā 2000 apmeklētāju, iesvētīja arī par trimdas tautiešu ziedojumiem kaltu pieminekli Latvijas valsts prezidentam Dr. Kārlim Ulmanim. Pieminekli iesvētījot, archibīskaps A. Lūsis norādīja, ka „Kārlis Ulmanis runā uz mums arī no aizmūžiem, aicina mūs un mūsu bērnus neaizmirst savu tautu, pie tās turēties un runāt latviešu valodu. Piemineklis nav tikai vienam cilvēkam, bet simbolisks liecinājums veselam laikmetam latviešu tautas vēsturē, kad paši lēmām likumus savā dzimtajā zemē. Dievs, svētī Latviju!”

KARAVĪRS KĀ LATVIEŠU TAUTAS UN VALSTS LIKTEŅA VEIDOTĀJS

Ir dažādi uzskati par to, kas noteic tautu un valšku likteņus. Marksisti uzsver, ka svarīgākais ir materiālie apstākļi, šķiru cīņa, cīņa starp apspiesti un apspiedējiem. Šis ir t.s. vēsturiskais materiālisms vai dialektiskais materiālisms.

Ir daudzi, kas marksismu noliedz, norādot, ka ne materiālie apstākļi, bet ideja, gars ir tas, kas veido sabiedrības attīstību. Nevaram noliegt reliģijas, kā garīgās dzīves izpausmes, nozīmi sabiedrības veidošanā.

Tāpat nevaram noliegt lielu personību nozīmi. Napoleons pārveidoja Eiropas politisko karti. Visiem zināms, kāda ietekme pasaules notikumu attīstībā bija Staļinam un Hitleram.

Un beidzot, jāpiemin tas, ko teicis Vācijas apvienotājs Bismarks, kas uzsvēra, ka lielus notikumus var risināt tikai ar dzelzi un asinīm. Tā tad viņš uzsvēra karavīru nozīmi un ieroču spēku. Bismarkam arī bija pamats tā runāt, jo Vācija apvienojās 1870. g. pēc franču un prūšu kara.

Ja vaicātu, kādi ir tie faktori, kuŗu rezultātā radās Latvijas valsts, tad atbilde, protams, ir, ka tie ir vairāki. Tomēr pats galvenais ir tas, ka mums bija vīri, kas bija ar mieru cīnīties par savu valsti ar ieročiem rokā. Bez karavīru un ieroču spēka nebūtu ne vien Latvijas, bet nebūtu arī Igaunijas, Lietuvas un Polijas, minot tikai dažas valstis, kas radās pēc Pirmā pasaules kara.

Legendārs ir Latvijas brīvības cīņu laiks, kad skolnieks atstāja skolas solu, zemnieks arklu tīrumā, strādnieks savu darba galdu fabrikā, lai tvertu ieročus, cīnītos par savu valsti un bieži vien ziedotu tai augstāko, ko cilvēks var dot — savu dzīvību. Kaut sākumā mazs bija viņu skaits, tas tomēr nepārtraukti pieauga.

Bijušais Amerikas Savienoto Valšņu prezidents H. Hūvers kādreiz liecinājis, ka maz ir vēsturē piemēru, kur kādas tautas kaŗavīri būtu izcīnījuši savas valsts neatkarību grūtākos apstākļos nekā tas bijis Baltijas valstīs.

Tomēr šī raksta autoram ir gadījies dzirdēt arī citādas domas. 1939. g. beigās kādā ārzemju sūtniecības pieņemšanā, Rīgā, pie manis pienāca kāds ārzemnieks, cik varēju vērot, labs latviešu vēstures pazinējs, un ironiskā tonī jautāja: „Vai jūs, latvieši, nepārspilējat, runājot par savu kaŗavīru varonību un nozīmi valsts dibināšanā? Cik tad bija to, kas krita vai pazuda bez vēsts jūsu brīvības cīņās? Taču ne vairāk par 3000. Kas ir šie zaudējumi, salīdzinot ar tiem simtiem tūkstošiem, jā, miljoniem kaŗavīru, kas krita Pirmajā pasaules kaŗā.” Uz to es atbildēju toreiz un gribu to atkārtot arī šinīs rindās: varonība nav kvantitāte un nav mērojama skaitļiem. Varonība ir kvalitāte. Roze smaržo tāpat, vai tā ir viena vai kopā ar citām. Mainās gan smaržas intensitāte, ne kvalitāte. Varonis ir kaŗavīrs, vienalga vai tas cīnījies un kritis kopā ar tukstošiem citu, vai arī zaudējis dzīvību viens, ejot bīstamā izlūku gājienā.

Un, runājot par varonību, man prātā nāk 1920.-ais gads, kad no Liepājas uz Rīgu pārveda to kritušo brīvības cīnītāju šķirstus, ko nolēma apglabāt Rīgā, Brāļu kapos. Kritušo vidū, kaujā pie Batāriem, bija arī kāds jauns leitnants Kārlis Barons, kas bija tikko sasniedzis 19 gadu vecumu. Šis jaunais leitnants bija Krišjāņa Barona mazdēls. Viņa un pārējos šķirstus Rīgā sagaidīja Kr. Barons un pavadīja tos cauri visai Rīgai no stacijas līdz Brāļu kapiem. Toreiz jau viņš bija sasniedzis 85 mūža gadus. Taču ar to mūsu dainu krīvs godināja ne tikai savu mazdēlu, bet visus tos, kuŗi bija sekojuši dainu vārdiem: „Uz ežiņas galvu liku, sargāj' savu tēvu zemi.”

Latvijā valsts svētkos mēs izcēlām un pieminējām lielāko tiesu 1918.-1920. g. brīvības cīnītājus. Izcēlām kalpakiešus, ziemeļniekus, nacionālos partizānus. Valsts svētkos, 18. novembrī, un Lāčplēša dienā mēs

noskatījāmajos karavīru parādes, gājām dievnamos un pieminējām kriptu varoņus, nolikām vainagus Brāļu kapos.

Tagad, trimdā mums jāpiemin ne tikai toreizējie brīvības cīnītāji, bet gan visi tie, kas cīnījušies par latviešu tautu, dzimto zemi un, tā tieši vai netieši, arī par Latvijas valsts ideju.

Mums jāizceļ nacionālie strēlnieki, kas cīnījās par Latvijas zemi, kas cīnījās Ložmetējkalnā, Tīreļpurvā un Nāves salā. Aiz viņiem toreiz stāvēja visa latviešu tauta. Šo rindu autoram priekš vairākiem gadiem bija izdevība runāt 18. novembra sarīkojumā Čikāgā. Pēc akta pie manis pienāca un apkampa Jānis Goldmanis, bijušais Krievijas valsts

Pēc Jāņa Labsvīra lekcijas Torontas latviešu tautas augstskolas (TLTA) latvisko zinību seminārā, Latviešu namā, 1982.g. 14. novembrī. Lektoram pa labi semināra vadītāja P. Melnbārde, pa kreisi — dzejniece G. Ikona.

domnieks, kuŗu vēsturē apzīmē par strēlnieku tēvu. Viņš uzsvēra, ka Latvijā un arī trimdā strēlnieku nozīme neesot pietiekoši izcelta. Pretēji tas esot pie komunistiem, kas izceļot vietā un ņevietā to strēlnieku nozīmi, kuŗi aizgājuši maldu ceļus. Mums Goldmanim jāpievienojas. Strēlnieki bija ne tikai tie, kas tautā modināja nacionālo lepnumu, bet darīja Latvijas vārdu pazīstamu arī starptautiskā forumā. Beļģu lielākais dzejnieks Verharns (E. Verhaeren) strēlnieku cīņu laikā rakstīja: „Mēs pie Verdenas klausāmies, kā latviešu strēlnieki cīnās, un zinām, ka latviešu ozols nelieksies, drīzāk lūzīs”.

Mums jāpiemin un jāizceļ arī leģionāri un viņu cīņas. Viņu loma ir daudzkārt pārprasta. Nesen lasīju kādu rakstu, kuŗā bija teikts, ka vēl mums esot vīri, kas neesot aizmirsuši svešas valsts vadonim doto zvērestu. Kas domāts ar šiem „vīriem”, mēs zinām. Man te gribētos aizrādīt, ka arī strēlnieki zvērēja svešas valsts „vadonim”, bet kā tie, tā leģionāri savās sirdīs bija zvērējuši cīnīties par latviešu tautu, Latvijas zemi, un leģionāri arī par Latvijas valsti. Tie gāja cīņās ar Latvijas krāsām uz rokas, ar Latvijas domu sirdī. Ja nebūtu leģionāru, lielākā daļa vēlāk būtu iesaukta sarkanarmijā, un tiem būtu jācīnās kopā ar bolševikiem. Maz būtu latviešu brīvā pasaulē. Lielākā daļa no trimdiniekiem paliktu Latvijā un būtu vai nu noslepkavoti vai deportēti un gājuši bojā vergu darbu nometnēs. Un mūsu jaunieši tagad mācītos krievu valodu un locītos svešiem kungiem.

Prezidents Ulmanis 1939. g. kādā runā teica, ka „labāk stāvus mirt, ne uz ceļiem dzīvot”. Bet, kad komunisti iebruka Latvijā, viņš neļāva pretoties. Šo prezidenta rīcību kritizē un nosoda sevišķi virsnieki. Katram var būt savi uzskati, bet man šķiet, ka prezidenta nostāja toreiz bija pareiza. Mēs bijām vieni, bez sabiedrotiem. Pretošanās gadījumā Staļins varēja deportēt visu latviešu tautu. Ka viņš to varēja izdarīt, norāda Krimas tatāru deportācija. Tāpat pretojoties, Latviju uzskatītu par ienaidnieka valsti, un kā izturējās bolševiku kaŗavīri, okupējot Austrumvāciju, mēs zinām. Tādas pašas slepkavības, dedzināšanas, laupīšanas un izvarošanas draudētu arī Latvijai, to otrreiz okupējot.

Bet leģionāri ar savām cīņām pierādīja, ka latviešu kaŗavīrs būtu cīnījies 1940. g., ja viņu uz to aicinātu. Leģionāri pierādīja, ka viņi bija ar mieru labāk stāvus mirt, nekā uz ceļiem dzīvot. To pierādīja jo sevišķi tie, kas kā partizāni pēc Latvijas otrreizējās okupācijas izcīnīja bezirre-

džu cīņu Kurzemē. Lai noliecam galvas šo varoņu priekšā. Kādreiz Eslingenā, Vācijā, man bija izdevība runāt kādā sanāksmē, kurā godināja manu draugu ģenerāli Skaistlauku. Ģenerālis atbildes runā uzsvēra, ka ne viņš, ne pārējie viņa cīņu biedri nav pelnījuši sevišķu cildinājumu, jo viņi esot darījuši vienīgi savu pienākumu. Bet ir starpība starp to pienākumu, ko dažkārt veic pie gluda rakstāmgalda ērtā telpā un to, kur pienākuma veicēji ir pakļauti nevien visiem iespējamajiem grūtumiem, bet riskē ar savām dzīvībām.

Kas ir tas spēks, kas liek karavīriem šādu pienākumu pildīt? Vai tā ir valsts vara vai kas cits? Taču arī karavīri ir tādi paši cilvēki kā mēs katrs viens, kas grib dzīvot, kas negrib mirt. Bet viņi ir gājuši un darījuši savu pienākumu. Tas, kas liek šādu pienākumu darīt, nav tikai valsts vara, nē, tas ir kāds garīgs spēks, kāda garīga vērtība, ko varam saukt par nacionālo apziņu, par nacionālismu. Vārdu nacionālisms izprot dažādi: gan pozitīvā, gan negatīvā nozīmē. Amerikā ar vārdu nācija apzīmē visus iedzīvotājus, kas apdzīvo šo lielvalsti. Tātad vārdam nācija ir politiska nozīme. Nacionālās problēmas ir tās, kas attiecas uz visu valsts teritoriju. Tātad arī šis vārds ir ar teritoriāli politisku nozīmi. Latvijā un arī Vākreiropas valstīs ar vārdu nācija saprot tautu etniskā nozīmē. Saprot ļaužu grupu ar kopēju valodu, kopēju vēsturi, tradīcijām, folkloru. Ja arī ar dažkārt tik diskreditētu atziņu, ar kopējām asinīm. Nacionālisms Latvijā bija atziņa, ka tāpat kā lielais Likteņa lēmējs devis katram cilvēkam atšķirīgas spējas un savu uzdevumu dzīvē, arī katrai tautai yēsturē ir savas atšķirīgas spējas, kuŗas izkopjot, mēs radām atšķirīgu nacionālu kultūru, kas tad ieiet kā īpatnēji slīpēts dārgakmens visu tautu, starptautiskās garīgās kultūras vainagā. Atņemiet pasaules garīgai kultūrai to, ko devušas romāņu tautas, un jūs padarīsīt to nabagāku un vienmuļāku. Atņemiet pasaules garīgai kultūrai to, ko devuši ģermāņi, slāvi, tāpat latvieši, igauņi, somi, leiši, poļi, notiks tas pats.

Latvijā nacionālisms nebija tas indīgais nacionālisms par kuŗu runā vēstures profesori šeit, apskatot Balkānu tautu attieksmes priekš Pirmā pasaules kara, runājot par t.s. balkānizāciju. Latvijā nacionālisms nebija tas agresīvais nacionālisms, ko pazina Hitlera Vācija. Latvijā ar šo vārdu mēs izcēlām pienākumu veidot savu īpatnējo latviešu kultūru, un vārds nacionālisms maz atšķīrās no vārda patriotisms un nozīmēja mīlēt to

zemi, uz kuŗas mēs dzīvojam, mīlēt to tautu, no kuŗas mēs cēlušies, mīlēt to valsti, kuŗā mēs dzīvojam, par kuŗu cīnāmies.

No kā tagad komūnisti baidās visvairāk? Vai tā ir sarkanā Ķīna? Nē. Tas ir nacionālisms! Un ja tagad kādi no mums lasa tās propagandas lapas, ko iesūta komūnistu iestādes, tad katram numuram kā krāsains dzīpars vijas cauri bailes no nacionālisma, ko viņi sauc par „buržuazisko nacionālismu”. Un ja komūnisms kādreiz sabruks, tad tas būs nevien tamdēļ, ka padomju vergu valsts pilsoņi agri vai vēlū vērsīsies pret tiranniju, bet arī tamdēļ, ka nacionālisms padomju imperijā vēŗšas un vērsīsies pret to varu, kas grib iznīcināt ne vien tās saites, kas saista ģimeni, bet arī tās, kas saista kādas tautas locekļus.

Cik savādi tas ir tagad Amerikā! Man nesen bija izdevība plaši pazīstamā žurnālā izlasīt kādas Amerikas autores rakstu. Tā žēlojās, ka, iebraucot Francijā, viņai bijis jāizpilda arī kāda anketa. Tanī, starp citiem, bijuši arī divi jautājumi. Pirmais, kāda ir jūsu pavalstniecība. Otrais, kāda ir jūsu nacionālitate. Uz pirmo viņa varējusi atbildēt viegli. Bet par otro viņa pukojās: „Kā es varu atbildēt uz tik mulķīgu jautājumu. Mana māte bija francūziete, tēvs vācietis, kā es varu zināt, kāda mana tautība”.

Protams, atbildēt uz šo jautājumu ir grūti. Tomēr katram vienam ir dota iespēja pievērsties tēva vai mātes tautībai.

Arī mūsu lielais tautas atmodas laika darbinieks Kronvaldu Atis bija precējies vācieti. Viņa dēli turējās kopā ar vāciešiem, viņa meita atzina sevi par latvieti. Mums šodien maz ir zināms par viņa dēliem, bet mūsu nacionālās kultūras vēsturē vienmēr pieminēs ar cieņu Kronvalda meitu, vēlāko Sliedes kundzi. Arī tagad mums ir jaunieši, kuŗu tēvs vai māte nav latvieši. Mūsu visu lūgums ir: turieties kopā ar lātviešiem, jo mūsu tauta ir maza, tā jāstiprina, tanī jūs nepazudīsiet. Izkopiet latviešu valodu, nacionālo garu, nacionālo apziņu, tad arī jūs sapratīsiet, ka ir vērtības, kuŗu dēļ ir vērts „uz ežiņas galvu likt, sargāt savu tēvu zemi”, kā to ir darījuši visi tie, kas nebaidījās cīnīties par savu tautu, savu zemi, savu valsti.

BALTIJAS VALSTIS

Kas mūs vienoja, kas mūs šķīra?

Ar vārdiem „Baltijas valstis” parasti saprot Igauniju, Latviju un Lietuvu. Etniskā ziņā latviešiem tuvi lietuvieši, jo šīs abas tautas pieder pie baltu tautu grupas ar radniecīgām valodām. Igauņi pieder pie somu ugru tautām, kuŗām arī pieder tiem radniecīgie somi.

Ar igauņiem mums tomēr vairāk kopēja vēsturiskās attīstības ziņā. Līdzīgi latviešu arī igauņu kultūra vairāk veidojusies Vakareiropas kultūras ietekmē, jo slavu kultūra mūs skāra tikai ar 19. gadu simta 80-tajiem gadiem. Pirms tam ilgu laiku Latvijā un Igaunijā saimnieciskā un pa daļai arī administratīvā vara atradās vācu baronu rokās. Zemnieku brīvlatīšana Igaunijā un Latvijā notika 19. g.s. sākumā, Krievijā, Latgalē un Lietuvā tikai 1861. gadā.

Tautiskā atmoda Igaunijā tāpat kā Latvijā sākās ap 19. gadu simteņa vidu. Sākās tautasdziesmu vākšana. F. R. Kreucvalds (F. R. Kreutzwald) sarakstīja lielo eposu *Kalevipoegs* (*Kalevipoeg*), kuŗā viņš iestrādāja ne vien tautasdziesmu materiālu, bet arī sava talanta devumu. Šim eposam bija liela nozīme tautiskās atmodas veicināšanā. Tāpat liela nozīme bija laikrakstiem, kas sāka iznākt ar 1850./60-tajiem gadiem, un dziesmusvētkiem. Pirmie dziesmusvētki Igaunijā notika 1869. gadā,

Latvijā 1873. gadā (Novada dz. sv. Dikļos — 1864. gadā). Tautas dziesmu un pasaku vākšanā Igaunijā izcila nozīme bija F. R. Fēlmanim (F. R. Faehlmann 1798.-1850.). Pirmais laikraksts *Parnu Postimees* iznāca 1857. gadā.¹

Lietuvai ir veca un slavena vēsture. Lietuvu dibinājis Mindaugs jau 1251. gadā², apvienojot atsevišķās ciltis. Valsts robežas sevišķi paplašinājās Ģedimīns. Svarīgi vēsturiski notikumi risinājās 1386. un 1569. gadā. Pirmajā — Lietuvas karalis Jagailis apprecēja Polijas valdnieci Jadvigu, un ar to radās Lietuvas un Polijas ūnija. 1410. gadā apvienotais poļu un leišu karaspēks pie Tannenbergas sakāva Vācu ordeni. Ar to sākās šī ordeņa noriets un tika apturēta vācu virzīšanās uz austrumiem — *Drang nach Osten*.³

1569. gadā ar Ļubļinas ūniju nodibināja Polijas un Lietuvas karaļvalsti ar vēlētu karali. Šrūnija un tai sekojošie notikumi nebija lietuviešiem labvēlīgi. Daudzi lietuvieši, īpaši muižnieki, pārpoļojās, pieņemot poļu valodu un poliskojot uzvārdus. Tauta tomēr nezaudēja nacionālo apziņu un savu valodu.

Pēc Polijas trešās dalīšanas Lietuvu pievienoja Krievijai. Sākās rusifikācija un katoļu ticības apspiešana, sevišķi pēc trešā poļu dumpja 1863. gadā. Daudzi izceļoja uz Ameriku. Lietuviešu kultūra veidojusies vairāk slavu ietekmē. Lietuvā nebija vācu muižnieku kā Igaunijā un Latvijā.

Ja tautiskās atmodas laiks Igaunijā un Latvijā sākās ap 19. g.s. vidu, tad Lietuvā tas nokavējās, jo tikai ar 1904. gadu lietuviešiem bija atļauts iespiest grāmatas ar gotu burtiem. Tomēr tautiskās atmodas kustība bija vērojama jau 19. gadu simteņa 80-tajos gados, kad Jons Basanavičs (Jonas Basanavicius) iespieda Tilzitē *Aušra*, ko nelegāli nogādāja Lietuvā. Tāpat nelegāli no Austrumprūsijas Lietuvā nogādāja grāmatas.

Laī gan, kā redzējām, Lietuvas valsts dibināta 1251. gadā, runājot par modernām Baltijas valstīm, pieņemts, ka tās visas dibinātas 1918. gadā — Lietuva 16. februārī, Igaunija 24. februārī, Latvija 18. novembrī. Ir dzirdēti jautājumi, ar ko izskaidrojams, ka Lietuva un Igaunija nodibinājās apmēram 9 mēnešus pirms Latvijas. Te jāpaskaidro, ka abas šīs valstis gan deklarēja neatkarību 1918. gada februārī, tomēr tā palika tikai deklarācija, jo tanī laikā abās valstīs vara atradās vācu okupācijas karaspēka un iestāžu rokās, un kā Lietuva, tā Igaunija valsts un bruņoto spēku organizēšanas darbu sāka tikai pēc tam, kad Vācija

kapitulēja un parakstīja pamieru 1918. gada 11. novembrī. Tātad, ja tā varētu teikt, *de facto* dibināšanas laiks visām trim Baltijas valstīm ir 1918. gada novembris.

Baltijas valstīm ir daudz kopēja, bet bija arī vairāki faktori, kas mūs šķīra.

Vispirms kopējs ir ģeopolitisks stāvoklis. Baltijas valstis atrodas starp divām lielām valstīm — Krieviju un Vāciju. No abām mēs vēstures tecējumā esam daudz cietuši. Tāpat izdevīgais stāvoklis pie Baltijas jūras ir padarījis šīs valstis par iekāres objektiem cīņā pēc virskundzības Baltijas jūrā — *dominium maris Baltici*. Šinī cīņā bez jau minētajām piedalījās arī Dānija, Zviedrija un Polija. Visas trīs Baltijas valstis ir lauksaimniecības zemes, bez izcilām zemes bagātībām. Igaunijā gan bija atrodams degakmens, bet neatkarības gados tas maz ietekmēja kopējo saimniecību.

Baltijas valstīs, sevišķi Latvija un Lietuva, bija karā nopostītas un noplicinātas. Pēc I. pasaules kara zaudēts bija Iekškrīevijas tirgus. Visas trīs Baltijas valstis izdarīja agrārreformu, sadalot lielos zemes īpašumus mazsaimniecībās. Tas radīja šaubas, vai šīs valstis varēs saimnieciskā ziņā pastāvēt. Lielsaimniecības parasti uzskata par ražīgākām, jo tur var iekārtot darba dalīšanu, tās spēj iegādāties mašīnas un labākus darba rīkus.

Bet arī mazsaimniecībām ir savas priekšrocības: saimnieks labāk pazīst savus tūrumus un lopus. Viņš ar ģimenes locekļiem neskaita darba stundas un neskatās, vai darbdiena vai svētdiena, ja darbi steigami. Mašīnu lietošanā var palīdzēt kooperātīvi. Kooperācijas kustība bija plaši attīstīta. Tas viss ir iemesls Baltijas valšņu lauksaimniecības uzplaukumam: darba ražība, kopražas un lauksaimniecības ražojumu eksports pieauga. Rūpniecība piemērojās vietējiem apstākļiem.

Baltijas valšņu saimniecību sāka vērtēt pozitīvi kā pašmāju valstsvīri, tā arī ārzemnieki. Tā to novērtējis arī bijušais ASV prezidents H. Hūvers (H. C. Hoover) 1950-tajos gados. Viņš sevišķi uzteica minēto valšņu budžeta politiku, kā arī stabīlo naudas sistēmu. Viņš domāja, ka tur „lauksaimniecība piedzīvoja nepieredzētu uzplaukumu”.⁴

Minsteres universitātē 1981. gadā no 24.-29. augustam notika zinātnisks simpozījs par Baltijas valšņu sasniegumiem neatkarības gados, kurā piedalījās zinātnieki no ASV, Anglijas, Rietumvācijas u.c.

rietumu valstīm. Vienprātīgs atzinums bija, ka saimnieciskās dzīves uzplaukums neatkarīgajā Igaunijā, Latvijā un Lietuvā bijis tik straujš un neapšaubāms, ka Baltijas valstis var noderēt tagad par paraugu jaunām mazattīstītām zemēm.

Sociālās likumdošanas laukā minētās valstis atradās priekšā daudzām Eiropas valstīm, nerunājot nemaz par tā laika Ameriku. Tas attiecas uz darba aizsardzības likumiem un ratificētām konvencijām, arī uz apdrošināšanu slimības un vecuma nespēka gadījumos. Tieši sociālā likumdošana būtu labs temats Baltijas valšņu studentiem brīvajā pasaulē, izstrādājot diplomdarbus vai disertācijas. Tas pats jāsaka par minoritāšu tiesībām. Lai gan kultūras politika bija noteikti nacionāla, minoritātēm piešķīra zināmu kultūrālu autonomiju. Minoritātes varēja dibināt savas skolas ar savu mācību valodu. Tāpat tās varēja kopt savas kulta un folkloras tradīcijas, dibināt politiskas partijas un ievēlēt deputātus parlamentos. Tās varēja piedalīties arī valdībā.

Baltijas valstīm bija arī kaut kas kopējs, kas dažādu iemeslu dēļ izrādījās tām nepiemērots. Tās bija šo valšņu satversmes. Man tās gribētos apzīmēt par nepiemērotām tamdēļ, ka nebija ievērots līdzsvars starp likumdevēju un izpildu varu. Parlamenta (saeimas) rokās atradās noteicēja vara. Tas ievēlēja valdības, tas „gāza” valdības. Tāpat parlaments (saeima) ievēlēja prezidentu, kuŗa vara bija neievērojama. Visās trijās valstīs pastāvēja proporcionālās vēlēšanas, kuŗu rezultātā parlamentā iekļuva daudzi sīku un nenozīmīgu partiju pārstāvji. Laba ilustrācija ir pēdējā saeima Latvijā, kur pārstāvētas bija 27 politiskās partijas, grupas un vieninieki. Tā partija, kas uzņēmās sastādīt koalīcijas valdību, vāca balsis, piesolot eventuālajiem atbalstītājiem zināmas priekšrocības. Daži deputāti pat pārdeva savas balsis. Šī tirgošanās bija vēletājiem zināma. Valdību caurmēra mūžs bija īss, piemēram, Latvijā 10 mēneši, Igaunijā pat 8 mēneši un 10 dienas. Tautā radās nemiers. Līdzīgas parādības bija vērojamas vairākās Eiropas valstīs. Sākās demokrātiju vai parlamentārā krīze, kuŗai par pamatu bija ne vien minētie apstākļi, bet arī saimnieciskā krīze. Demokrātiju vietā stājās vai nu asiņainas diktatūras kā Itālijā un Vācijā, vai arī vairāk vai mazāk mērenas autoritātīvās iekārtas kā Polijā un Austrijā. Šī krīze nepagāja gaŗām arī Baltijas valstīm. Demokrātiju vietā stājās autoritātīvās valdības. Tomēr ir zīmīgi, ka autoritātīvo valdību priekšgalā Baltijas valstīs stājās

vīri, kas bija stāvējuši pie šo valšķu šūpuļa un kas, šīm valstīm dibinoties, bija noteikti demokratisko principu aizstāvji. Lietuvā tie bija A. Smetona un A. Voldemaras, Latvijā K. Ulmanis un J. Balodis, Igaunijā — K. Petss un J. Laidoners. Vai šie vīri bija tik krasi savus agrākos uzskatus mainījuši? Es domāju, atbilde meklējama citur. Kāds igauņu zinātnieks⁵ uzveŗ, ka K. Petss izdarījis apvērsumu Igaunijā, lai novērstu igauņu leģionāru (VAPS — igauņu karavīru organizācija) nākšanu pie varas, kas beigtos ar asiņainu izrēķināšanos. To var attiecināt arī uz Latviju, ja apvērsumu izdarītu kāda agresīva organizācija. Man šķiet, ka autoritātīvās varas nodibinātāji šeit izvēlējās mazāko no diviem ļaunumiem. Tas jo sevišķi ir jāpaskaidro mūsu jauniešiem.

Sadarbība un saprašanās rakstnieku, žurnālistu un mākslinieku starpā bija laba. Mūsu rakstnieki, žurnālisti un mākslinieki viesojās Kaunā un Tallinā, un otrādi. Tāpat laba sadarbība bija studentu organizāciju starpā. Latviešu studentu korporācijas nolīga kartelus ar Tērbatas igauņu korporācijām. Vienotne *Lūdums* izstrādāja sadarbības projektus un draudzības līgumu ar ateitiņinku organizācijām *Keistutis* un *Algimantas*. Pastāvēja studentu organizāciju apvienība SELL (Somija, Igaunija, Latvija, Lietuva), kurā bez Baltijas valšķu studentiem piedalījās arī Somijas studentu organizāciju pārstāvji. Notika rēgulāras konferences, kurās pārrunāja un pieņēma kopīgus lēmumus, kas skāra studentu jautājumus.

Bet bija arī daudz faktoru, kas mūs šķīra. Pirmajā vietā te bija Viļņas jautājums, jo lietuvieši domāja, ka ne Igaunija, ne Latvija neatbalsta viņu taisnīgās prasības atgūt Viļņu no Polijas. Tas pats, kaut mazākā mērā, jāsaka par Klaipēdas apgabalu, kuŗu lietuvieši anektēja 1923. gadā. Lietuvieši pretendēja uz daŗiem Latvijas dienvidu apgabaliem. Vēsturnieks E. Andersons raksta, ka 1933. gada 29. aprīlī prezidents A. Smetona kopā ar ārlietu ministru un ministru prezidentu deklarējuši, ka „Polija ir okupējusi Viļņu, bet Latvija ir okupējusi Ilūksti (sic!), un nebūtu prātīgi iestāties aliansē, kur dominētu Latvija.”⁶

Sports parasti vieno, bet ne tā tas bija pie mums. Attieksmes abu brāļu tautu starpā padarīja pavisam nepatīkamas „lietuviešu skatītāju fiziskie uzbrukumi Latvijas futbola komandai valšķu sacīkstēs Kaunā 1933. gada vasarā.”⁷ Atskanēja pat balsis, ka sporta sacīkstes mūsu valšķu starpā nebūtu vairs vēlamas.

Igaunī pārmeta latviešiem, ka pēdējie nav pienācīgi novērtējuši viņu palīdzību latviešu brīvības cīņās. Tāpat pārmeta latviešu virsnieku nepareizo politisko orientāciju. 1931. gada 5. decembrī ģenerālis Laidoners stāstījis ASV lietvedim Felksam Koulam (Cole) to pašu, ko jau gadu iepriekš bija teicis ASV konsulam Karlsonam, proti, ka latviešu un igauņu kaŗavīru attieksmes ir tik saspīlētas, ka kopīga ienaidnieka uzbrukuma gadījumā šiem kaŗavīriem būtu grūti kopā cīnīties savstarpējo antipatiju dēļ.⁸ Igaunus un lietuviešus ļoti aizvainoja lielvalšķu prakse noteikt visām trijām Baltijas valstīm tikai vienu kopīgu sūtni ar sēdekli Rīgā.

Igaunī pārmeta latviešiem, ka pēdējie apspiežot lībiešus. Šo rindu autors kā Latvijas valdības pārstāvis 1939. gadā atklāja lībiešu tautasnamu Mazirbē, kuŗa celšanai līdzekļus bija ziedojuši arī igauņi, somi un ungāri. Atklāšanā piedalījās arī igauņi un somu un ungāru Izglītības ministrijas pārstāvji. Pēc atklāšanas mielasta man bija jādzird pārmetumi, ka Latvijas valdība neesot labvēlīga lībiešu nacionālajiem centieniem, lai gan pēc 1935. gada statistikas datiem toreiz Latvijā bija tikai 944 lībieši.

Latvieši no savas puses pārmeta igauņiem, ka tie paņēmuši Roņu salu un lielāko Valkas daļu, tāpat igauņu izturēšanos Lauru kolonijā. Daži domāja, ka brīvības cīņu laikā igauņi piesavinājušies mantas, kas piederējušas Latvijai. Tāpat atskanēja pārmetumi, ka igauņi nav efektīvi palīdzējuši latviešiem Bermonta kauju laikā.

Iepriekš minēto u.c. iemeslu dēļ mums neizdevās nodibināt Baltijas valšķu savienību, lai gan tās nepieciešamību atzina izcilākie valstvēri un kaŗavīri. Jau Bulduru konferencē 1920. gadā Z. Meierovics gribēja nodibināt savienību, kuŗā piedalītos bez Baltijas valstīm arī Somija un Polija. Tas viņam neizdevās.

Mūsu izcilākais stratēģ ģenerālis P. Radziņš jau 1920-tajos gados rakstīja, ka mums jānodibina visciešākā savienība sevišķi militārajā laukā, paredzot klauzulu, ka uzbrukums vienai no Baltijas valstīm automatiski uzskatāms par uzbrukumu visām trim valstīm.⁹ Tāpat ultimāts vienai no Baltijas valstīm uzskatāms par ultimātu visām trim.

Mēs nenodibinājām ne saimniecisku, ne politisku, ne militāru savienību, un Staļins salauza visas trīs valstis vienu pēc otras.

Rodas jautājums, vai iepriekš minētā nesaprašanās un šķēršļi bija

tik nopietni, ka tiem nevarēja tikt pāri, apmierinoties ar 1934. gadā radīto Baltijas antanti, kuŗa reprezentēja ārlietu ministru sanāksmes, pie kam apspriežu lēmumi bija bez saistībām. Manuprāt, ar labu gribu visus šos šķēršļus varēja pārvarēt. Šķiet, ka galvenie šķēršļi tomēr bija saimnieciskā politika un militāra nenovīdība, atsevišķu personu ambīcijas un egoisms. Tāpat pārpratumi, kas atklātās sarunās bija novēršami. Lai no tā nākotnē mācāmies!

Var rasties jautājums, ja mums būtu izdevies nodibināt Baltijas valšķu savienību, vai tas būtu paglābis mūs no komunistu virskundzības? Domāju, ka ne. Tomēr šķiet, ka tādā gadījumā mēs būtu pretojušies līdzīgi Somijai. Un tad varētu gadīties, ka Staļins piešķirtu Baltijas valstīm vēlākajām satellītu valstīm līdzīgu stāvokli. Bet, saprotams, tas ir tikai minējums.

Vēres.

1. Par Igauniju autors jo sevišķi izmantojis: J. H. Jackson, *Estonia*, London: G. Allen and Unwin, 1948. Tāpat O. Rutter, *The New Baltic States and Their Future*, Boston and New York: Houghton Mifflin Co., 1926.
2. T. G. Chase, *The Story of Lithuania*, New York: Stratfordhouse Inc., 1946, 14. lp. Jāatgādina, ka universitāšu bibliotekās ir komunistu izdotas grāmatas par Baltijas valstīm, lai gan tās izdotas ASV. Tāda, piem., ir Šviesa, *Lithuania Past and Present*, New York: American Lithuanian Association, 1965. Tas jāievēro studentiem, izvēloties studiju avotus.
3. T. G. Chase, op. cit., 40., 47. lp.
4. *Baltic State Investigation*, U.S. 83rd Congress, Part I, 1953, 217. lp.
5. T. Parming, *The Collapse of Liberal Democracy and the Rise of Authoritarianism in Estonia*, London/Beverly Hills: Sage Publications, 1975.
6. E. Andersons, *Latvijas vēsture 1920.-1940., Ārpolitika*, Stockholm: Daugava, 1982. g., 265. lp.
7. Ibid.
8. E. Andersons, op. cit., 262. lp.
9. Aleksandrs Plensners, *Pret vētrām un negaisiem*, New York: Grāmatu Draugs, 1982. g., 209. lp.

DIVI PROFILI

Atmiņas par Vilhelmu Munteru un Alfrēdu Bērziņu.

Vilhelms Munteris un Alfrēds Bērziņš bija populārākie autoritātīvās valdības ministri. Tādēļ, liekas ka viņiem ir nevien dedzīgi atzinēji, bet tikpat dedzīgi viņu un viņu darbu pretinieki.

Vispirms par Munteru. Ādolfs Klīve slavē Muntera ārpolitiku, uzsverot, ka Muntera sastādītais 1939. gada 26. aprīļa Latvijas ārpolitikas novērtējums, ko viņam iedevis Ulmanis, ir augstākā atzinība Ulmaņa un Muntera ārpolitikai. Varētu likties, „vai tik šis svarīgais dokuments nav uzrakstīts pēc Otrā pasaules kara” (*Latvijas neatkarības gadi*, 493. lp.).

Muntera spējas un apdāvinātību atzīst arī tāds dziļi izglītots cilvēks un izcils diplomāts kā sūtnis E. Krieviņš (Viņās dienās, 227. lp.).

Muntera pretinieki nosauc viņu par „tēvijas nodevēju” (F. Cielēna *Laikmetu maiņā*, III, 151. lp.).

A. Šilde gan neapzīmē Munteru par nodevēju, bet kādā vietā (*Latvijas vēsture 1914.-1940.*, 681.-682. lp.) liek saprast, ka Muntera kundze bijusi Maskavas agente.

Tagad, kad ap Munteru saceltie putekļi kaut cik nogulušies, gribētos arī man dokumentēt savus uzskatus par šo pēdējo Latvijas ārlietu ministru.

Ar Munteru iepazīnos 1938. gadā, kad strādāju Sabiedrisko lietu ministrijā. Laikā, kad ministrs Bērziņš nebija Latvijā, par viņa vietnieku ministru kabinets izraudzīja ārlietu ministru Munteru. Bērziņa prombūtne dažkārt ieilga, kad viņš piedalījās kā Latvijas delegāts Starptautiskās darba organizācijās (ILO) konferencēs Ženevā. Šinī laikā departamentu direktoriem visas lietas bija jākārt ar Munteru. Viņš noteiktās dienās ieradās Sabiedrisko lietu ministrijā. Ja bija kas steidzīgāks kārtojams, Munters lūdza viņu uzmeklēt vai zvanīt uz Ārlietu ministriju.

Departamentu direktori, kad ministrus pa laikam aizstāja, dažkārt mēģināja dabūt „jaunā” parakstu lietām, kuŗas citādi nebūtu tik viegli izkārtojamas. To izmēģināju arī es, bet dabūju tādu „atsitienu”, ka šādus gājienus nekad vairs neatkārtāju, un mana cieņa pret Munteru pieauga. Kāds departamenta nodaļas vadītājs gribēja kontrolēt tās tūristu un mākslinieku grupas, kas ārzemēs uzstājās kā Latvijas reprezentanti, daudzkārt radot ārzemniekos par Latviju negatīvu uzskatu. Mana iesnieguma mērķis bija dabūt Muntera parakstu Sabiedrisko lietu ministrijas administratīvam rīkojumam, ar kuŗu būtu noteikts, ka visām grupām, kas lielākas par 3 personām un kas dodas uz ārzemēm un domā tur uzstāties, būtu jādabū Sabiedrisko lietu ministrijas atļauja. Izlasījis rakstu, Munters iebilda vispirms pret tā redakciju: „Tā kā rīkojums rediģēts, iznāk, ja es ar Visvaldi Jankavu gribu solot uz Igauniju un tur ar draugiem satikties, mums būtu jādabū jūsu atļauja. Bet,” viņš piebilda, „ja arī redakciju grozītu, es tomēr domāju, ka mums jau par daudz administratīvo rīkojumu. Ja jau šādu ierobežojumu grib ieviest, tad tas jādara likumdošanas ceļā. Es esmu arī pret to.”

Tā beidzās mans nesekmīgais gājiens. Šis gadījums raksturoja Munteru: viņš ātri uztvēra nevien kādas lietas formālo pusi, bet tāpat izšķīrās par lietas saturu vai būtību. Tanī pašā laikā viņš bija pieejams arī argumentācijai, ja vien tā bija lietišķīga.

Smags un nospiedošs bija laiks pēc bažu līguma noslēgšanas ar Padomju Savienību. Lai kaut cik nomierinātu prātus, prezidents gribēja, lai Sabiedrisko lietu ministrija 1939. gadā, īsi pirms Ziemsvētkiem, sarīko Sporta pili sanāksmi augstākiem darbiniekiem (ar nodaļu vadītājiem un līdzīgiem sākot). Šinī sanāksmē galvenā runa būtu jāteic Munteram. Bija jāpiedalās arī Andrejam Bērziņam un Jānim Birznie-

kam. Domāju, ka bija arī citi, bet īsti labi neatceros. Pēc runām bija paredzēti jautājumi. Ministra Alfrēda Bērziņa nebija Rīgā, un visa rīkošana bija jāveic Sabiedriski kultūrālam departamentam. Man, kā šī departamenta direktoram, bija sanāksme arī jāatklāj. Kad pa telefonu tuvāk informēju Munteru par šo sanāksmi, saņēmu raksturīgu atbildi: „Jūs un visi augstākie darbinieki zināt tikpat labi kā es, kāds ir mūsu stāvoklis, bet, ja prezidents grib, es, protams, piedalīšos.” Atklājot sanāksmi, es uzsvēru, ka beidzamā laikā mēs esam piedzīvojuši svarīgus notikumus, kas daudzus satraukuši. Šīs sanāksmes dalībnieki Ziemsvētkos apmeklēs radus un paziņas pilsētās un laukos, tādēļ svarīgi, lai viņiem būtu pieejama jaunākā informācija par mūsu ār- un iekšpolitiku, un tie varētu pārrunāt to ar vīsiem, ar kuņiem satiksies. Tad lūdzu Munteru runāt pirmam. Es domāju, ka trīmdā ir vismaz daži no šīs sanāksmes dalībniekiem un atcerēsies, ka Muntera runas pamatdoma bija:

„Līgumu ar Padomju Savienību ir noslēgusi ne tikai Latvija, bet visas trīs Baltijas valstis. Līguma saturs jau ir zināms un mums nav iemesla domāt, ka līguma slēdzējas puses to nepildīs.”

Ko gan citu toreiz Munters varēja teikt? Pēc sanāksmes uzaicināju pie sevis mājās vairākus paziņas, šīs sanāksmes dalībniekus. Pie glāzes vīna pārrunājām Muntera un citu runas. Tāpat ierosinātos jautājumus. Visi bijām vienisprātis par to, cik neapskaužams Baltijas valšķu stāvoklis, tāpat par to, ka Munters nevarēja citādi runāt, lai neprovocētu Padomju Savienību. Ja Baltijas valšķu īsto stāvokli izprata sanāksmes dalībnieki, vai nav aplamība pat domāt, ka mūsu ārlietu ministrs būtu naīvs un ignorants šīnī lietā?

Munters bija atklātāks kādā izmeklētā, šaurākā sanāksmē, kas notika Latviešu biedrības Sabiedriskā klubā. Šeit viņš pateica, ka vienīgais, kas mums tagad atlicis, ir *i z l i k t i e s*, ka ticam, ka līgumu pildīs.

Daudz ir rakstīts arī par Muntera sievu. Domāju, ka viņu laulība bija īsta „mīlestības laulība”. Te man prātā kāds gadījums no prezidenta Ulmaņa ierosinātām riteņbraukšanas sacīkstēm 30. gadu beigās, kur piedalījās pāri par 1000 dalībnieku. Sacīkstēs piedalījās arī Muntera kundze. Bija paredzēts, ka sacensības beigsies ar dalībnieku ierašanos Uzvaras laukumā, kur sagaidītāju vidū bija arī valdības locekļi. Sēdēju ar bijušo skolu departamenta direktoru Kārli Ozoliņu tieši aiz Munte-

ra, kas turēja klēpī dāmu mēteli un nervōzi raudzījās, kā viens pēc otra ieradās sacensību dalībnieki. Kad parādījās viņa kundze, viņš pusskriešus starp soliem devās tai pretīm, uzlika mēteli uz pleciem, un visa viņa izturēšanās bija tāda, ka ar direktoru Kārli Ozoliņu „vienojāties” — tā nu ir īsta mīlestība!

Protams, Munteram jau droši vien bija savas vājbības kā visiem mums. Iespaidis, ko guvu sadarbojoties ar viņu, kaut šaurā apjomā, ir pozitīvs. Munters sagatavoja Latvijas uzņemšanu Tautu savienības padomē (1936.). Tas bija pagodinājums visām trim Baltijas valstīm. Jāpievienojas sūtnim Edgaram Krieviņam, ka Munters visādā ziņā atbilda prasībām, kādam bija jābūt Tautu savienības padomes loceklim. Munters savus uzdevumus tur veica ar tādu prasmi, ka divus gadus vēlāk (1938.) viņu ievēlēja par šīs padomes 101. sesijas prezidentu. Nevar nepieminēt, ka jau 1937. gadā Munteru iecēla par Tautu savienības mandātu komisijas referentu un 23 vīru komisijas priekšsēdi tālo austrumu konfliktu lietā. Edgars Krieviņš vērsās pret tiem, kas uzsver, ka Munters „būtu konspirējis pret Latviju”, un raksta, ka šie apgalvojumi ir „vienkāršas insinuācijas vai arī tīri subjektīvas dabas konstrukcijas” (*Viņās dienās*, 238. lp.).

Manuprāt, ja Munteram vai viņa kundzei būtu bijuši kādi nelegāli sakari ar Padomju Savienību, tad tas bez šaubām būtu bijis zināms vismaz Anglijas slepenajam dienestam. Vai Anglija tādā gadījumā pieļautu Muntera iecelšanu Tautu savienībā pieminētos amatos? Nedomāju, ka tas paliktu nezināms arī mūsu drošības iestādēm. Par novēroto Muntera „literāro” darbību Latvijas okupācijas laikā runājot, izskaidrojums ir vienkāršs: „lielinieki katru, kas atrodas viņu varā, var piespiest rakstīt to, ko viņi vēlas” (255. lp.).

Alfrēds Bērziņš

Ar Alfrēdu Bērziņu man iepazīšanās un vēlāk sadarbība iznāca 1937. gadā, kad sāku strādāt Darba kamerā kā Izglītības un kultūras biroja vadītājs. Kādā dienā tiku izsaukts pie sabiedrisko lietu ministra. Viņš man norādīja, ka prezidents esot uzdevis viņam kādā ministru kabineta sēdē referēt par darba spēka problēmām. Sevišķi par lauk-

strādnieku trūkumu un, kas būtu darāms, lai to novērstu. Ministrs uzdeva man kā tautsaimniekam izstrādāt projektu un eventuālos ieteikumus valdībai, kādi soļi būtu spējami darba spēka vislabākai sadalei, sevišķi laukstrādnieku trūkuma novēršanai.

Noteiktā laikā projektu iesniedzu. Pārrunājot manu iesniegumu, ievēroju, ka ministrs pats arī bija jo sīki iedziļinājies minētajā problēmā, tā kā projekts, ko viņš iesniedza ministru kabinetam, bija mūsu kopējo pūļu rezultāts. Šī ministra pieeja bija viņam raksturīga; ja viņš kādu lietu atzina par svarīgu, tad tanī arī iedziļinājās pats un nepalaidās tikai uz darbinieku ieteikumiem. Viņš tomēr arī saprata, ka ministra laiks ir ierobežots, un mazāk svarīgos jautājumos pilnīgi palāvās uz tiem, kam viņš dāvāja savu uzticību.

Domāju, ka šī pirmā sadarbība ar ministru arī bija viens no faktoriem, kamdēļ bijušais Sabiedriski kultūrālā departamenta direktors Jānis Mežaraups aicināja mani no Darba kameras uz savu departamentu par nodaļas vadītāju. Šinī laikā pie manis ieradās Līvānu pilsētas vecākais Jānis Zvanītājs kopā ar pārējiem pilsētas valdes locekļiem un aicināja mani par Līvānu komercskolas direktoru. Alga, tāpat prestižs, tur būtu lielāks. Vaicāju ministram, ko darīt. Viņš atbildēja: „Ja jau jūs izšķirāties atstāt darbu skolā, neaizraujieties ar īslaicīgiem apsvērumiem, palieciet šeit”. Šī raudzīšanās nākotnē bija Alfrēdam Bērziņam raksturīga. Nedaudz vēlāk mani iecēla par Sabiedriski kultūrālā departamenta direktoru, kad Jānis Mežaraups tika pārcelts uz akciju sabiedrību Kūdra par valdes priekšsēdi un rīkotāju direktoru.

Daudz pārmetumu izteikts autoritātīvās iekārtas valdībai, ka darbā pieņemti cilvēki tikai ar zināmu politisku ievirzi. Par sevi varu liecināt pretējo: nekad un nekur pirms tam politikā netiku darbojies. Nēkad ne pie vienas politiskās partijas netiku piederējis. Alfrēds Bērziņš to zināja, bet, ja bija izšķīries par kādu, tad noteikti par to iestājās, noraidot kandidātus, ko iespaidīgas grupas izvirzīja. Tāpat to darīja arī Darba kamerā.

Par departamenta direktoru esot un satiekoties ar ministru parasti ik dienas, novēroju, ka vistuvāk viņam stāvēja strādnieku lietas. Viņš bez vilcināšanās centās sekot prezidenta Ulmaņa mudei, ka pāri visiem fabriku dūmeņiem stāvē cilvēks, kas fabrikās strādā. Viņš pusvārdā dažreiz pārtrauca sarunu, lai pukotos par vienu otru uzņēmuma vadītāju, kas, pēc viņa domām, darīja pāri strādniekiem. No otras puses,

viņš neslēpa prieku par tiem, kas rūpējās par strādniekiem, kā, piem., Rīgas auduma Roberts Hiršs un Vilhelma Ķuzes uzņēmuma vadība.

Bija jau arī starp strādniekiem komunisti, kas uzņēmumos kaisīja propagandas lapiņas. Darba kamera rīkoja kursus arodbiedrību vadītājiem un strādnieku grupu pārstāvjiem, tā sauktajiem sadarbiniekiem. Ministrs man uzdevaursos runāt par autoritātīvās valdības ideoloģiju. Strādnieku pārstāvji izteica dažādus jautājumus, un daudz no tiem bija vērojama galēji kreiso ietekme. Atbildot nekad necentos attaisnot kļūdas, ko strādnieki bija novērojuši, bet, ja nezināju pats atbildi, teicu, ka jautājumu noskaidrošu un atbildēšu nākamā lekcijā. Ministrs tam pilnā mērā pievienojās, pat ja manas atbildes strādniekiem dažkārt bija „pārdošanas”. Viņš vienmēr uzsvēra, ka ir labi un slikti darba devēji, tāpat kā ir labi un slikti strādnieki. Valdības viedoklis ir, ka visi strādnieki un darba devēji ir labi. Šo domu ņem par pamatu, izdodot likumus. Ja rodas nesaskaņas, tās jānokārto, runājot ar arodbiedrībām vai darba inspektoriem. Kursi beidzās apbrīnojamā vienprātībā. Tas bija lielā mērā ministra nopelns.

Acīs dūrās ministra atklātība, pārrunājot pat lietas, kuŗas varēja izšķirt vienīgi prezidents. Visiem bija zināmas prezidenta labās attieksmes ar Kredītbankas direktoru Andreju Bērziņu jau kopš Latvijas dibināšanas laikiem. Bet ministrs atklāti nokritizēja šo darbinieku, labi zinādam, ka tas nāks zināms prezidentam. Tāpat viņš nebaidījās darbiniekiem pateikt, ja kādai prezidenta rīcībai nepievienojās. Vismaz par Alfrēdu Bērziņu varu teikt, ka nav pareizs uzskats, it kā autoritātīvās valdības laika ministri nebūtu uzdrošinājušies runāt pretim prezidentam.

Pašam atturībniekam esot, viņš tomēr pārlietu nenošodīja tos, kas viena vai otra iemesla dēļ nevarēja no alkohola atturēties. Tomēr viņa noteikta prasība bija, lai atbildīgie darbinieki ietur mēru. Arī prezidents bija līdzīgos uzskatos.

Interesantas bija ministra attieksmes ar bijušo finanču ministru Alfrēdu Valdmani. Biju liecinieks kādai sarunai 1939. gadā, pēc tam, kad Valdmanis bija pārcelts uz Ķegumu. Valdmanis žēlojās, ka prezidents esot noskaņots pret viņu, un, cik varēju nojaut, bija ļoti sarūgtināts. Sabiedrisku lietu ministrs viņu mierināja un pieminēja argumentus, kas it kā pierādīja, ka Valdmanis pārspīlē. Man radās iespaids, ka

Bērziņš juta līdz Valdmanim un gribēja viņam palīdzēt atgūt prezidenta uzticību. Nesaskaņas viņu starpā sākās Vācijā. Vairākkārt pārrunājām, vai abi Alfrēdi nevarētu saprasties, bet ministrs uzsvēra, ka katrs sadarbības mēģinājums beigtos ar vēl lielākiem pārpratumiem. Vēlākie notikumi pierādīja, ka viņš Valdmani bija pareizi novērtējis.

Autoritātīvai valdībai dažkārt pārmet, ka tā nav novērtējusi pareizi politisko stāvokli pat vēl tad, kad Padomju Savienība pieprasīja bāzes. Turpat vai ikdienas sarunās ar ministru, no 1938. gada līdz Latvijas okupācijai, guvu iespaidu, ka valdība neloloja nekādas ilūzijas un ka tās lietu izpratne, pat no tagadējā stāvokļa raugoties, visumā bija pareiza. Pie ministra sekretāra Ceimera ik dienas lasījām jaunākos Amerikas un citu zemju laikrakstus. Dažreiz smējāmies, dažreiz dusmojāmies un skumām par rakstiem un karikatūrām. Daudzi šo avižu raksti attēloja pareizi politisko stāvokli, citreiz bija redzama Amerikas žurnālistu nai-vitāte, novērtējot pašreizējos notikumus.

Ministrs pārrunāja šos rakstus ar atbildīgiem darbiniekiem, un dažkārt pārsteidza viņa asā notikumu analīze. Domāju, ka ar to izskaidrojams, kādēļ prezidents izraudzīja sabiedrisko lietu ministru par ārlietu ministra aizstājēju, Munteram projām esot, kas notika diezgan bieži, viņam pildot pienākumus Tautu savienībā. Dedzīgs Baltijas valsts savienības atbalstītājs būdams, Bērziņš sekmēja visu, kas līdzināja ceļu uz šo mērķi. Atceros, ar kādu prieku viņš runāja par Baltijas valsts tūrisma vadītāju konferenci, ko rīkoja tūrisma nodaļa.

Atceros Latgales dziesmusvētkus, kad straujās politisko apstākļu pārmaiņas neļāva prezidentam ierasties Daugavpilī. Līdz ar to bija jāgroza svētku norise. Iepriekš bija paredzēts, ka pirms dziesmusvētkiem valdības locekļi piedalīsies dažādu konfesiju dievkalpojumos. Prezidents bija solījis piedalīties katoļu dievkalpojumā. Sabiedrisko lietu ministrs pārstāvētu valdību žīdu sinagogā. Tā kā prezidents neieradās, ministrs piedalījās katoļu dievkalpojumā un norādīja man pārstāvēt valdību žīdu sinagogā. Jau sagaidīšana pie sinagogas bija iespaidīga: no ielas līdz ieejai tanī bija nostādīta Daugavpils žīdu skolu skolēnu goda sardze. Mani ārpusē sagaidīja un apsveica žīdu sabiedrības pārstāvji. Sinagogā mani atkārtoti lūdza, ņemot vērā draudošo politisko stāvokli, „nodot prezidentam Daugavpils žīdu sabiedrības uzticības apliecinājumus”. Nekad neaizmirsīšu šo svinīgo dievkalpojumu. Vēlāk

biju pārsteigts, vērojot dažu židu izturēšanos Rīgā pie prefektūras. Tagad domāju, ka tā židu grupa, ko sastapu Daugavpilī, būtībā atšķīrās no tās, kas sagaidīja ar gavilēm sarkanarmiju. Ir skaidrs, ka šī izrīcība sarūgtināja latviešus, bet židiem tagad vajadzētu saprast, ka atsevišķu indivīdu rīcība vēlāk nereprezentē visas tautas noskaņojumu vai izrīcību.

Prātā nāk ministru maiņa Sabiedrisko lietu ministrijā. Visi atbildīgie darbinieki sapulcējāties ministra sekretāra Ceimera darba telpā. Atceros ģen. Kārli Praulu, ģen. Rūdolfu Klinsonu, Jūliju Druvu, Darba kameras priekšsēdi Kārli Rūdolfu Egli, direktoru Mārtiņu Gustavu Jansonu un radiofona direktoru Arvedu Smilgu. Parasti ministriem mainoties viens atbildīgais darbinieks pateicās aizejošam, otrs apsoliya sadarbību jaunajam ministram. Kā rīkoties šoreiz?

Saskatījāties visi un nodūrām acis. Ne viens, ne otrs uzdevums nevilināja. Zinājām, ka visa maiņas norise būs aprakstīta laikrakstos. Tas, kas pateiksies Bērziņam, būs lieku reizi apzīmējis sevi par bīstamu vecā režīma atbalstītāju. Tas, kam būtu jāapsveic jaunais ministrs Pēteris Blaus, būtu spiests ne tikai pārvarēt sevī naidu un riebumu pret komunistu ielikteni, bet varētu iegūt no neizpratējiem laikrakstu lasītājiem apzīmējumu „lidējs”. Bet arī šeit Alfrēds Bērziņš parādīja apstākļu izpratni un, iznākdams no kabineta, teica: „Es lūdzu jauno ministru pievienoties, ka, ministriju pārņemot, nekādas runas nenotiktu. Viņš pievienojās. Domāju, arī jūs tam pievienosities”. Mums visiem novēlās kā slogs no krūtīm. Vēl vairāk — mums arī katram bija jānodod savs departaments vai kamera komunistu ielikteniem. Nu zinājām, kā rīkoties.

Par to, ka karš starp Hitlera Vāciju un Staļina imperiju neizbēgams, nešaubījāties. Protams, nezinājām, kad tas izcelsies. Mūsu domas bija, ka starplaikā jāmēģina kaut kur paslēpties. Kā man, tā ministram paslēptuvi dziļi mežos piedāvāja kāds izcils un nesavtīgs departamenta darbinieks. Ministrs to izmantoja, es nē, jo šaubījos, vai līdz varbūtējā kara sākumam būs iespējams tur nemanītiem nodzīvot. Ar ministru vienojāties, ja mēģināsim atstāt Latviju, viens otram to paziņosim. Es izšķīros par apmešanos pie kāda drauga kādā no Rīgas iestādēm. Uzdevu ministram savu jauno adresi un telefona numuru, piezīmējot, ka vietējā telefona centrāle darbojas tikai līdz plkst. 10. vakarā. 1. jūlijā,

plkst. 23. mana drauga dzīvoklī atskanēja telefona zvans, un draugs pēc sarunas pārsteigts atgriezās pie manis: „Prasa pēc tevis”. Ar dalītām jūtām paņēmu klausuli, kurā atskanēja tik pazīstamā balss: „Direktora kungs, es dodos tālā ceļā. Ardievu.” Un runātājs nolika klausuli. Vēlāk netiku prasījis, kā ministrs bija dabūjis savienojumu tik vēlā laikā, bet solījums bija turēts.

Nepieskaršos Alfrēda Bērziņa darbam trimdā. Tas zināms. Gribu tikai uzsvērt, ka pārcietis koncentrācijas nometnes grūtumus Vācijā un smagas operācijas un slimību Amerikā, viņš tomēr nekad nezaudēja optimismu, un, vēlreiz pārlasot viņa daudzās vēstules, duļķas acīs, ka viņā nav bijis rūgtuma pret tiem, kas daudzkārt nepamatoti vērsās pret viņu. Visvairāk viņš uztraucās, ja domāja, ka pagātnes notikumi kāda iemesla dēļ nepareizi attēloti.

Dalījāties iesaistos par sarīkojumiem, kas bija veltīti prezidenta Ulmaņa 100 gadu dzimšanas atcerei. Viņš priecājās, ka Kārlis Ulmanis un viņa darbs nav aizmirsts. Tagad arī Alfrēds Bērziņš piepūlējies aizsaules ceļiniekiem.

Es ticu, ka arī šo lielo latviešu patriotu un viņa darbu neaizmirsīs. Ja arī Alfrēdā Bērziņā vairs nav, viņa mudinājums kalpot tautai un Latvijas valsts idejai paliek.

Nobeidzot šīs atmiņas, man gribētos uzsvērt, ka redzēt vēstures notikumus pareizā gaismā ir svarīgi sevišķi tagad, kad mūsu jaunākā paaudze pārņem vēstures mācīšanu trimdas skolās un skoliņās. Man bija izdevība šīnī vasarā mācīt īsu laiku Gaŗezera vidusskolā. Kāds no jaunākiem skolotājiem man teica, ka nez vai ir pareizi runāt par Latvijas okupāciju, jo mūsu valdība atļāvusi Staļina kaŗaspēkam ienākt Latvijā. Marr par līdzīgu jautājumu 1960. gados bija pārruna ar Indianas universitātes internacionālo tiesību profesoru Dr. V. Benešu. Prezidents Hacha bija parakstījis dokumentu, ar ko nodeva Čehoslovākiju Vācijai. Dr. Beneša uzskats bija, ka paraksts izspiests ar draudiem un no internacionālo tiesību viedokļa Čehoslovākija bijusi Hitlera okupēta valsts.

Tas pats attiecas uz Latvijas okupāciju, jo valdība bija spiesta padoties Staļina ultimātam. Bez tam, autoritātīvās valdības laikā 1922. gada satversme gan bija apturēta, bet ne atcelta. Pēc šīs satversmes 77. panta satversmes 1. pantu (ka Latvija ir neatkarīga demokratiska republika)

var grozīt tikai ar tautas nobalsošanu, kas Latvijā netika izdarīta.

Katrā gadījumā gribētos lūgt tos, kas domā, ka Latvija nav okupēta, ņemt vērā iepriekš teikto. Nosodīt autoritātīvo valdību ir viena lieta, bet mums jāatzīst, ka Latviju okupēja Padomju Savienība. Domāju, arī Fēlikss Cielēns, Valdemārs Bastjānis un Brūno Kalniņš to atzīst.

KAISĪTĀS ROZES

Atmiņas par rakstniekiem un literātūru agrākos laikos.

Par Aspazijas nozīmi mūsu literātūrā strīdu nav. Tomēr dažādos tās dzīves posmos ir bijusi opozīcija viņas politiskajiem uzskatiem un darbībai. Latvijā līdz Raiņa nāvei pret Aspaziju nostājās daļa galējā labā spārna pilsoņu, kritizējot viņas piederību sociāldemokratu partijai. Lai gan viņa ļoti maz interesējās par šīs partijas programmu, taktiku un darbību, daļā mūsu toreizējās „zelta jaunatnes” opozīcija pret Aspaziju kā politiķi dažkārt izpaudās asā veidā (F. Cielēna *Rainis un Aspazija*, 129. lp).

Dažus gadus pēc Raiņa nāves Aspazija nonāca konfliktā ar partiju, pie kuŗas piederēja Rainis un kuŗā arī viņa bija iestājusies. Šis konflikts radās sakarā ar Raiņa dienas grāmatas publicēšanu Atpūtā, kad atklājās, ka Rainis savās piezīmēs bija izteicies kritiski par dažiem redzamiem partijas darbiniekiem. Lai cik savādi tas izklausītos, sociāldemokratu partijas oficiālā vadība, kas vienmēr atklātībā kaŗoja pret jebkādu cenzūru, nu nolēma Raiņa dienas grāmatu cenzēt, pieprasot, lai Aspazija vai nu uz priekšu svītro negatīvos raksturojumus, vai pārtrauc dienas grāmatas publicēšanu. Aspazija šo lēmumu neievēroja, un par to tika izslēgta no partijas. Tas viss notika ar lielu troksni: partijas centrāl-organa rakstos Aspaziju apvainoja un nonievāja (F. Cielēna *Rainis un Aspazija*, 129. lp).

Vēlākos gados Aspazija atkāpās no savas jaunības demokratiskiem ideāliem, apsveikdama 1934. gada 15. maija režīmu un tā nodibinātāju K. Ulmani (Andreja Johansona *Latviešu literātūra*, 180. lp.). Aspazijas politisko uzskatu grozījums jo sevišķi izpaužas krājumā *Kaisītās rozes*, kas iznāca 1936. gadā. Tāpat gribētu pieminēt vispārībā aizmirstu vai nezināmu faktu, ka Aspazija bija viena no pirmajām, kas ziedoja aizsargiem 40 latus. Tas no Aspazijas puses bija atklāts, uzsvērti politisks žests, un komunisti viņai vēl šodien nav piedevuši „kompromisu ar reakcionāro buržuaziju” (*Latvijas PSR Mazā enciklopēdija*, I, 114. lp.).

Daļa sociāldemokrātu uzskata, ka Aspazijas „pārsviešanās diktatūras slavinātājā” bija nedabiska un šī rīcība bijusi atbēšanās par viņas izslēgšanu no partijas (F. Cielēna *Laikmetu maiņa*, III, 43. lp.). Ja arī Cielēna uzskatos ir daļa taisnības, tomēr Aspazijas rīcībai bija arī vēl citi iemesli. To, ka Aspazija bija pāraugusi sociāldemokrātu uzsvērtam šķiru cīņas principam un ka „no viņas nekad nevarēja prasīt marksistisku ticības apliecinājumu”, atzīst pat F. Menders (*Par Aspaziju, Raiņa un Aspazijas gada grāmatā*, 1974. g., 41. lp.).

Partijas konflikts Latvijā ar Aspaziju sākās jau Raiņa apbedīšanas dienā. Vai tas Aspaziju nesāpīnāja, ka pie Raiņa kapa „visa tūkstošgalvainā ļaužu masa” dziedāja Internacionāli, bet ne Dievs, svētī Latviju? Pār Raiņa kapu gan „sveicinot trīs reizes noliecās sarkanie partijas karogi”, bet kapos nebija neviena Latvijas valsts karoga. Tāpat neviena garīdznieka. Aspazija savu viedokli paziņoja ar lakonisku ziņojumu pilsoniskā presē — *Latvi*:

„Rainis ticēja nemirstībai. Aspazija” (*Treji vārti*, 23. nr., 24.-25. lp.).

Šis paziņojums nu nekādā ziņā ne pēc satura, ne arī pēc preses organa, kurā tas bija nodrukāts, nebija atzīstams marksistiem, to skaitā Latvijas sociāldemokrātiem.

Partijas centrālā komiteja nolēma 1932. gada 14. decembra sēdē, ka Aspazija „ir nostādījusi sevi ārpus partijas rindām”, un to publicēja *Sociāldemokrata* 1932. gada 284. numurā, kur starp citu atrodam vārdus:

„Šodien sociāldemokrātiskā partija ziņo atklātībai par savu šķiršanas no dzejnieces Aspazijas”.

Aspazija bija „sarūgtināta par izslēgšanu no partijas” un uzņēmās cīņu ar partiju (V. Bastjāņa *Paskaidrojums Aspazijas raksta lietā, Sociāldemokrata* 216. nr.). Līdz savai nāvei Aspazija saites ar partiju neatjau-

noja, izņemot nedaudzo bijušo partijas biedru retos apmeklējumus.

Savās grāmatās F. Cielēns apgalvo, ka Aspazija „jau 1938. gada augustā savdabīgi norobežojās no 15. maija varas”; šī norobežošanās notikusi tā, ka pie Cielēna mātes kapa Aspazija runājusi „drosmīgus vārdus”:

„Latvija grimst arvien dziļāk nelaimē . . . Sauksim mājās Cielēnu, lai viņš nāk palīdzēt glābt Latviju” (*Rainis un Aspazija*, 130. lp.).

Šis Cielēna apgalvojums apšaubāms. Vispirms, rakstot par Aspazijas vārdiem pie kapa, Cielēns nemin, kas viņam tos vārdus atstāstījis, lai gan šie vārdi grāmatā likti pēdiņās. Pats viņš bērēs nepiedalījās. Grāmatā *Rainis un Aspazija*, kas apgādāta 1955. gadā, Aspazijas runa (ja tāda bijusi) atstāstīta divdesmit sešos vārdos. Bet deviņus gadus vēlāk, 1964. gadā, Cielēna atmiņa ir „atsvaidzinājusies” par 16 vārdiem un tā pati „runa” atstāstīta 42 vārdos (*Laikmetu maiņa, III*, 43.-44. lp.).

Vai te nevarētu būt ņemta palīgā fantazija? Tāpat pamats domāt, ja Aspazija vispār runājusi bērēs, tas nebūs noticis publiski „politiskā runā”, kritizējot autoritātīvo valdību, kā to uzsver Cielēns. Ja tas tā būtu bijis, tas bez šaubām būtu nācis zināms prezidentam Ulmanim. Te jāvaicā, vai tādā gadījumā Aspazijai 1939. gadā būtu piešķirta Tēvzemes balva? Zīmīgs arī fakts, ka Fricis Menders rakstā par Aspaziju nekur nav pat pieminējis, ka Aspazija vēlāk būtu nosodījusi autoritātīvo valdību. Viņš gan raksta, ka Aspazijas „jūsmošana par Ulmani, protams, nav laba lieta, bet būtu jāuzskata par bēdīgu pārpratumu” (F. Mendera *Par Aspaziju, Raiņa un Aspazijas gada grāmatā*, 1974. g., 40. lp.).

Bet ir vēl viena lieta, kas nekur nav minēta un kas runā pretim Cielēna teiktajam.

1939. gada 16. martā sabiedrisko lietu ministrs A. Bērziņš lūdza šī raksta autoru, toreiz Sabiedriski kultūrālā departamenta direktoru, apsveikt valdības vārdā Aspaziju viņas dzimumdienā. Lai apsveikums būtu mazāk formāls, vienojāmies, ka man līdzī uz Dubultiem, kur dzejniece dzīvoja, brauks departamenta Teātra un mākslas nodaļas vadītājs režisors Alksnis un Dailes teātra aktrise Elvīra Bramberge. Bieži svarīgas lietas laika gaitā izzūd no atmiņas, bet no šī brauciena man atmiņā palikuši daudzi sikumi. Lūdzu departamenta darbiniecēm iegādāties lielu pušķi sarkanu un baltu rožu. Departamenta automobili devāmies uz Dubultiem. Laiks bija vēss, mākoņains, bet brīžiem tomēr

paspīdēja saule. Piemējam pie vasarnīcas, vienkāršas ēkas, kur mūs priekšelpā saņēma Aspazijas un Raiņa uzticamā kalpone Anniņa. Es stādījos priekšā un izteicu mūsu nolūku. Anniņa aicināja mūs iekšā un lūdza uzgaidīt, jo kundze nejutoties vesela un esot vēl gultā. Pēc kāda brīža mūs aicināja istabā. Aspazija, šķietami ātrumā uzposta, pussēdus gultā atbalstījās uz vairākiem spilveniem. Gulta bija liela. Kājgalī atradās vara sildītājs, jo telpa bija vēsa. Blakus gultai paliels galdiņš. Kad Aspazija bija apsveikta un ziedi pasniegti, mēs ar Alksni atsēdāmies uz krēsliem, bet Bramberģe atsēdās kājgalī uz gultas. Sarunas no sākuma bija „stīvas”, bet pamazām iesila. Anniņa ienesa arī kafiju un konjaku. Aspazija interesējās par jaunākiem notikumiem Rīgas teātros, kur izcils šo jautājumu pārzinātājs bija režisors Alksnis. Es daudz necentos sarunās iesaistīties. Aspazija sevišķi atplauka, kad sarunās piedalījās Bramberģe, neviltotā pārdzīvojumā atstāstot, ka Aspazijas dzeja viņu skolas gados aizrāvusi un vēl tagad sajūsmīnot un valdzīnot. Viņa aizrautībā pat nodeklamēja kādu dzejoli no *Sarkanām puķēm*.

Kad pēc maniem uzskatiem šādai vizītei normāli pieņemtais laiks jau sen bija pāri, sākām atvadīties. Mūsu novietojums telpā bija tāds, ka ērtības labad pirmais Aspazijai sniedza roku Alksnis, tad Bramberģe un beigās es. Aspazija brīdi paturēja manu roku un uz mani skatīdamās teica:

„Lūdzu pasakiet prezidentam, ka es ļoti, ļoti priecājos par šo apsveikumu”.

Var jau būt, ka tā bija tikai formāli pieklājīga fraze, bet man tomēr likās, ka viņa arī domāja, kā runāja.

Biju dzirdējis, ka Aspazija esot zaudējusi garīgo možumu un lietojot narkotiskas vielas. To šinī apmeklējumā vērotais neliecināja.

Prezidenta Ulmaņa attieksmes pret Aspaziju vislabāk raksturo viņai piešķirtā Tēvzemes balva. Šo balvu piešķīra Tēvzemes balvas fonda dome, kuŗas priekšsēdis bija valsts prezidents. Piešķiršanu izdarīja ik gadus 15. maijā, tātad Aspazijas gadījumā, apm. divus mēnešus pēc viņas 1939. gada dzimšanas dienas.

Manuprāt, tas, vai Aspazija vēlāk norobežojās, vai nenorobežojās no autoritātīvās valdības, nevar nekā ne pielikt, ne atņemt Aspazijai kā dzejniecei. Bet domāju gan, ka arī šinī jautājumā jāņem vērā atrast patiesību, jo bez tās ne vienmēr būs saprotama Aspazijas dzeja. Varu tikai

pieminēt, ka 1930. gados Sabiedrisko lietu ministrija ne mazākā mērā necentās iespaidot Aspaziju rakstīt režīmam piemērotā garā.

Pārlasot agrākos rakstus par Raini un Aspaziju, duŗas acīs, ka vārds „tautas vadonis” nav 1930. gadu „izgudrojums”: to vairākkārt lietojuši sociāldemokrati, attiecinot uz Raini. Partijas centrālā komiteja apzīmē viņu par „visas tautas vadoni”, Dēķēns par „vadoni”, F. Cielēns par „Latvijas tautas vadoni” (*Raiņa un Aspazijas gadagrāmatā*, 1976. g., 82., 87., 95. lp.).

Runājot par otru lielo latvieŗu dzejnieku Kārli Skalbi, notikumu gaita bija citāda.

Skalbe bija viens no tiem rakstniekiem, kas pēc 15. maija bija atstumts malā. Domājams, ka Skalbe bija sabiedrībā izteicies pret autoritātīvo valdību. Tas bija nācis zināms prezidentam, un pēdējais bija to ņēmis ļaunā. Kas Skalbes kritiku bija pateicis Ulmanīm, nezīnu, bet domāju, ka tie bija kādi no Fridrichsona cilvēkiem. Ka tie prezidentam daudzkārt pienesa pārspīlētu un pat nepareīzu informāciju, zīnu no personīskiem piedzīvojumiem. Pēc kādas sanāksmes provincē man otrā dienā, atgrieŗoties Rīgā, bija nekavēŗoties jāskaidrojas „visaugstākajā vietā”. Un tikai pēc vispusīgas apstākļu noskaidrošanas secīnājums bija: „Saņemta nepareīza informācija.”

Skalbe netika aicināts, ne arī, jādōmā, būtu gājis skaidroties, un tā režīma nostāja pret viņu palīka nelabvēlīga. J. Druvas mēģīnājums (bez Skalbes zīņas) Ulmaņa uzskatus grozīt arī nebija daudz līdzējis: Skalbem nepīeŗķīra Tēŗzemes balvu, lai gan viņš bija to pelnījis.

Saprotams, ka ne laīkrakstu, ne grāmatu īzdevēŗiem tas nebija noslēpums, un tie, varbūt, kādu laīku atturēŗjās no Skalbes rakstu īespīeŗšanas. Bet te jāīzlabo nepareīzā informācija, kuŗas autors, ūķiet, bija J. Grīns: *Skalbes kopotajos rakstos* īr atstāstīta saruna ar Skalbi, kuŗā pēdējais sūdēŗjies ne vīen par filmas *Zvejnieka dēŗls* komūnīstīsko saturu, bet arī par autoritātīvās valdības īzturēŗšanos pret viņu. J. Grīns raksta:

„Sabīedrīsko lietu ministrija reīz bija uz seŗīiem mēneŗīem nolīegusi īespīest jebkādu jaunu Skalbes rakstu” (Kāŗlis Skalbe, *Raksti, āpceres par Skalbi, Skalbes vēstules un runas, Daugava*, 54. lp.). To paŗu Grīns atkāŗto savā grāmatā *Redaktora atmiņas* (74.-75. lp.).

Par *Zvejnieka dēŗla* saturu rakstīju *Laīka* 1976. gada 4. septembrā numurā. Te vēŗ gribētos tīkai pīebīlst, ka mums īr cilvēki, kas arī

Jaunsudrabiņa *Baltā grāmatā* saskata komūnistiskas tendences. Pro-
tams, komūnisti Latvijā ar prieku norāda uz agrākajiem darbiem,
kuŗos tēloti dzīves grūtumi Latvijas neatkarības laikā, jo tas iederas
viņu propagandā par apspiešanu, izmantošanu, nabadzību un pat ba-
du buržuazijas valdīšanas laikā.

Tomēr ļoti jāšaubās par J. Grīna apgalvojumu, ka Sabiedrisko lietu
ministrija noliegusi Skalbem publicēties. Bijušais sabiedrisko lietu
ministrs A. Bērziņš šo Grīna pausto informāciju ir noteikti noraidījis.
1976. gada 27. jūlijā šo rindu autoram viņš raksta:

„Sabiedrisko lietu ministrija nav pat uz sešām dienām aizliegusi
Skalbem rakstīt un publicēt viņa darbus. Ir iespējams, ka Jaunākās
Ziņas, baidīdamās nodarīt ko nepatīkamu režīmam, īsi pēc apvērsuma
nav iespiedušas Skalbes rakstus. Vēlākos gados tie atrodami vai katrā
Jaunāko Ziņu numurā”. Minētajos Skalbes kopotajos rakstos bijušais
Jaunāko Ziņu redaktors J. Kārklīņš pat nepiemin Skalbes rakstu aizlieg-
šanu vai to neiespiešanu.

Nelaime nu ir tā, ka šī Grīna „informācija” ir iespiesta un pārspiesta
vairākās grāmatās un žurnālos. Arī Ā. Šilde, atsaucoties uz J. Grīnu kā
ziņu avotu, ir ievietojis to savā kapitāldarbā *Latvijas vēsture 1914-40*.
(646., 663. lp.).

Apcerē pieminēto *Skalbes kopoto rakstu* 54. lp. Grīns turpina ar
aizrādījumu, ka drīz gan tā „nežēlastība atslāba” un varēja dzejniekam
1939. gadā sarīkot 60 gadu jubileju, taču tai vēl bijusi demonstrācijas
nokrāsa. Bet Pēteris Ērmanis, šī paša izdevuma 13. lp. nemin neko par
to, ka Skalbem būtu bijis kādreiz aizliegts rakstīt un, aprakstot Skalbes
dzīves gaitu, norāda, ka J. Roze 1938. un 1939. gadā izdeva līdz tam
plašāko Skalbes rakstu kopojumu (10 sējumu) un A. Gulbja apgāds
1937. gadā izdeva pasaku krājumu *Garā pupa*. Pēteris Ērmaņa raksts
liek domāt, ka „nežēlastība” laikam bija izbeigusies pirms 1939. gada.

Šo rindu autors ir Skalbes cienītājs, saprot viņam nodarīto pārestī-
bu, bet arī atzīst, ka, pirms kaut ko raksta tik nopietnos izdevumos kā
Skalbes kopotajos rakstos un *Latvijas vēsturē*, jāpārbauda fakti ar lielāko
rūpību, kas šinī gadījumā nesagādātu nekādus grūtumus, lūdzot pa-
skaidrojumus „vainīgajam” ministram.

Gribētu vēl pieminēt, ka biografiskajā vārdnīcā *Es viņu pazīstu* infor-
mācija par Skalbi ievietota 32 rindās, par Virzu — 35 rindās. Tātad

nevar teikt, ka šajā Ulmaņa ierosinātajā vārdnīcā, salīdzinot „galma dzejnieku” ar Skalbi, informācija par pēdējo būtu sevišķi skopa.

Ulmaņa laika režīmam tiek arī pārvesti gadījumi, kas patiesībā būtu attiecināmi tikai uz kāda atsevišķa darbinieka neattaisnojamo rīcību. Vienu šādu gadījumu atstāsta J. Rudzītis (*Jaunā Gaitā*, 38. nr. 192. lp.) norādot, ka klausoties pa radio Latgales dziesmu svētku koncertu, kas notika 1940. gada 16. jūnijā Daugavpilī, viņu pārsteidzis, ka radio reportieris min nevien dziesmu komponistu, bet arī to tekstu autoru vārdus. Bet, kad dziedāta Skalbes dziesma *Jūras spožums*, autora vārds noklusēts. Ja tas tā bijis, to uzskatu par neattaisnojamu un nosodāmu rīcību, jo Skalbes vārda noklusēšanu neprasīja toreiz ne Sabiedrisko lietu ministrija, ne kāda cita atbildīga persona vai iestāde. Ja Sabiedrisko lietu ministrijas nostāja pret Skalbi būtu bijusi negatīva, dzejnieka 60 gadu jubileja, kas notika pirms Daugavpils dziesmu svētkiem, atklāti netiktu svinēta.

Atceros, ka Daugavpils dziesmu svētku iespiestajā programmā bija minēti tikai komponistu, ne tekstu autoru vārdi, līdzīgi kā tas bija IX dziesmu svētkos Rīgā 1938. gadā (skat. Valentīna Bērzkalna *Latviešu dziesmu svētku vēsturē*, 486., 490., 491. lp.). Tādēļ, lai neapvainotu un nesarūgtinātu Skalbi, reportieris varēja neminēt nevienas dziesmas teksta autoru.

Ļoti jānožēlo, ka Tēvzemes balva Skalbem netika piešķirta. Tas notika īpaši tādēļ, ka Ulmanis to nevēlējās. Prezidents bija piemirsis, ka Latvijas sākuma gados viņš bija saņēmis izcilu cildinājumu no Skalbes: *Mazajās piezīmēs* Skalbe ministru prezidentu ir salīdzinājis ar Imantu, kas, būdams uz *Saratova*, šī „pasakainā, peldošā Zilā kalna”, ik rītus iznācis uz kuģa klāja un skatījies, „vai migla nozust sāk” (*Mazās piezīmes, Daugava*, 26., 27. lp.).

Skalbe tomēr nav vēlāk žēlojies par piedzīvotām pārestībām. To liecina J. Rudzītis, kas vācu okupācijas laikā saticies un sadarbojies ar Skalbi vai katru dienu (*Jaunā Gaitā*, 38. nr. 192. lp.). Līdzīgi par Skalbi izteicies Arturs Plaudis rakstā *Saruna Saulrietos*: kad vācu okupācijas gados latviešu presē sāka parādīties raksti, kas nopēla Ulmaņa laiku, Skalbem tas ļoti nepaticis, kaut atzinis, ka Ulmaņa laikā pieļautas kļūdas. „Ulmani viņš tomēr uzskatīja par lielu personību, kam nav bijis pašam savas dzīves, jo tā visa tikusi atdota tautai un valstij” (*Treji vārti*, 47./48. nr., 7. lp.).

Kā redzams, Skalbe arī dzīvē ir sekojis sava kaķīša padomam — nepieminēt ļaunu.

Galīgi noraidoša izturēšanās Ulmanim bija pret A. Niedru, kuŗa nodarījumus 1919. gadā viņš nevarēja aizmirst. Niedras darbi tieši aizliegti nebija, bet Ulmanis neslēpa savu nostāju šinī ziņā. Labi atceros kādu ministru kabineta sēdi. Šajā sēdē piedalījies kā direktors, kuŗa departamenta budžetu apsprieda ministru kabinets. Taisni pie Sabiedriski kultūrālā departamenta budžeta pieņemšanas prezidents paceltā balsī norādīja, ka vēl mums esot bibliotēkas, kuŗās par valsts piešķirto pabalsta naudu iegādājoties A. Niedras darbus. Pareizi vai nepareizi, uzskatīju to kā pārmetumu sev. Toreiz un tagad domāju, ka Ulmaņa nostāja nebija pareiza, jo jāšķir Niedra kā politiķis no Niedras kā rakstnieka.

Latvijā bija rinda kreisi noskaņotu rakstnieku. Daži savos darbos pat aicināja uz revolūciju un Latvijas pievienošanu Padomju Savienībai. Tāds, piemēram, bija Linards Laicēns. Pret viņa darbiem jau vērsās partiju laika valdības. Domāju, ka tiem, kas interesējās par literātūru, Laicēna liktenis ir zināms, un te par to nav jārunā. Bet mums bija kreisie rakstnieki, kas vai nu nebija tik kreisi savos uzskatos, vai arī centās savus īstos uzskatus slēpt.

Pēc 15. maija daudzi domāja, ka valdība šos rakstniekus apklusinās. Tas nenotika. Gan daži no viņiem (uz valdībai tuvu stāvošu cilvēku ieteikumiem) bija spiesti rakstīt ar pseudonimiem, tomēr rakstīt tiem bija brīvi. Protams, Sabiedrisko lietu ministrijai bija zināms, kas slēpjas aiz pseudonimiem. Dora Švīkule maldījās domājot, ka rakstot ar Emīlijas Gaigales vārdu varēs noslēpt arī īsto autoru (skat. A. Šildes *Latvijas vēsturi* 663. lp.). Tāpat maldījās K. Dzīlleja, kas pārdēvējās par K. Lejnieku. Tomēr daļa lietoja savus uzvārdus vai agrāko laiku pseudonimus, piem., J. Grots, J. Sudrabkalns, V. Lācis u.c.

Daļa no kreisajiem rakstniekiem bija apdāvināti un viņu izraidīšana no mūsu literātūras būtu bijis zaudējums latviešu kultūrai. Šādiem rakstniekiem bija grūti dabūt kādu algotu darbu, bet no honorāriem iztikt varēja tikai nedaudzi. Ar to izskaidrojams, ka Sabiedrisko lietu ministrija atbalstīja ne tikai tā saucamos pozitīvistus, sagādājot tiem darbus, bet, iespēju robežās, nelielus pabalstus izmaksāja arī kreisajiem rakstniekiem. Tā, piem., atbalstu saņēma ne tikai patriotiskie dzej-

nieki: L. Breikšs, A. Francis, P. Atspulgs (pēdējie strādāja algotu darbu Sabiedriski kultūrālā departamentā), bet arī J. Grots, J. Sudrabkalns un A. Upītis. V. Lāča ienākumi bija, ja neteiktu vairāk, pietiekami. Nekādu pabalstu viņš nav saņēmis, ja nepiemin pieticīgo honorāru par *Zvejnieka dēla* filmēšanu.

Par pabalstiem dažkārt vēl izskan pārmetumi Sabiedrisko lietu ministrijai, bet vēl šobaltdien atzīstu, ka šī rīcība bija pareiza. Rakstnieks Arturs Baumanis man rakstīja, ka tieši šinī laikā A. Upītis ir sarakstījis savus labākos darbus. Līdzīgi izteicās kritiķis J. Rudzītis. Ministrijā domāja, ka visi šie rakstnieki bija pārtraukuši jebkākus sakarus ar komunistiem, ja tādi būtu bijuši. A. Upīti amnestēja satversmes sapulce, un viņam bija piešķirta pat pensija. Taču ar visu to, ņemot vērā viņa žūpošanu, tas bieži nonāca naudas grūtumos. Upīša veiklībai jāpateicas, ka komunisti vēlāk viņam šo sadarbošanos ar buržuazisko valdību piedeva, bet Fr. Menders, pats vajāts, nav kautrējies Upītim šo „sadarbību” atgādināt (*Raiņa un Aspazijas gada grāmata*, 1974. g., 44.-45. lp.).

Aleksandrs Čaks, kuŗa tuvākie draugi dzejnieku starpā bija Jānis Grots un Jānis Plaudis, drīz pēc 1930. gada iztika no honorāriem, nododamies tikai dzejai. Vēlāk viņš dabūja piemērotu regulāru darbu. Ulmaņa laikā viņš sarakstīja poēmu *Mūžības skartie*, kas „izceļas kā viens no vērtīgākajiem un patriotiskākajiem dzejas krājumiem” (J. Grīna *Redaktora atmiņas*, 209. lp.). Andrejs Johansons pārliecināts, ka Čaks jau pirmajā Latvijas okupācijas laikā apzinīgi pieslēgjes komunistiem. Šinī sakarā viņš raksta, ka emigrācijā nevajadzētu radīt teikas par Čaka politiskiem uzskatiem. „Viņa dzejas labākā daļa ir un paliks laba bez tām” (Andreja Johansona *Visi Rīgas nami skan*, 229.-231. lp.).

Ja nu reiz runājam par kreisajiem rakstniekiem, gribētos pieminēt arī dažus kreisos māksliniekus. Dažkārt esmu dzirdējis uzskatus, ka Sabiedrisko lietu ministrijā esot bijuši „iefiltrējušies” komunisti. Rodas iespaids, ka šo runu vai rakstu autori pārliecināti, ka ministrijai nav bijusi zināma šo cilvēku pagātne (skat. A. Johansona *Visi Rīgas nami skan*, 119. lp.).

Viens no šādiem kreisiem māksliniekiem bija gleznotājs Arturs Lapiņš, kuŗu atradu priekšā kā darbvedi departamentā, kad 1937. gada beigās pārgāju uz Sabiedrisko lietu ministriju. Kā cilvēks viņš bija

izpalīdzīgs, strādīgs un satīcīgs. Kādreiz nosūtīju viņu uz provinci kārtot kādu toreiz populāru publisku sarīkojumu. Tas bija svētdienā, bet pirmdienas rītā man zvanīja Fridrichsons un vaicāja, vai es nezinot, ka Lapiņš ir komūnists. Atbildēju, ka nē. Iesauca Lapiņu pie sevis un noprasīju, vai tas tiesa. Viņš pārsteigts noklausījās un teica, ka skolnieka gados Tukumā esot gājis ļoti grūti. Tur aizrāvis ar kreiso idejām un iestājies komjaunatnē. Tagad viņš sen jau esot sarāvis sakarus ar komjauniešiem. Es patiesi viņam ticēju un lūdzu, lai viņš man apsola ar goda vārdu, ka arī uz priekšu ar komunistiem nepīsies. To viņš emociāli, ar šķietami lielu pārliecību, apsolīja. Teicu, ka tādā gadījumā viņš var palikt darbā. Pārrunājot vēlāk šo lietu ar citiem atbildīgiem darbiniekiem noskaidrojās, ka Lapiņa pagātne ministrijas vadībai zināma. To pieņemot darbā, līdz nākuši aktu vāki ar viņa „lietu”.

Esmu pārliecināts, ka manā laikā Lapiņam sakaru ar komunistiem nebija. To apstiprina ziņas *LPSR Mazā enciklopēdijā* (II sējuma 232. lp.), kur teikts, ka buržuaziskās Latvijas laikā Lapiņš „strādājis dažādus gadījuma darbus”, nekur neminot, ka viņš būtu kur „iefiltrējies” vai darbojies nelegāli.

Līdzīgs gadījums bija ar režisoru V. Pūci. Komunistiem okupējot Latviju, tie departamentā atrada priekšā „aktis” par abiem šiem māksliniekiem. Varbūt tā izskaidrojams, kādēļ Pūce pēc repatriēšanās bija izsūtīts uz Sibīriju. Lapiņš arī kādu laiku bija nolikts uz „ledus”, bet vēlāk avansējās par LPSR Tautas mākslinieku (*LPSR Mazā enciklopēdija*, II, 232. lp.). Par Pūci šinī enciklopēdijā pat nav teikts, ka viņš bijis saistījies ar komunistiem.

Jautājums vienmēr paliks, vai bija pareizi dot darbu šiem diviem cilvēkiem. Man šķiet, ka tomēr jātic cilvēku solījumiem un jādod tiem iespēja laboties, kaut arī dažkārt viņiem. Ja Latvijas neatkarības gados nedotu darbu tiem, kas sevi pat atklāti atzina par komunistiem, mēs viņus būtu nodzinuši pagrīdē, kur tiem būtu grūtāk sekot. Šis jautājums bija akūts, dibinot ostas strādnieku uzņēmumu paju sabiedrību Štauveris. Uzņēmums bija netieši padots Darba kamerai. Ja komunistus izslēgtu no darba, tie ne tikai noietu pagrīdē, bet musinātu pārējos. Bez tam, no kaut kā taču katram jādzīvo.

Par Akurāteru, Virzu un Plūdoni ir maz ko rakstīt. Tie visi bija Tēvzemes balvas saņēmēji. Jāpiezīmē tomēr, ka Ulmaņa laika sākumā

Akurāters zaudēja vietu kā radiofona direktors. Plūdoņa — *Tev mūžam dzīvot, Latvija!* vēl tagad dzied trimdas dziesmu svētkos. *Lai ligo lepna dziesma* tomēr pazudusi.

Labā atmiņā palicis Viktors Eglītis. Allaž nosvērts, viņš sarunās nevairījās arī no kritikas. Satiku viņu beidzamo reizi Rīgas-Tukuma vilcienā, laikam 1944. gadā. Viņš žēlojās par kāda toreizējā rakstnieka redaktora rīcību.

Vienmēr džentlmenis bija Aleksandrs Grīns, ko atceros ar cigāru rokā, žēlojoties par sirdi. Sabiedrisko lietu ministrija lūdza viņu uzrakstīt kādu darbu, kas mēģinātu, starp citu, izcelt tautas „dzīvā spēka” problēmas. Aleksandrs Grīns sarakstīja romānu *Zemes atjaunotāji*, un, liekas, saņēma no ministrijas kā honorāru 5,000 latu. Satiku viņu īsi pēc pirmās okupācijas artilērijas kapteiņa uniformā. Kad izbrīnījies vaicāju, kādēļ saistījies atkal ar armiju, viņš paskaidroja, ka tā varbūt visilgāk varēšot pasargāties no komunistu represijām. Žēl, ka tā bija ilūzija, un šis jaukais cilvēks aizgāja bojā kopā ar daudziem citiem virsniekiem, kuņģus deportēja no Litenes nometnes.

Kluss un nosvērts bija Mārtiņš Zīverts, kas kādu laiku arī strādāja Sabiedriski kultūrālā departamentā. Viņš nepievienojās pozitīvistiem, tāpat nekad nav maksājis meslus režīmam. Tas Sabiedrisko lietu ministrijas nostāju pret viņu nemainīja. Zīverts bija viens no tiem, kas līdz ar *Daugavas* līdzstrādniekiem sekoja tezei: „Kas labi kalpo mākslai, labi kalpo tēvzemei”. (Bet trimdas apstākļos Mārtiņa Zīverta nostāja ir citādāka)

Autoritātīvās valdības laikā Sabiedrisko lietu ministrija varēja noliegt kāda darba izplatīšanu vai pat iespiešanu, tāpat pieprasīt satura grozīšanu. Nav svarīgi, vai to saucam par priekšcenzūru, vai pēccenzūru. Svarīgi gan, kā likumi par cenzūru tiek iedzīvināti. Arī partiju laikos darbojās kaitīgās literatūras apkaņošanas komisija, kas laiku pa laikam sastādīja aizliedzamo un no apgrozības izņemamo grāmatu sarakstu. Pastā strādāja ļaudis, kas skatīja cauri no ārzemēm ienākušās grāmatas. Arī Iekšlietu ministrijas preses nodaļā bija cenzori, kas pārbaudīja ienākušās grāmatas, lai pārliecinātos, vai to saturs nav pretvalstisks, vai pornografisks.

Pēc 15. maija pārmaiņām netika pielaistas publikācijas ar komunistisku ideoloģiju, bet netika pieļauts arī radikālisms uz labo pusi: fašistis-

kā vai nacionālsociālistiskā virzienā. Tāpat necieta pornografiju vai reliģijai naidīgas grāmatas. Ārpus tām publicēties, sevišķi pēc 1935. gada 17. novembra, varēja relatīvi brīvi. Bija gan arī daži nosodāmi izņēmumi, un šie izņēmumi daudzās publikācijās ir atkārtoti kā raksturīgi režīmam. Tā bieži uzsvērts, ka pārtrauktas Dailes teātrī J. Jaunsudrabiņa lugas *Invalids un Ralla* un Šekspīra *Jūlija Cezara* izrādes. Nacionālā teātrī līdzīgu likteni piedzīvoja E. Ādamsona *Mālu Ansis*. Bet, kā jau teicu, tie ir nožēlojami gadījumi, kur neprašas ierēdņi parādīja savu varu.

Gribētos atzīmēt notikumu, ko piemin J. Grīns sakarā ar kādu gadījumu, kur cenzēta *Daugava*, un cenzors tikai divus chronikas rakstus „pagodinājis” ar sarkano zīmuli. „Autoritātīvista” Jāņa Lapiņa recenzijā no Gogoļa vārdiem „Pošli von duraki!” cenzors nosvītrojis tikai pēdējo vārdu. *Daugavas* laudis smējušies (J. Grīna *Redaktora atmiņas*, 181. lp.). Esmu pārliecināts, ka smējās arī cenzors, sevišķi par to, ka viņa „cenzūra” nav izprasta.

Neesmu literātūras vēsturnieks vai kritiķis. Šinī rakstā esmu vairāk mēģinājis noskaidrot faktus. Sevišķi daru to tādēļ, ka atrodu, ka publicētos rakstos šur tur ieviesusies pa kļūdai, kuŗas izlabot, gadiem ejot, kļūst arvien grūtāk. Sīkāk analizēt un apskatīt autoritātīvās valdības laika literātūru ir lietpratēja uzdevums.

Kārlis Ulmanis un viņa laiks ir aizgājis. Uz tā laika notikumiem jāmēģina skatīties kā uz vēsturi, izceļot, kas bijis labs, kritizējot, kur bijušas kļūdas.

Runājos par literātūru, jāpievienojas Ā. Šildem, kas raksta:

„Grāmatniecības uzplaukums gāja roku rokā ar spilgtu jaundarbu parādīšanos latviešu dailliterātūrā trīsdesmito gadu otrā pusē, kad it kā sadrūzmējās jaundarbi ar paliekamu vietu latviešu dzejas pūrā”. Tāpat — „Latviešu rakstniecība arī autoritātīvā režīma laikā attīstījās brīva un daudzkrāsaina” (Ā. Šildes *Latvijas vēsture*, 644.-45. lp.).

Tas tomēr nenožīmē, ka šinī laikā nebūtu bijis arī diletantu un konjunktūras izmantotāju. Tie ir sastopami visos laikos.

DZEGUZE KŪKO . . .

*Atmiņas par dziesmusvētkiem un notikumiem Latvijas neatkarības
pēdējos gados.*

Sākot ar 1937. gadu līdz Latvijas okupācijai vasarās man bija izdevība apceļot turpat vai visu Latviju, lai piedalītos lielākos vai mazākos dziesmusvētkos.

Lielākais pārdzīvojums, protams, bija izdevība piedalīties IX vispārējo dziesmusvētku organizēšanā Rīgā 1938. gadā. Tas pats sakāms par Dikļu dziesmu dienas 75 gadu atceres svētkiem 1939. gadā un liktenīgajiem Trešiem Latgales apgabala dziesmu svētkiem 1940. gada 16. jūnijā, kur koncerta programmu vadīt uzticēja Teodoram Reiteram. Vērtē, ka šinīs dziesmusvētkos piedalījās ap 8000 dziedātāju, un tos noklausījās pāri par 50.000 apmeklētāju. Nākamā rītā, kad koņi devās atcelā, sākās Latvijas okupācija. Valentīns Bērzkalns raksta (*Latviešu dziesmu svētku vēsturē* 524. lp.) „ . . . diezin, vai jebkad citad Baumaņu Kārļa himna *Dievs, svētī Latviju* bija izskanējusi tik cildeni, bet reizē arī tik skumji, kā tad, kad to trīsreiz dziedāja pēdējais lielais Latvijas koris saules apstarotajā Stropu mežā 1940. gada 16. jūnija pievakarē.” Drīz pēc tam bija paredzēti vairāki novadu sarīkojumi, bet tie dienas gaismu vairs nepieredzēja.

Daudz esmu runājis, bet kā toreiz, tā tagad esmu formālu un tukšu runu pretinieks. Tā kā no runu teikšanas tomēr nevarēju izvairīties,

centos runāt īsi, kā arī katrā runā atrast kādu īpatnēju niansi, ņemot vērā vietas apstākļus. Protams, tas ne vienmēr izdevās, par ko vēlāk uz sevi dusmojos. Par visām lietām centos samazināt runātāju skaitu, jo visi jau parasti atkārtu to pašu tematu, garlaikojot dziedātājus un klausītājus. Jo sevišķi neērti jutos pret virsdiriģentiem. Kādreiz to pārrunāju ar T. Reiteru un T. Kalniņu, ar kuņiem visvairāk kopā braucu uz dziesmusvētkiem: „Sak, neņemiet nu ļaunā, ja jums daudzkārt jānoklausās gandrīz līdzīgas runas, bet nav manos spēkos katrreiz teikt ko jaunu”. Uz to saņēmu mierinājumu, ka ar manām runām nemaz tik bēdīgi neesot (ko gan citu viņi varēja teikt). Viņi braucot jau vairāk nekā desmit gadus pa dziesmusvētkiem un esot dzirdējuši gan labus, gan sliktus runātājus. Teodors Kalniņš minēja kāda augsta valsts darbinieka vārdu, ar ko partiju laikos braucis kopā uz dziesmusvētkiem un kas vienu un to pašu atklāšanas runu nolasījis visos svētkos. Beigās arī viņš zinājis to no galvas.

Arī trimdā nebūtu par ļaunu samazināt runātāju skaitu oficiālos sarīkojumos. Kādreiz saskaitīju trīs „ievadrunas” pirms „galvenās” runas 18. novembra aktā. Tā tad kopā četras runas. Kur tad vēl apsveikumi. Nav brīnums, ka ne tikai jauniešos, bet arī vecāka gada gājuma apmeklētājos izpaužas nepatika, pat naids pret runu plūdiem.

Kā T. Reiters, tā T. Kalniņš darīja visu iespējamo, lai tie koņi, kas piedalījās dziesmusvētkos, būtu labi sagatavoti. Manuprāt, T. Reiters tomēr savās prasībās bija stingrāks un, „sijājot” koņus, nepazīna kompromisa. Šī viņa pieeja, jādomā, ir viens no iemesliem, kamdēļ T. Reiters uzskatīja Dikļu dziesmu dienas 75 gadu atceres svētkus 1939. gada 16. jūlijā par mākslinieciskā ziņā vērtīgākiem nekā pārējos. Jāpiezīmē, ka Dikļi ir latviešu dziesmusvētku šūpulis, jo te Vasarsvētkos, 1864. gadā mācītāja J. Neikena vadībā notika pirmie dziesmusvētki. 1939. gadā atceres svētkus rīkoja ar Sabiedrisko lietu ministrijas atbalstu, un protektora pienākumus uzņēmās valsts prezidents Kārlis Ulmanis.

Garām ejot, jāpiemin, ka T. Reiters neielaidās kompromisā arī ar Sabiedrisko lietu ministriju. Atceros valstssvētkus 1939. gadā, kad Reiters atteicās pašā pēdējā brīdī piedalīties ar savu kori, tādēļ ka Sabiedriski kulturālā departamenta darbinieki, kas dekorēja Rīgas Latviešu biedrības skatuvi, neievēroja viņa iebildumus. Tikai pēc tam, kad norā-

dīju dekorētājiem ievērot visas Reitera prasības, viņš bija mierā ar savu kori piedalīties svētku aktā. Līdzīgs gadījums bija ar architektu F. Skujiņu, pēc kuŗa projekta bija celta Tiesupils. Šīs skaistās ēkas atklāšanas dienā man uztraukts zvanīja Skujiņš un asi protestēja pret departamenta darbinieku veikto Tiesupils dekorējumu, jo tas nosedzot ēkas arhitektoniskās daļas. Jo sevišķi viņš iebilda pret dekoratīvām palmām, kas nosedzot iekštelpu kolonnas. Arī viņa iebildumus pilnā mērā ievērojām. Ir daži, kas uzskata Tiesupils un citu līdzīgu ēku celšanu par „mirušiem” ieguldījumiem. Cik nevērtīgi mums tagad liekas visi tie ieguldījumi, kas toreiz piedalījās saimniecisko vērtību ražošanā, tik nozīmīgi ir Brāļu kapi, Brīvības piemineklis, Tiesupils un citi līdzīgi „mirušie” ieguldījumi ar nacionālpolitisko nozīmi. Kamēr vien tie pastāvēs, tie stāstīs nevien mūsu zemes iedzīvotājiem, bet arī okupantiem, ka Latvija kādreiz bija brīva, neatkarīga valsts.

Latvijas IX vispārējo dziesmusvētku rīcības komitejas prezidijs no kr.: P. Dreimanis, J. Kuplis, prof. J. Vītols, V. Deičs, J. Mežaraups, A. Kleinhofs, T. Reiters un J. Labsvīrs.

No mūsu bagātā dziesmu pūra katram jau dažas patīk labāk. Mana mīlā dziesma bija un ir E. Melngaila *Svešai zemē*, kas sākas ar vārdiem *Dzeguze kūko, dzied lakstīgala*. Šo dziesmu vai vienmēr atkārtoja. Tā man atmiņās par šo laiku saistās ar šīs skaistās dziesmas vārdiem un skaņām. Kas gan toreiz domāja, ka vārdi *Taisīšu tiltu pār plašu jūru* . . . vēlāk iegūs simbolisku nozīmi.

Uz dziesmusvētkiem līdzī brauca arī žurnālisti, ja nebija ieradušies svētku vietā jau iepriekš. Labi atceros braucienu kopā ar T. Reiteru un *Jaunāko Ziņu* darbinieku Artūru Bērziņu uz Smiltenes dziesmusvētkiem. Tā jau ir mana dzimtā puse, kur kopā ar Ēriku Raisteru un Alfonsu Franci kā klases biedru beidzām Smiltenes valsts vidusskolu.

Atpakaļceļā uz Rīgu A. Bērziņš stāstīja daudzus epizodus, ko bija piedzīvojis kopā ar mūsu rakstniekiem un māksliniekiem.

Parasti nesolījās vienā dienā runāt divos sarīkojumos. Tomēr dažreiz nevarēju izvairīties arī no tā. 1939. gada vasarā biju solījies runāt vecākās lauku biedrības Vecpiebalgas dziedāšanas un lasīšanas biedrības (vēlāk Labdarības biedrības) 70 gadu pastāvēšanas jubilejā. Sarīkojums bija paredzēts ļoti plašs, ar teātra izrādi un viesu māksliniekiem. Bet tanī pašā svētdienā bija paredzēts liels sarīkojums (ja nemaldos dziesmusvētki) pareizticīgiem Madonā, uz kuŗa atklāšanu mani aicināja rīkotāji. No sākuma aicinājumu noraidīju, un tikai tad, kad Latvijas pareizticīgās baznīcas metropolīts Augustīns Pētersons aicinājumu at-

*Dziesmusvētki Allažos
1930-tajos gados.
Autors gaišā uzvalkā blakus virs-
diriģentam Teodoram Kalniņam.*

kārtoja, tam pievienojos. Tā nu vienā dienā bija jārunā vispirms Madonā, pēc tam Vecpiebalgā. Laiku paredzēju tā, lai pēc Madonas runas savlaicīgi nokļūtu Piebalgā. Madonā tomēr iznāca palikt ilgāk nekā biju paredzējis. Mani sagaidīja metropolīts ar vārdiem — „Ak tad jūs esat tas mazais zēns, kas man kādreiz prasīja tik „smagus” jautājumus”. Izrādījās, ka metropolīts no 1908.-15. gadam bijis Smiltenes pareizticīgo priesteris. Tur bija arī mana tēva lauksaimniecība. Visu ražoto pienu katru dienu pārdeva pilsētniekiem, un šinī sakarā metropolīts atcerējās arī mani, mazu zēnu, kas viņam kādreiz vaicājis: „Kādēļ mūsu baznīcai galā gailis, bet jūsu tāds savāds krusts?” Viņš vēlējies redzēt mani sarīkojumā, jo Smiltēnē pavadītais laiks esot labā atmiņā. Sirsnīgās sarunās neievēroju iepriekš paredzēto laika iedalījumu. Tikai pēc svētku atklāšanas redzēju, ka esmu nokavējis un domāju, ka laikā nenokļūšu Piebalgā. Tāpēc lūdzu departamenta šoferim „piedot gāzi”.

Ceļš no Madonas uz Piebalgu bija smilšains un likumains. Auto tālu pārsniedza toreiz par normālu atzīto ātrumu. Braucot kādā uzkalnē, šoferis neredzēja, ka aiz tā seko ass ceļa likums — pagrieziena. Ceļa mala nobruka, un mēs mirkli burtiski lidojām, līdz riteni atrada cietu pamatu. Sliktākais bija tas, ka mani svieda pret durvīm, bet es instinktivi pieķēros pie šofera, tā viņu traucējot. Mūsu auto īsu gabalu „stiepuļoja” līdz izlīdzinājās. Labu brīdi braucām klusēdami, būdami pārdzīvojuma varā. Beidzot es ierunājos: „Cik tur trūka, ka mēs būtu miruši slavenā nāvē”. Šoferis, jau nomierinājies, atvaicāja: „Kāda te būtu tā slavenība?” Paskaidroju, ka Zigfrīds Meierovics tika nonāvēts auto katastrofā līdzīgos apstākļos, ceļa malai nobrūkot. Reāli domājošais šoferis piebilda, ka nāve ir nāve un tur nekā slavena nav. Mirušam taču vienalga, kādos apstākļos viņš dzīvību zaudējis.

Iebraucām Piebalgā ar nokavēšanos. Mūs sagaidīja biedrības amatvīri. Mani vispirms aicināja uz maltīti, kuŗā piedalījās ne vairāk par 5-6 personām. Mani pārsteidza, ka maltītē piedalījās arī bijušais Andrieva Niedras kaŗa ministrs Dr. Teodors Vankins. Viņu pazīnu labi. Viņš bija Gulbenes slimnīcas direktors laikā, kad strādāju Gulbenes komercskolā par skolotāju (1930.-36. g.). Viņa tuva radniece (domāju māsas meita) dzīvoja pie viņa un bija četrus gadus skolniece manis audzināmā klasē. Kā klases audzinātājam man viņa bija rēgulāri jāapmeklē arī mājā. Tur sapazinos arī ar Vankinu, kas bija arī mans ārsts. Nevarēju izvairīties no

Dziesmusvētkos Eslingenā (1947.g. 25.V) rīcības komitejas, diriģentu un koristu gājiens uz svētku vietu.

Dziesmusvētki Eslingenā (1947.g. 25.V) bija lielākais pārvietoto personu sorīkojums Vācijā apm. 1000 dziedātājiem un 10.000 apmeklētājiem (V. Bērkalns, „Latviešu dziesmu svētki trimdā”, 44. lp.). Dziesmusvētku kopkoris ar orķestri un virsdiriģentu prof. Ā. Ābeli.

pacienāšanas. Tāpat, būdams kaislīgs šacha spēlētājs, nevarēju atteikties izmēģināt savus „spēkus” arī šinī spēlē. Toreiz bez tautsaimniecības priekšmetiem mācīju dažās klasēs arī vēsturi. Tādēļ arī vairākkārt jautāju Vankinam par vēstures notikumiem, kas mūsu vēstures grāmatās ne vienmēr bija aprakstīti. Viņš atbildēja bez izvairīšanās, kaut gan viņam mani uzskati bija zināmi.

Minētā laikā vairākkārt runāju 11. un 18. novembra atceres dienās, nevien komercskolā, bet arī Gulbenes garnizona zālē. Pēc Vankina domām, Ulmaņa toreizējā politika bijusi aplama, jo viņš neesot izpratis komūnisma briesmas. Toties Vankins nevainoja, pat izcēla „jenerāli” (tā viņš izrunāja) Jāni Balodi. Ja noteikšana būtu Baloža rokās, daudz kas mūsu vēsturē būtu norisinājies citādi.

Labi draugi, ar kuriem Vankins bieži satikās, bija divi manas dzimtās puses Smiltenes gulbenieši: drošības policijas priekšnieks Matvejs un kāds cits augstāks valsts ierēdnis. Bet tad viņi bija sastrīdējušies, un Matvejs kādu dienu man teica, ka dabūjis „Rīgas piekrišanu” un jau rītā liks Vankinu „mekļ”. Izteicu domas, ka to lietu vajadzētu labi pārdomāt, jo Vankina vārds, kaut negatīvā nozīmē, ir pazīstams. Viņš jau reiz sodu izcietis, un viņa apcietināšana no jauna būs savā ziņā sensācija. Jāņem arī vērā, ka Gulbenes slimnīca uz laiku paliks bez direktora un chirurga. Nezinu, vai tā vai citu iemeslu dēļ Matvejs savu nodomu bija grozījis. Beigās vienojās par šķirējtiesu un par „tiesnesi” (vienīgo) visi trīs uzaicināja mani. Jauns gados, kāds toreiz biju, jutos glaimots un uzaicinājumu pieņēmu.

Samierināšanās jau bija viegla, jo, cik atceros, draugi bija sastrīdējušies kādā preferansa partijā. Drīz pēc tam pārcēlos darbā uz Jelgavu un mani sakari ar Gulbeni un gulbeniešiem pārtrūka.

Beidzamo reizi satiku Dr. Vankinu vācu okupācijas laikā Rīgā kā Veselības departamenta direktoru, kad lūdzu savam brālim, Jēkabpils aprīņa ārstam, piešķirt slimības atvaļinājumu. Cik vēroju, direktors darbā nebija noslodzīts un priecājās par manu apmeklējumu. Toreiz, trūcīgos laikos, pacienāja mani ar medu un baltmaizi, ko izņēma no rakstāmgalda atvilktnes. Atvainojās, ka īstās kafijas neesot. Pārrunās pavadījām pāra stundas. Viņš no jauna uzsvēra savus uzskatus, ka, ļaujot valū ģen. Golcam un vēlāk Bermontam, lielinieki toreiz Krievijā būtu satriekti un, ja ne cits, tad Latvijai nebūtu bijis jāpiedzīvo Baigais

Apmeklētāju tūkstoši Eslingenā dziesmusvētku atklāšanas brīdī (1947.g.).

Jānis Labsvīrs teic atklāšanas runu dziesmusvētkos Eslingenā 1947.g. 25. maijā. Aizmugurē dziedātāju priekšā diriģ. prof. Ā. Abele.

gads. Protams, no tā secināja, ka arī visas Eiropas vēsture attīstītos citā virzienā. Kad izteicu domas, ka Vācija jau kaŗu neuzvarēs, viņš tieši neatbildēja, bet, likās, ka tās bija arī viņa domas. Par ģen. Golcu un Bermontu līdzīgus uzskatus trimdā pauž arī daži citi latvieši.

Toreiz sarunā ar Vankinu nebija īsti skaidrs, vai Bermonts tiešām būtu gribējis pirmā vietā likt cīņu pret lieliniekiem. Tad viņš būtu paklausījis ģen. Judeniča 1919. gada 9. jūlija pavēlei pārcelt tā saukto Rietumu korpusu uz Narvu, kā to darīja Līvens, pārceloties ar apm. 3500 kaŗavīriem. Bermonts šai pavēlei nepaklausīja un ar savu „korpusu” palika Jelgavā (skat. Aleksandra Plensnera *Pret vētrām un negaisiem*, 90. lp.). Tas norāda, ka Bermontam (tāpat Golcam) bijuši arī „citi” mērķi.

Pusdienās Piebalgā Vankins sēdēja man blakus un sarunājās kā ar cilvēku, ko labi pazīst. Sarunas bija bez jebkādas politiskas noslieces.

Atgriežoties no Piebalgas, ministrs Alfrēds Bērziņš mani aicināja savā kabinetā un lūdza paskaidrot, kā es Dr. Vankinu pazīstu un ko ar viņu runājis. Departamentā tūlī piezvanīja prezidenta sekretārs Rudums un lūdza nosūtīt prezidentam sīku ziņojumu par svinību norisi un, galvenais, par pusdienām, kur piedalījies Dr. Teodors Vankins. Tāpat, kādas man ar viņu attiecsmes, kā viņu pazīstu, kas pusdienu laikā runāts. Iesaucu stenografi un jau tanī pašā dienā sīks pārskats tika nosūtīts prezidentam. Ar to tā lieta izbeidzās, bet mani pārsteidza, ka esot tik šaurā sabiedrībā pie pusdienām, Fricrichsona ļaudis tomēr bija redzējuši un dzirdējuši visu, to nekavējoties paziņojot prezidentam.

IX vispārējos dziesmusvētkus 1938. gadā Rīgā formāli rīkoja šo svētku rīcības komiteja, kuŗas priekšsēdis bija prof. J. Vītols. Viņa vietnieks — Sabiedriski kulturālā departamenta direktors J. Mežaraups, bet pēc viņa pārcelšanas uz akciju sabiedrību *Kūdra* par rīkotāju direktoru — J. Labsvīrs. Pavisam rīcības komitejā bija 28 personas, kas pārstāvēja dažādas organizācijas, ministrijas un kameras. Rēgulāri uz sēdēm sanāca parasti rīcības komitejas prezidijs, kuŗā bija 8 personas, tāpat ar prof. J. Vītolu kā priekšsēdi. Faktiski tehnisko darbu veica Sabiedriski kultūralais departaments, kuŗa administratīvās nodaļas vadītājs A. Kleinhofs bija svētku administrātors.

Domā, ka šinīs svētkos piedalījās 16.000 dziedātāju un tos noklausījās ap 100.000 apmeklētāju.

Dziesmusvētku rīcības komitejā man iznāca tuvāka sadarbšanās ar profesoru J. Vītolu, kas jau 1938. gadā varēja svinēt 75 gadu jubileju. Bija jāapbrīno viņa izturība un objektivitāte sēdes vadot. Viņš neiztrūka nevienā sēdē un iedziļinājās pat nogurdinošos sikumos. Bija paredzēts, ka svētku atklāšanas dienā rīcības komiteja sagaidīs prezidentu Uzvaras laukumā pie galveniem vārtiem, Uzvaras bulvāra un Bāriņu ielas stūrī, un tad kopā dosies uz goda viesu ložu pie estrādes. Tā kā attālums starp šīm vietām bija vairāku simtu metru, profesors bažījās, vai varēs nosojot šo atstatumu, nekavējot normālo gājiena ātrumu. Gan es uzsvēru, ka prezidents pievienosies rīcības komitejas priekšsēža solim, profesors ar to tomēr nebija apmierināts. Viņš lūdza mani kopā ar viņu pārbaudīt iepriekš svētku laukumā, cik minūtes paiet soļojot „normālā” gaitā no vārtiem līdz ložai un cik ilgi paietu ejot solī, kas viņam nebūtu par grūtu. Atzinis, ka viņš varētu kavēt soļošanas gaitu, profesors lūdza mani, lai, pēc prezidenta sagaidīšanas pie vārtiem, viņu ar auto noved līdz Uzvaras laukuma estrādei, kur tad viņš pie goda viesu ložas pievienotos prezidentam, tā neaizkavējot, ne par minūti vai pat dažām sekundēm, svētku norisi. Šis gadījums raksturo mūsu lielāko skaņu mākslas autoritāti — neko neatstāt gadījuma izšķiršanai.

Līdzīgs gadījums notika 1941. gadā, kad Rīgas atbrīvošanai par godu operā rīkoja svinīgu koncertu. Īsi pirms tam manā darba telpā ienesa vēstuli, kuŗa bija rakstīta ar pazīstamiem kaligrafiskiem burtiem. Saturu atkārtāju pēc atmiņas: „Kādā tērpā man ierasties operā? Jūsu J. Vītols. P.S. Mana sieva tepat aiz durvīm gaida jūsu atbildi”. Arī šī šķietami nenozīmīgā vēstule raksturo šo lielo cilvēku. Liktenis bija viņam piešķīris neaizstājamu balstu — mūža draugu, dziedātāju Anni-ju Vītolu.

MŪSU IZCILOS GARĪGĀS KULTŪRAS DARBINIEKUS ATCEROTIES.

Liktenim bija labpaticis, ka Latvijas valsts neatkarības pēdējos gados, sākot ar 1936. gadu līdz Latvijas okupācijai, man bija izdevība personiski iepazīties un arī darboties ar daudziem mūsu izciliem garīgās kultūras darbiniekiem, kas par mani bija dažkārt paudzi vecāki. Kā skolnieks biju par viņiem daudz lasījis un dzirdējis, tamdēļ man par vienu otru jau bija izveidojies savs priekšstats, kas vēlāk bija jāmaina.

Mēģināšu sākt chronoloģiskā secībā, ņemot par pamatu iepazīšanās laiku.

1937. gada 4. septembrī prezidentam K. Ulmanim piepildījās 60 mūža gadi. Iestāde, kurā strādāju, bija nodomājusi viņam dzimšanas dienā dāvināt mākslinieciski izstrādātus, masīvus rakstāmgalda piederumus. Mans uzdevums bija atrast mākslinieku, kas uzņemtos šo darbu. Ja pareizi atceros, apjautājos vispirms prof. B. Dzenim, vai viņš darbu uzņemtos. Profesors bija ar mieru un iesniedza izstrādātus metus, bet tie bija vairāk tehniskas dabas un nepratējam nelikās sevišķi iespaidīgi. Kad lūdzu galda piederumus uzzīmēt tā, kā tie izskatītos sīkumos, profesors atteicās, jo zīmēšana neesot viņa stiprā puse. Šī iemesla dēļ iestādes vadība izšķīrās par gleznu un lūdza mani stāties

sakaros ar profesoru Vilhelmu Purvīti. Kad piezvanīju profesoram, viņš atbildēja, ka esot gan nodomājis vasarā doties ārzemju ceļojumā, bet varot to atlikt uz nākošo gadu. Par gleznas objektu izvēlējas prezidenta pirmo skolu Bērzmuižas pagastā. Ja nemaldos, profesora noteiktais honorārs bija 2500 latu. Manā rīcībā iestāde nodeva auto, un tā sākās mūsu rēgulārie braucieni uz Bērzmuižu.

Parasti izbraucām no rīta. Jelgavā vienmēr apstājāmies Lindes viesnīcā, kur ieturējām pabrokastis. Profesors dažkārt izdzēra glāzīti konjaka ar citronu (t.s. „Nikolašku”). Pa ceļam pārrunājām vienu otru laikrakstos vai radiofōnā izceltu notikumu. Purvītis nevairījās pastāstīt arī vienu otru mazāk zināmu notikumu mākslas akadēmijā un Rīgas pilsētas mākslas mūzejā. Bērzmuižā man bija izdevība novērot, kā mans ceļa biedrs it kā palika vairākus gadus jaunāks. Paņēmis gleznošanas piederumus un pārnese, salokāmu soliņu, viņš ar melnu bereti galvā, strauji soļoja apkārt skolas ēkai, šad tad apstādamies, mainīdams virzienus un attālumus no skolas. Staigāšana bija neērta: jāvēro, lai nesamītu dārzenus, kas bija sastādīti vagās. Tāpat reiz profesors apstājās kviešu lauka malā, it kā pārdomājot, tomēr izšķīrās iesolot tanī. Skices krājās. Mājās braucot, Purvītis, it kā iekšēji degdams, nerunāja, bet raudzījās garām slīdošās ceļa ainās. Bieži lūdza šoferi samazināt ātrumu. Dažreiz lūdza auto apstādināt un izkāpis vēroja kādu ainavu. Atmiņā kāda saulaina pēcpusdiena, kad atpakaļ ceļā viņš lūdza apstāties un, atstājot auto, paņēma līdzī soliņu un gleznošanas piederumus.

Bijām pārbraukuši pār kādu tiltiņu. Ceļš bija uzdambēts. Lejā lēzenos krastos tecēja neliela upīte. Profesors veikli nosoļoja lejā pa uzdambējumu un pagājies apstājās pie kāda upes līča, kur ūdeni klāja lēpi un platas lapas. Acīm redzot, vieta nebija droša — staigna. Solīnam bija grūti atrast drošu pamatu. Beidzot to atrada, un todien vēlū pārbraucām Rīgā.

Turpmākos braucienos vienmēr apstājāmies šinī vietā, un profesors, bez redzama noguruma, turpināja gleznot. Pēc vairākiem braucieniem Purvītis pateica, ka skiču pietiek, un lūdza, lai viņam sagādātu telpas Dubultos, kur viņš gribētu gleznot. Sarunājām telpas Dubultu ģimnazijā, kur bija vasaras brīvlaiks. Meistars izvēlējas apakšstāvā kādu klasi, kas apgaismojuma ziņā viņu apmierināja. Gleznošanas laikā bieži braucu uz Dubultiem. Profesors lūdza pateikt, kuŗas skices man labāk

patīk. Tās bija novietotas uz grīdas. Kad atrunājos, ka no glezniecības maz ko zinu, Purvītis smiedamies noteica, ka viņu taisni interesējot „nesamaitātas” acs iespaids! Pat tad, kad jau sāka strādāt gar gleznu, viņš šad tad apjautājās, „vai mākoņi neliekas nedabiski”, „vai skolas ēka nav par smagu?” Vēl tagad man acu priekšā stāv glezna: lauku skolas ēka, manā uztverē patiešām „smaga”, aizmugurē gaišs kviešu lauks, labā gleznas stūrī negaisu vēstītāji tumši mākoņi. Glezna gan bija reāli tverta, bet es tanī saskatīju simboliku: prezidenta Kārļa Ulmaņa augums jau bija smags, pēc izglītības viņš bija agronoms, vēlāk izcēlās kā politiķis ar praktisku prātu, bet tanī pašā laikā viņš it kā atplauka un sejā parādījās gaišs smaids, kad runāja par mūžīgo Latviju. Vai negaisa mākoņi neradīja līdzīgu sajūtu kā Virzas dzejolis Baigā vasara? Varu tikai minēt: vai Purvītis jau pirms Virzas sajuta briesmas, kas draudēja Latvijai? Netiku profesoram to prasījis ne tad, ne arī, kad vēlāk iznāca tikties.

Kad glezna likās pabeigta, Purvītis uzaicināja mani uz „tasi” kafijas, bet izrādījās, ka kafija nebija viņam padomā. Iegājām Ruļļa restorānā, kas atradās netālu no Dubultu stacijas. Restorānā nebija neviena viesā. Mēs pietāījām pie bufetes, kur profesors tūlī pasūtīnāja „Nikolaškas”. Tā nostāvējām pie bufetes pāra stundas. Es jutos glaimots, bet nebiju sevišķi iepriecināts. Domāju, ka nevien mūsu „viesošānās” restorānā, bet arī mūsu sarunas būs vēlāk zināmas prezidentam, jo maz jau Dubultos bija tādu, kas nepazītu Latvijas izcilāko, starptautiski pazīstamo gleznotāju. Kaut arī restorānā nebija citu viesu, bufetes turētājs taču visu redzēja un dzirdēja. Vērojot kādā virzienā profesors virzīja sarunas, man likās, ka viņš mani uzskatīja par cilvēku, kas tuvu stāv prezidentam, kāds es 1937. gadā nepavisam nebiju. Toreiz prezidentu ne reizes nebiju pat saticis. Profesors uzmanīgi apjautājās par autoritātīvās valdības nodomiem garīgās kultūras laukā. Es tikpat uzmanīgi atbildēju un no savas puses mēģināju noskaidrot profesora uzskatus. Jau toreiz bija dzirdama kritika, ka autoritātīvā valdība vairāk atbalstot tikai viena virziena gleznotājus, tos, kuŗu gleznās redzamas vai nu govīs, siena vai labības plāvēji, vispār reāli tverti lauku dzīves skati. Vaicāju profesoram, vai viņš kā Rīgas pilsētas mākslas mūzeja direktors, izšķiroties kādas gleznas mūzejam iegādāties, jūt, ka valdība mēģina ietekmēt viņa uzskatus. Profesors smaidot atbildēja, ka katram

Eslingenā pēc mākslas izstādes atklāšanas no kr.: A. Annus, J. Labsvīrs, J. Kuga, E. Kuga, K. Dziļleja, H. Krauja.

Eslingenā pēc mākslas izstādes atklāšanas no kr.: J. Labsvīrs, A. Annus, J. Kuga, E. Kuga, Z. Landavs.

cilvēkam jau esot sava gaume, arī prezidentam, bet viņš nekādu „spiedienu” neesot vērojis. Ja valdība mēģinātu uzspiest savus uzskatus, viņš drīzāk atteiktos no amata, bet nemainītu savus uzskatus, ka gleznu izvēlē svarīgākā mēraukla ir to mākslinieciskā vērtība. Viņa uzskats gan esot, ka daži jaunie gleznotāji aizgājuši no dabas vai negribot ar to nopietni iepazīties.

Ar prof. Purvīti iznāca „saskarties” no jauna vācu okupācijas laikā, kad kopā ar dažiem bijušajiem darba kollegām mēģinājām atjaunot Sabiedrisko lietu ministriju. Daži no mūsu kultūras darbiniekiem nevien cerēja, ka tas mums izdosies, bet jau domāja, ka man kā bijušajam departamenta direktoram tur būs sava „teikšana”. Tā satiekot Jāni Grīnu, tas apjautājās par eventuālām darba izredzēm. Prof. L. Liberts, ko satiku uz ielas tūlīņ pēc Rīgas atbrīvošanas, lūdza mani ņemt vērā, ka viņš atkal gribētu būt Valsts papīra spiestuves direktors. No šī darba komunistu valdība bija viņu atlaidusi. Ādolfs Kaktiņš lūdza parūpēties par viņa dēlu u.t.t.

Šeit stāstā chronoloģiskā secībā mazs pārtraukums. Tūlīņ pēc komunistu padzīšanas bijušie Sabiedrisko lietu ministrijas darbinieki apmetāties telpās, kurās bija atradusies komunistu tā saucamā Mākslas lietu pārvalde. Tā tika pārdēvēts bijušais Sabiedriski kultūrālais departaments pēc tam, kad es savu amatu 1940. gada jūnijā nodevu komunistu ieceltajam direktoram, dekorātoram H. Līkumam. Interesanti atzīmēt, ka jaunais direktors, amatu pārņemot, bija tik uztraucies, ka roka drebēja, saņemot papirosu „Rīga”, ko viņam piedāvāju. Man rakstāmgalda atvilktnē vēl bija pāra lielās (100 gab.) „Rīgas” kastes, un teicu viņam, ka labprāt tās atstātu, ja vien viņš šo „marku” lieto. Uz to Līkums pamāja ar galvu. Pēc tam, kad biju viņu lielos vilcienos informējis par departamenta nododamām vērtībām, šķīroties ironiski piebildu, norādot uz „Rīgas” kastēm, „ceru, ka kaut minimāla kontinuitāte departamenta darbā pastāvēs”. Līkums kautrīgi pasmaidīja, un ar to arī šķīrāmies. Cik zināms, viņš pirms tam partijā nebija bijis un, jādomā, arī pats bija pārsteigts par piešķirto augsto amatu.

Nu esot bijušās Mākslas lietu pārvaldes telpās vismaz uz īsu brīdi, ienāca prātā, kā gan liktenis izdarās: priekš gada Līkums nomainīja mani, nu es nomainu viņu. Mākslas lietu pārvaldes telpas atradās Strēlnieku dārza rajonā, kādā bijušā Rīgas patricieša dzīvoklī. Sāka

ierasties apmeklētāji. Sevišķi prātā kāda pazīstama krievu drāmas aktrise, kas lūdza viņu aizsargāt, ja pret viņu vērstos, jo viņu uzskatot par židieti. Apsolīju darīt visu, kas manos spēkos. Kādā rītā, ejot uz darbu, vēroju, kā grupiņa vecāku vīru tīrīja ielu. Piepeši viens no grupas atdalījās un, piesteidzies man klāt, apķērās ap kaklu un raudot sūdzējās: „Direktora kungs, ko es esmu noziedzies, ka mani tā pazemo?” Tas bija mans ilggadējais drēbnieks Gruško, kuŗa uzņēmums atradās netālu no Kr. Barona ielas Elīzabetes ielā. Viņš bija lojāls Latvijas pilsonis un kādreiz teica, ka dēls gan gribētu studēt ārzemēs, bet viņš noteikti gribot, lai studētu Latvijas universitatē. Lūdza manu padomu, kā dēls varētu tikt uzņemts Medicīnas fakultātē. Jutos neērti pārsteigts. Kaut ko noteicu par „palīdzību”, tad jau labi zinādam, ka nav manos spēkos tādu sniegt. Tuvojās sargs ar šauteni plecos, kas bija stāvējis mājas vārtos. Gruško steidzīgi no manis attālinājās, un es savukārt jutos atvieglots, ka mani neaizturēja par „draudzēšanos” ar židiem.

Mākslas lietu pārvaldes telpās ilgi nedabūjām strādāt, jo ieradās vācieša Langes vīri, kas, mūs neievērojot, sāka uzlauzt atvilktnes un skapjus, acīm redzot kaut ko meklēdami. Mums bija tūlīt jāizvācas. Izdevās telpas dabūt bijušajā Darba kameras namā, kur mans kollega, no Darba kameras laikiem, Roja bija pratis iegūt vāciešu sevišķu uzticību. Dažas dienas pēc pāriešanas uz Darba kameras namu man nodeva prof. Purviša vēstuli. Tā bija rakstīta ar zīmuli un, kā tanī bija minēts, gultā. Purvītis rakstīja, ka būtu atnācis pie manis pats, bet slimības dēļ to nevarot. Ja pareizi atceros, vēstule bija rakstīta no Miera ielas. Tātad komunisti bija profesoru izlikuši no dzīvokļa Aspazijas bulvārī, netālu no operas, kur tikāmies 1937. gadā, sākot braucienus uz Bērzmuižu. Vēstuli rakstot, viņš baidoties, ka Rīgas pilsētas mākslas mūzejam niecēļ direktoru pirms viņš atgūstot veselību. Viņš gribot savu bijušo darbu atpakaļ un cerot, ka grūtumu nebūšot, viņu ieceļot no jauna šīs iestādes direktora amatā.

Bet taisni šinī laikā noskaidrojās, ka vācieši neatļaus nekādu ministriju atjaunošanu un latviešiem būs maza teikšana. Ar režisoru Alfrēdu Alksni bijām jau vienojušies, ko apstiprināt par Jelgavas teātra direktoru, kad pienāca ziņa, ka šo jautājumu jau „nokārtojis” apgabala komisārs fon Medems un mums tur nekas neesot sakāms. Līdzīgus „norādījumus” saņēmām arī no Liepājas, kad plānojām, kā atjauno-

jama Liepājas teātra un operas darbība. Ar to arī bija skaidrs, ka man nebūs nekādas teikšanas, ko iecels par Rīgas pilsētas mākslas mūzeja direktoru. Ar katru dienu mans sarūgtinājums pieņēmas, un atliku uzrakstīt atbildi prof. Purvītim uz vēlāku laiku. Tanī laikā lietas, ko Latvijas neatkarības pēdējos gados kārtoja Sabiedrisko lietu ministrija, sāka kārtot arī kāds pazīstams Pērkonkrusta darbinieks Latviešu biedrībā. Protams, es kā „Ulmaņa cilvēks” nebiju šai organizācijai pieņemams. Tamdēļ sāku raudzīties pēc darba vietas, kur man nebūtu sadursmes ne ar vāciešiem, ne Pērkonkrustu. Kollēga Roja piedāvāja man atbildīgu vietu arodbiedrību pārorganizēšanā. Pie manis ieradās arī vairāki bijušie arodbiedrību priekšnieki (sevišķi atceros kokrūpniecības arodbiedrības priekšnieku) un lūdza palikt arodbiedrību pārorganizēšanas darbā jaunajos apstākļos. Redzot, kā lietas attīstās, to nevēlējos. Un tad, pilnīgi negaidīti, skolu departamenta dir. J. Celms piedāvāja man Tukuma valsts ģimnazijas un Zigfrīda Meierovica komercskolas direktora vietu. Uzskatīju to par labāko atrisinājumu. (Tagad domāju, ka ar to mani gribēja dabūt prom no Rīgas). Pirmkārt, aizejot no Rīgas, man nebūs tieši jāsadarbojas ar vācu okupācijas varu, jo katrreiz jutos pazemots, saskaroties ar to. Otrkārt, nekad nebiju pārtraucis savu skolotāja un lektora darbu, jo blakus darbam Darba kamerā un vēlāk Sabiedrisko lietu ministrijā no 1937. gada līdz Latvijas okupācijai biju lektors un inspektors Kr. Barona tautas augstskolā.

Tā aizmirsu atbildēt prof. Purvītim. Tad jau arī zināju, ka kāds no bijušajiem prof. Purviša skolniekiem (Alfrēds Rozenbergs) bija izcili augstā amatā un viņam nekādas citas protekcijas nevajadzēja, atgūstot Rīgas pilsētas mākslas mūzeja direktora amatu. Profesors tomēr bija ņēmis ļaunā, ka neatbildēju uz viņa vēstuli.

Neilgi pēc komunistu padzišanas mans brālis, toreiz Jēkabpils apriņķa ārsts, ļoti gribēja iegādāties kādu Purviša gleznu. Ārsti jau varēja atlauties maksāt ne vien naudā, bet arī „graudā”, kas vācu laikā bija svarīgi. Brālis lūdza manu palīdzību. Es gan zināju, ka meistars negrib gleznas pārdot, bet tās taupa eventuālai Purviša mūzeja ierīkošanai, tomēr uzrakstīju no Tukuma gaŗu vēstuli profesoram, uzsvērdams, cik svarīgi ir, ja ārpus mūzeja darbi ir privātīpašumā. Purvītis manu lūgumu strupi noraidīja un lika saprast, ka neesmu atbildējis uz viņa iepriekš minēto vēstuli.

Tā mani sakari ar lielo meistarību pārtrūka. Otrā pasaules kara laikā Purvītis piedzīvoja sava mūža lielo traģēdiju. Daļa viņa gleznu sadega 1944. gadā Jelgavā. Otra daļa gājusi zudumā, gleznas pārsūtīt uz Vāciju. Ir saprotams, ka Purvītis juties dziļi satriekts. Ja viņš būtu savas gleznas pārdevis, vismaz daļa būtu saglabājusies pie mākslas cienītājiem. Neesmu kompetents spriest par Purvīša darbiem, bet man atmiņā paliks šis lielais mākslinieks kā stingras disciplīnas un sistemātiska darba darītājs, kas to prasīja arī no saviem padotiem un audzēkņiem. Lai arī mākslas darbā sava nozīme ir iedvesmai, domāju, ka Purvītis tomēr pirmā vietā lika neatlaidīgu darbu, jo to sākot, rodas arī iedvesma.

Pirms neilga laika izlasīju kādā trimdas laikrakstā (Latvija Amerikā 1981. g. 15. numurā) E. Damberga rakstu „Purvītis šodienas gaismā”. Tanī viņš starp citu raksta, ka Purvītis (1936./37. g.) žēlojies kādam audzēknim par „kungu” pasūtījumiem un „lādējies” par to, ka saistījies ar šo (?) pasūtījumu. Nezinu par kādu pasūtījumu meistars žēlojies. Negribētu šo „žēlošanos” attiecināt uz gadījumu, ko esmu šeit aprakstījis, jo neviens necentās Purvītim ko norādīt vai ko „likt labot”.

Mani šāda žēlošanās, ja tāda bijusi, pārsteidz, jo vismaz šeit aprakstītā laikā profesors sarunās bija ļoti „uzmanīgs”. Neaizmirsīsim, ka viņš kā viens no pirmajiem saņēma Tēvzemes balvu.

Jaunībā, lasot profesora dzīves stāstu, man bija radies iespaids, ka viņš ne vienmēr uzsvēra, ka ir latvietis. Domāju, ka viņa uzskati bija tādi, ko varētu saukt par „kosmopolitiskiem”. Savā saskarē ar viņu biju spiests šīs domas grozīt, jo, vismaz šinī rakstā pieminētā laikā, Purvītis mani pārliecināja, ka savā sirdī viņš bija īsts, neviltots latviešu patriots.

LATVIJAS SARKANĀ KRUSTA (LSK) IZVEIDOŠANĀS UN JURIDISKAIS STĀVOKLIS VĀCIJĀ

Vērojot dažādu organizāciju attīstību, jāsecina, ka Sarkanais krusts ir viena no tām nedaudzajām organizācijām, kas, būdama starptautiska, ir ieguvusi tādu svaru, nozīmi un populāritāti kā reti kāda cita starptautiska organizācija, kas dibinātas kopš pagājušā gadsimta otrās puses. Dažādās politiskās pārmaiņās un satricinājumos, kas skāruši šinī laikā ne tikai Eiropu, bet visu pasauli, Sarkanais krusts ir pastāvējis nesatricināts, jo tā darbības pamatos ir likta humānitātes ideja, kas nav padota iznīcībai. Tieši pretēji: tā iezīmējas arvien redzamāk no jauna laika, kad pārvērtē dažādus uzskatus un kad kaislību un fanātisma pārņemtas valstis vai to grupas aizskar cilvēku elementārākās tiesības. Šī organizācija, kas no sākuma galveno vērību pievērsa, lai karājošās puses ievērotu humānitātes principus kara laikā, savu darbību paplašinādama pārliecināta, ka Sarkanajam krustam jāsniedz palīdzīga roka visur tur, kur cieš cilvēki. Visur, kur sastopamies ar cilvēces ciešanām vai pat dzīvības un nāves jautājumu, formālismam jāatkāpjas, lai dotu vietu rīcībai. Tādēļ arī Sarkanā krusta organizācija, kas gan savā darbā ir saistīta ar statūtiem un dažādām konvencijām, tomēr vienmēr mēģina atrast veidu, lai formālais moments nebūtu par šķērslī lielajam palīdzības darbam.

Sakarā ar šo viedokli, šķiet, ir jāapskata arī jautājums par Latvijas sarkanā krusta juridisko stāvokli Vācijā. Te tā tad var būt tīri formālais skatījums, bet, no otras puses, formālā stāvokļa „mīkstināšana”, ņemot vērā humānitātes principus. Bez šaubām, varēs iebilst, ka, runājot par juridisko stāvokli, pareiza var būt tikai formālā pieeja. Bet te gribas aizrādīt, ka Sarkanais krusts kā starptautiska organizācija ir tverams vairāk no starptautisko tiesību viedokļa, proti, atsevišķie tiesību principi vēl nav pilnīgi izkristalizējušies un pēc Otrā pasaules kara, protams, vēl radīsies grozījumi līdzšinējā uztverē, kaut vai runājot par valšķu suverēnitāti.

Pēc statūtiem Sarkanais krusts var darboties tikai suverēnā valstī. Runājot par Latviju, zinām, ka mūsu valsti ieņēmis svešs kaŗaspēks, kuŗa klātienē nodibināja mums uzspiestu valdību. Latviešu tauta izkaisīta ārpus dzimtenes vai arī dzīvo dzimtenē bez iespējas suverēni lemt par sevi un savu likteni. Kas no Latvijas valsts vēl palicis pāri? Te gribas atkārtot senātora Mintauta Čakstes vārdus (*Latvju Ziņās*, Stokholmā), ka valsts pastāvēšanu neizbeidz sveša militāra okupācija, tāpat kā to nepanāk cita valsts, izsludinādama kādu suverēnu valsti par anektētu. Tieši mums ir svarīgi, ka abas lielās rietumu demokrātijas, ASV un Lielbritānija, Latvijas aneksiju nav atzinušas un neatzīst. Latviešu tautai ir gan atņemti daži tiesību priekšmeti, kas veidoja Latvijas valsti, bet tiesības uz šiem valsts elementiem tomēr palikušas latvju tautai.

Tālākais secinājums no teiktā: kamēr vien tauta pati nav nolēmusi par Latvijas valsts eksistences izbeigšanu, arī Latvijas sarkanais krusts turpina juridiski pastāvēt ar iepriekš reģistrēto statūtu pamatu. Starp citu, Latvijas sarkanais krusts nav arī formāli likvidēts ne vienas, ne otras okupācijas laikā. Līdz ar to skaidrs, ka nav iespējams runāt par kāda jauna LSK nodibināšanu. Tāpat mūsu tagadējā stāvoklī nav iespējami arī nekādi LSK statūtu grozījumi, jo Sarkanā krusta starptautiskā komiteja atteiksies tos reģistrēt. Turpinot darbību savu pilsoņu labā, kas atrodas ārpus Latvijas robežām, Latvijas sarkanais krusts saņem atbalstu no Sarkanā krusta starptautiskās komitejas, kuŗai tas ir pazīstams un kuŗā kā loceklis ir tikai Latvijas brīvvalsts laikā reģistrētais Latvijas sarkanais krusts.

Rodas jautājums, kā Latvijas sarkanais krusts var savu darbību šādos īpatnējos apstākļos izvērst tautiešu labā. Atcerēdamies brīvās

Latvijas apstākļus, zinām, ka Latvijas sarkanajā krustā bez centrālās pārvaldes organiem bija arī nodaļas, kuŗu darbība bija saistīta ar zināmu vietu resp. to noteica lokāla interese. Atstājot Latviju, nodaļas beidza eksistēt; zuda arī lokālās intereses, to vietā stājās visu evakuēto kopējās intereses. Tām, evakuētos izvietojot, plūstošā rakstura lokālais elements zaudēja savu dominējošo nozīmi. Varētu teikt, ka līdz ar to Latvijas sarkanā krusta darbu Vācijā pārņēma Latvijas sarkanā krusta galvenā valde resp. tie Latvijas sarkanā krusta darbinieki, kuŗus galvenā valde pilnvaroja Latvijas sarkanā krusta darbu Vācijā sākt un izveidot. Latvijas sarkanā krusta Latvijas laika darbiniekus pazīst arī Sarkanā krusta starptautiskā komiteja, un tādā kārtā radās kontinuitāte Latvijas sarkanā krusta darbībā. Šinī sakarā jāpiemin, ka arī Vācijas dienvidos Latvijas sarkanā krusta darbību pamatoja ar pilnvarota institūta principu, jo galvenās valdes ieceltais zonu pilnvarnieks savukārt piešķīra pilnvaras apgabalu un aprīņķu pilnvarotiem.

Latviešu centrālā padome savā otrajā sesijā uzaicināja Latvijas sarkanā krusta vadību viscaur pāriet no iecelto pilnvaroto uz vēlēto nodaļu sistēmu. Mūsu vēlēšanām ASV zōnā — gan nometnēs, gan apgabalu komiteju vēlēšanās, pat Latviešu centrālā komiteja izraugot nav cita juridiska pamata kā vienīgi ASV virspavēlnieka 1945. gada 28. aprīļa uzsaukums par ārzemnieku pulcēšanos vienkopus un pārstāvju izraudzīšanu, kas stātos sakaros ar attiecīgās militārās pārvaldes organiem. Šīs pārstāvju izraudzīšanas tiesības vietējie varas organi tulko dažādi, kas arī noteic izraudzīto pārstāvju darbības aploku un svaru. Tāpat lokālajai DP (Displaced person — pārvietotā persona) vadībai ir dažādi uzskati par nometņu iekšējās pārvaldes aparāta izveidošanu un pašaplikšanās nodevu iekasēšanu, dažkārt to nemaz nepieļaujot. Ja Latvijas sarkanais krusts savu darbību Vācijā gribētu izvērst jo pilnīgi — ar biedru uzņemšanu, funkcionāru vēlēšanām u.t.t. — tad mēs nonāktu atkarībā no noteikumiem par organizācijām un biedrībām. Proti, mūsu dēļ nekādos principu kuŗus nesāks ne šejienes varas organi, ne arī Sarkanā krusta starptautiskā komiteja, tādēļ dažkārt nonāksim pie Latvijas sarkanā krusta nodaļu darbības apturēšanas. Līdzīgā stāvoklī is — gan tikai dažas dienas un aiz pārpratuma — Latvijas sarkanais krusts Lībekā, bet nevar zināt, kā lietas attīstīsies pēc tā saucamās Baltijas komitejas nodibinājuma. Tāpat Fōralbergā (Voralberg) likvidētas visas

vēlētās komitejas. Varētu minēt arī daudzus citus gadījumus. Ka ne tikai vietējo varas organu, bet arī zonu valdību viedokļi ir dažādi, to rāda kaut fakts, ka franču un krievu zōnā likvidēts vācu Sarkanais krusts, turpretim amerikāņu un angļu zōnā nav šāda lēmuma.

Vācijas dienvidos iecelto pilnvaroto darbība nevienā gadījumā nav apturēta, tādēļ ar lielu uzmanību vajadzētu raudzīties uz minēto LCP 2. sesijas lēmumu. Latvijas sarkanā krusta darbā, sevišķi tagad, pirmajā vietā būtu stādāma lietderība un lietu reāls skatījums, bet ne principi un teorētiski formāla pieeja.

„Sodiet noziedzniekus, kamēr vēl nav par vēlu . . .” autors runā vairāku tautību pārvietoto personu (DP) pretkomunistiskajā demonstrācijā Vācijā pie Štutgartes 1940-to gadu beigās.

PIE DZINTARA JŪRAS

*Atmiņas un pārdomas par filmu nozares darbību Latvijā
1930. gadu beigās*

Teātra cienītāji mēdz teikt, ja kāds staigājis pa skatuves dēļiem, tas to vairs nevarot aizmirst. Arī par filmu ļaudīm Latvijā varēja teikt, ka tie, kas bija piedalījušies filmā „taisīšanā”, to nevarēja aizmirst visu mūžu. Tādi filmu entuziasti Latvijā 1930. gadu beigās bija arī Sabiedrisko lietu ministrijas Sabiedriski kultūrālā departamenta filmu nozares darbinieki.

Latvijā vēl nebija izveidojušies aktieři, kuŗus varētu apzīmēt par filmu aktieŗiem, tādēļ režisori izvēlējās tēlotājus ne tikai no teātra un operas personāla, bet dažreiz arī ārpus teātra esošus cilvēkus, ja tie likās atbilstam lomai. Piemēram, *Melancholiskā valsī* galvenā loma bija domāta komponistam Volfgangam Dārziņam, kas filmā tēlotu savu tēvu.

Vispirms par filmu cenzūru, kāda tā pastāvēja Latvijā. Cenzūra gan ir vārds, ko visi nosoda, bet arī demokratijās nevar iztikt bez filmu vērtēšanas, kas būtībā tomēr ir sava veida cenzūra. Šo vērtēšanu veic vai nu valsts iestādes, vai arī pašu filmu ražotāju iestādījumi. Saviēnotajās Valstīs jau 1920. gados pastāvēja filmu cenzēšanas iestāde, tā sauktā *Hays Office*, kas mēģināja ierobežot nemorālu filmu izrādīšanu. 1968. gadā filmu ražotāju apvienība *Motion Picture Association of America* ievēlēja filmu novērtēšanas padomi (Rating board), kas iedalīja filmas 4 grupās. Šāda filmu klasifikācija dod skatītājam priekšstatu par filmas saturu un norāda filmas, kas jaunatnei nav piemērotas.

Latvijā filmu cenzūra pastāvēja sākot ar 1926. gadu. Filmās cenzēja īpaša kollēģija, kas izvērtēja filmas, kuŗas iesniedza filmu iznomāšanas

uzņēmumi vai kinoteātri. 1938. gadā cenzēšanas kollēģijā bija četri locekļi: Sabiedriski kulturālā departamenta direktors J. Labsvīrs, Izglītības ministrijas arodskolu direktors I. Zubāns, filmu nozares vadītājs J. Sīlis un sabiedrisko lietu ministra sekretārs A. Ceimers. Lēmumiem bija vajadzīgi vismaz divu kollēģijas locekļu atzinumi. Šo lēmumu pārsūdzību gadījumos cenzēšanā piedalījās visi kollēģijas locekļi. Kollēģija vērtēšanai nodoto filmu varēja atļaut izrādēm, noliegt vai arī atļaut to izrādīt ar izgriezumiem.

Filmas, ko atļāva izrādīt, iedalīja 2 grupās: pirmajā grupā iedalīja filmas, kuŗas bija atļautas izrādēm tikai pieaugušiem, otrā — vispārējai publikai. Pēdējā grupā bija chronikas, mācību filmas, filmas ar audzināšanu nozīmi un tamlīdzīgi. Trīsdesmitajos gados filmas noliedza lielākoties morālu apsvērumu dēļ, bet, sākoties Otrajam pasaules kaŗam, filmu noliegšanas iemesli bija arī politiskas dabas, jo valdība centās stingri ievērot neitrālītātes politiku. Sevišķi, ja iebildumi nāca no Vācijas vai Padomju Savienības sūtniecībām, cenzūras kollēģija parasti izskatīja attiecīgo filmu otrreiz, cenšoties ievērot sūtniecību iebildumus. Šādos gadījumos cenzūras kollēģija pieaicināja pārstāvjus arī no ieinteresētajām ministrijām.

Cenzēšana notika Sabiedrisko lietu ministrijas šim nolūkam ierīkotā zālē, kur pie katra kollēģijas locekļa sēdekļa bija elektriska signāla ierīce. To nospiežot, filmas demonstrēšanu apturēja, pēc tam iztirzāja, vai attiecīgo filmas daļu atstāt vai pieprasīt tās izgriešanu. Tikai pēc tam, kad bija noskatīta visa filma, galīgi nolēma. Filmu cenzēšana notika parasti pēc ministriju darba laika un daudzkārt ievilkās līdz pulksten 2 vai 3 naktī. Tas arī ir par iemeslu, kādēļ šī raksta autors 25 gadu laikā Amerikā tikai vienu reizi bijis kinoteātrī!

Kā visur un vienmēr, likuma burts ir viena lieta, bet tā iedzīvināšana — cita. Anšlavs Eglītis savā grāmatā *Lielais mēmais* raksta, ka pēc Latvijas filmu cenzūras noteikumiem tikai apm. 10 procenti Holivudā ražoto filmu ieraudzītu dienas gaismu. Jāsaka tomēr, ka Latvijas neatkarības beidzamajos gados filmu noliegšana bija ļoti reta. Pēc atmiņas es vērtētu to ne vairāk par 1-2 proc.

Daudzkārt cenzējot bija dzīvas debates. Atceros kādu padomju ražojumu, kur bija ideālizēta kolchozu dzīve. Nopelniem bagātā cūkkope, tīrā apgērbā, dziedādama dzina apaļus sivēnus caur bērzu birzi,

kas bija pilnā plaukumā. Tālumā bija redzamas glītās kolchoza ēkas. Kolchoznieki uz darbu gāja dziedādami un tāpat atgriezās. Ja cenzūra šo filmu noraidītu, padomju sūtniecība Rīgā meklētu aizlieguma atcelšanu. Tādēļ atļāvām to izrādīt, cerībā, ka katrs, kas kaut ko zina par Padomju Savienību, zinās arī kāda ir īstenība kolchozos. Zvanīja draugi un paziņas, izsakot sašutumu par filmas pieļaušanu, bet cenzūras kollēģija zināja savas varas robežas.

Ja filmu atļāva izrādēm tikai pieaugušajiem, tam nozīme bija tikai tad, ja publika un kinoteātri šo ierobežojumu ievēroja. Filmu cenzūras kollēģija par to daudz neraizējās, lai gan viens otru mudināja vismaz Rīgā šinī nolūkā apmeklēt kinoteātrus. Rezultāti nebija nekādi priecīgi. Dažreiz lūdzām policiju uzraudzīt, lai bērni neapmeklē šādas, pieaugušiem domātas, izrādes, bet policijai netrūka citu pienākumu. Atceros, reiz, soļojot no Torņakalna uz Rīgu (pat vēl tagad par labāko fizisko nodarbību atzīstu soļošanu), ieraudzīju pie kāda kinoteātra drūzmējamies bērnus un pusaudžus. No afišām redzēju, ka izrādāmā filma atļauta tikai pieaugušajiem. Devos kinoteātrī, kur sastapu kasieri un vietu ierādītājas. Uzrādīju kasierai savu cenzora karti un noprasīju: „Vai jums bērni arī ir?” Viņa piesarka, savādi uz mani paskatījās un neko neatbildēja. Tikai tad atskārtu, ka mans jautājums pārprasts. Beigās viņa paskaidroja, ka bērniem un pusaudžiem biļetes gan nepārdodot, bet, ar drūzmu iekšā laižot, gadoties, ka kāds zālē vēlāk esot redzams. Ja vēloties, viņa pārtraukšot izrādi, lai es varot pārliecināties. Tā bija necila ēka, un tādas pašas arī priekštelpas. Tātad šis pasākums nebija nekāda zelta bedre. Ja es liktu pārtraukt izrādi un redzētu, ka to noskatās arī bērni un pusaudži, man būtu lieta jāvirza tālāk, un gala rezultātā varētu gadīties, ka šo kinoteātri slēdz, vismaz uz kādu laiku. Liekas, to saprata arī darbinieces, kuŗu sejās bija nervozitāte. Tādēļ apmierinājos ar piekodinājumu, lai uz priekšu stingri ievēro noteikumus, un atstāju telpas. Tā beidzās mans vienīgais mēģinājums iedzīvīnāt cenzūras noteikumus. Liekas, mani kollēģi pat nebija tikuši tik tālu.

No sarunām ar filmu iznomāšanas firmu un kinoteātru īpašniekiem varēja noprast, ka viņi no pieredzes zināja, kādas filmas parasti noliedz izrādēm. Tādēļ, pirms to iesniegšanas cenzēšanai, daudzkārt „bīstamās” vietas jau bija izgrieztas. Jāsaka, ka nav pareizs uzskats, ka filmu cenzori dabū redzēt „bezgala” daudz vairāk nekā parastie filmu skatītāji. Vairs neatceros, kur palika izgrieztie filmu posmi.

Pirmie mēģinājumi uzņemt latviešu filmas sākās jau 1920. gados. Līdz 1930. gadu beigām latviešu filmu uzņēmumi tomēr neguva lielāku atsaucību un arī materiāli neatmaksājās. Tas tomēr neatbaidīja Sabiedriski kultūrālā departamenta filmu nozares entuziastus mēģināt uzņemt latviešu filmas, ko atzītu nevien publika, bet kas atmaksātos arī materiālā ziņā. Laimīgā kārtā Sabiedrisko lietu ministrs A. Bērziņš un Sabiedriski kultūrālā departamenta darbinieki centās iespēju robežās atbalstīt filmu nozares darbību. Šī nozare sāka uzņemt 3 lielfilmas: *Zvejnieka dēlu* ar režisoru V. Lapenieku, *Kaugurietis* ar režisoru V. Pūci un *Aizsprostu* ar režisoru Rusteiki. No šīm filmām pirms Latvijas okupācijas pabeidza tikai *Zvejnieka dēlu*, kurā par operātoru darbojās A. Polis.

Sīžetu šai filmai izvēlējās režisors V. Lapenieks. Kaut gan ne visi par to bija sajūsmināti, tomēr galavārds piederēja režisoram. Viļa Lāča tāda paša nosaukuma romāns filmēšanai tika izvēlēts, nevis romāna māksliniecisko vērtību dēļ, tādu šajā darbā maz, bet tādēļ, ka romāns bija populārs. Pirms tam romāns bija parādījies *Jaunākās Ziņas* un vēlāk iznāca grāmatā, vairākos iespaidumos. Arī Nacionālais teātris bija ar sekmēm izrādījis romāna drāmatizējumu. Filmai romāna scenārijs bija piemērots arī tādēļ, ka tajā bija maz iekšskatu, kas savukārt ļāva ietaupīt studiju un dekorāciju būves izdevumus. Tieši izdevumu ziņā līdzšinējie piedzīvojumi ministrijai nebija iepriecinoši, un, ja šī filma materiāli neatmaksātos, bija maz cerību nākotnē palielināt valsts piemaksas filmu ražošanai.

Režisors arī mūzikālo iespraudumu ziņā rīkojās ne no mākslinieciskā viedokļa, bet gan tā, kā publikai patīk. Kad prezidents Ulmanis kopā ar pavadoņiem noskatījās *Splendid Palace* kinoteātrī *Zvejnieka dēlu*, viņš pēc tam priekštelpā teica: „Mums visiem filma patika”. Bet, ejot kopā ar prezidentu un pavadoņiem uz izeju, prezidenta pils komandants pulkvedis R. Bebris pagausināja soļus un, pavelkot mani aiz rokas, diezgan saīdzis noteica: „Ko jūs esat izdarījuši, iepinuši banālu vācu ziņģi latviešu filmā!” Ar to viņš domāja toreiz populārās dziesmiņas *Pie Dzintara jūras* melodiju. Es atbildēju, ka vēlāk viņam piezvanīšu. Domāju, ka arī prezidents dzirdēja mūsu sarunu. Arī Lapenieks labi zināja, kas tā par melodiju, bet viņš atkārtoja argumentu, ka tā publikai patīks. Vēlāk piezvanīju pulkvedim Bebrim, bet viņš katēgoriski noraidīja šādu argumentu, pasvītējot, ka latviešiem pašiem ir diezgan dziesmu, kuŗu skaņas publikai patīk.

Filma tiešām publikai patika, ko liecināja jau pirmās izrādes Rīgā. Ja nemaldos, *Splendid Palace* filmu izrādīja vairāk nekā divi nedēļas, pie kam izrādes vienmēr bija izpirktas. Ne tikai režisors, bet visi, kam bija kāds sakars ar filmas produkciju, bija priecīgi. Arī sabiedrisko lietu ministrs A. Bērziņš pirmajās nedēļās man vakaros uz dzīvokli piezvanīja interesēdamies, vai zāle izpirkta un kāds ienākums. Pēc izrādēm Rīgā filmu izrādīja arī provinces kinoteātros, tāpat ar labiem panākumiem. Ar J. Sīli aizbraucām uz Tallinu un Kaunu un panācām, ka filmu izrādīja arī Igaunijā un Lietuvā. Tallinā ar igauņu filmu ļaudīm pārrunājām, vai būtu iespējams ražot kādu filmu kopīgi, bet lielākais šķērslis bija valodas jautājums. Kaunā sūtnis L. Sēja mūs un lietuvju filmu ļaudis uzaicināja uz pusdienām, kur pārrunājām ne tikai filmu lietas, bet apbrīnojām arī rūpnieka Roberta Hirša uzņēmību. Hiršs Lietuvā bija nodibinājis *Kauno Audiniai* (Kaunas Audumu), un viņa ražojumi bija ar izcilu kvalitāti.

Zvejnieka dēla panākumi materiālā ziņā bija labi. Protams, ienākumi nebija miljonos. Skaitļi aizmirsušies, bet, mēģinot pēc atmiņas tagad novērtēt ienākumus, domāju, ka tie bija apm. 200.000 latu. Ieņēmumus Tallinā vērtētu 5000, Kaunā 10.000 latu. Nekādas peļņas nebija, bet liels notikums jau bija tas, ka tik lielu filmu varēja uzņemt bez zaudējumiem. Tomēr arī šāds aprēķins bija pareizs vienīgi, ja izdevumos neieskaitīja režisora un citu filmu nozares darbinieku algas, ko maksāja valsts. Ja es minu šos skaitļus, tad tamdēļ, ka Rīgā toreiz runāja, ka Sabiedrisko lietu ministrija „iedzīvojusies” uz autora un aktieru konta. Te jāpiemin Vilis Lācis. Kad pārnācu 1937. gadā uz Sabiedrisko lietu ministriju un vēlāk 1938. gadā pārņēmu Sabiedriski kultūrālā departamenta vadību, zināju, ka viņš agrāk bijis politiski kreisi noskaņots, bet domāju, ka tagad viņš tāds vairs nav. Kad filmas uzņemšana bija jau labi pavirzījusies uz priekšu, ievēroju, ka Lācis bieži uzturas mana sekretāra Jāņa Skujiņa istabā un vairākkārt vēlējās ar mani runāt. Visas šīs sarunas ar viņu bija dīvaines: viņš tās virzīja tā, it kā gribētu no manis dabūt ko zināt. Sevišķi dīvaina bija kāda saruna 1940. gada sākumā. Lācis teica, ka gribējis satikt sabiedrisko lietu ministru, bet tā kā tas viņu nepieņēmot, gribot izstāstīt savas bažas man. Beidzamā laikā viņu apmeklējot apšaubāmi, nepazīstami cilvēki, kas gribot izprovocēt viņu kādai rīcībai pret Sabiedrisko lietu ministriju, kam, protams,

sekotu ministrijas pretrīcība. Kad es lūdzu izteikties tuvāk, viņš paskaidroja, ka šie ļaudis vienmēr uzsverot, ka ministrija viņu kā autoru tik populārai filmai esot izmantojusi, jo, lūk, autora honorārs esot tikai 1000 latu. Neatceros tagad Vilim Lācim maksāto honorāru, bet šo summu viņš minēja. Viņš lūdza, lai es pasakot ministram, ka viņš ar honorāru pilnīgi apmierināts, un, ja kāds apgalvojot pretējo, tās esot ļaunprātīgas baumas, ar ko gribot viņam kaitēt.

Kādā nākamā dienā Majoros, kur notika filmu uzņemšana, iznāca asāka vārdu maiņa ar filmu darbiniekiem, jo uzskatīju, ka ir lieka naudas tērēšana braucot no Rīgas uz Majoriem ar taksametriem. Dzelzeļa satiksme ar Jūrmalu bija laba, pie kam departamentam bija vairākas otrās klases dzelzeļa brīvkartes. Sajutu, ka uzņemšanas telpā kāds mani novēro. Instinktīvi pagriezies, ieraudzīju Vili Lāci ar nīrdzīgu smīnu, bet viņš tūlīņ nozuda. Man likās, ka biju ieraudzījis citu Lāci, nekā to, ko pazinu agrāk. Šis gadījums ierosināja mani painteresēties par Viļa Lāča pagātņi, kas viņš par cilvēku. Izrādījās, ka ministrijas darbiniekiem Lāča pagātne nav noslēpums, bet viņi domāja, ka, sākot publicēties *Jaunākās Ziņas* 1933. gadā, Lācis sakarus ar komunistiem pārtraucis. Taču 1940. gadā bija ziņas, ka viņš šos sakarus atjaunojis. Tas bija tieši tas laiks, par ko runāju.

Daži uzskatīja, ka arī *Zvejnieka dēla* izpaužoties komunistiskas tendences. Bet pirms tam, kad romānu iespieda *Jaunākās Ziņas* un kad tas iznāca vairākos iespiedumos grāmatās, šie paši ļaudis par tādām tendencēm klusēja. Tāpat nekur nedzirdēja līdzīgu kritiku, kad *Zvejnieka dēla* drāmatizējumu izrādīja Nacionālā teātrī. Arī ministrijas mākslas lietu referents J. Muncis, kas vadīja gandrīz visus lielākos svētku uzvedumus, *Zvejnieka dēlu* sevišķi aizstāvēja, to ieteica arī filmu nozares vadītājs J. Silis. Domāju, ka administrācija tajā laikā nebūtu darījusi pareizi, ja šo lietpratēju un tiešo darba darītāju ieteikumiem būtu pretojusies. Bet, ja mēs būtu zinājuši, ka Vilis Lācis nav pārtraucis sakarus ar komunistiem, mēs visi no viņa vārda vien vairītos, kā no mēra.

A. Švābes *Latviju enciklopēdijā* teikts, ka „radikālu pagriezienu mūsu filmu rūpniecībā radīja pēc V. Lāča romāna 1939. gadā Sabiedrisko lietu ministrijas uzņemtā pirmā latviešu lielfilma *Zvejnieka dēls*. Šai filmai bija liela atsaucība un labi materiāli panākumi”. Arī Anšlavs

Eglītis savā grāmatā *Lielais mēmais*, rakstot par *Zvejnieka dēlu*, nav minējis, ka filmas saturs būtu komūnistisks. Viņš raksta, ka „intelektuāliem”, saprotams, nepatika Lāča primitīvie melnbaltie raksturi un šabloniskā fābula, bet pasvītrā, ka pēc šīs filmas „sākās drudžaina plānošana” jauniem pasākumiem. Es uzskatu to par sevišķu komplimentu filmu nozares darbiniekiem, ja tāds lietpratējs kā Anšlavs Eglītis par šo šeit raksta: „... Latvijas filmu mākslai vērās cerīga nākotne”. Tāpat, „ja latvju filmai būtu atļauta dabiska attīstība, tā droši turētos starptautiskā līmenī”. Tāpat ne igauņi, ne lietuvieši nesaskatīja filmā komūnistiskas tendences.

Jāpievienojas bijušam Darba kameras ģenerālsekretāram Albertam Kleinhofam, kas kādā vēstulē šo rindu autoram raksta, ka filma palīdzēja pacelt zvejnieku labklājību. Valdība sāka meklēt veidus, kā zvejniekiem palīdzēt nozvejotos lomus pārdot. Dibināja zvejnieku kooperātīvus, pabalstīja motorlaivu iegādi. Tāpat iegādāja smagos automobiļus, kas veda zivis uz laukiem un provinces pilsētām, pa radio iepriekš izziņojot, kad un kur svaigas un kūpinātas zivis būs dabūjamas.

Režisora Valdemāra Pūces *Kauguriešus* un Rusteiķa *Aizsprostu* pirms Latvijas okupācijas neizdevās nobeigt. Abi šie režisori ar savu produkciju izpatikšanā publikai (public relations) netika līdz Lapeniekam.

Zvejnieka dēla panākumu iedrošināta, valdība nodibināja akciju sabiedrību *Filma*. Bija domāts, ka šis uzņēmums nākotnē pārņems visu filmu produkciju. Līdzekļus sagādātu, pārdodot akcijas, kā arī nododot sabiedrībai ārzemju filmu importa monopolu. Te jāpiezīmē, ka, jau pirms akciju sabiedrības *Filma* nodibināšanas, filmu importā un sadalīšanā pastāvēja kartelizācija. Precīzāk: apstākļus šinī nozarē varētu apzīmēt par „oligopoli” attieksmēm, ar diviem vadītājiem uzņēmumiem un vairākiem sīkiem. Kā vadītāji, tā sīkie uzņēmumi piederēja cittautiešiem. Līdzīgs stāvoklis Latvijā 1930. gados bija arī daudzās citās saimnieciskās dzīves nozarēs. Ja arī Latvijas kredītbankas rīcība, dibinot jaunas akciju sabiedrības, nebija bez kritikas, teiktais jāpatur prātā, kad runājam par uzņēmumu dibināšanu un pārkārtošanu autoritātīvās valdības laikā.

Par akciju sabiedrības *Filma* valdes priekšsēdi iecēla bijušo Latvijas bankas galvenā direktora vietnieku Vili Bandreviču, populārā tautas atmodas laikmeta darbinieka Anša Bandreviča brāļa Jēkaba dēlu. Par

viņa vietnieku iecēla J. Labsvīru. Pārejie valdes locekļi bija A. Kleinhofs, J. Sīlis un O. Krauze.

Jaunajai sabiedrībai gribēja iecelt arī padomi, kam es pretojos. Sabiedrība tikai nesen bija dibināta, un padome, pēc maniem uzskatiem, tikai gausinātu sarežģīto filmu lietu kārtošānu. Padomes iecelšana varētu notikt vēlāk. Līdzīgs stāvoklis bija arī dažās citās steigā dibinātās akciju sabiedrībās. Tādi paši uzskati, pat vēl krasāki, bija akciju sabiedrības *Filma* valdes priekšsēdim Vilim Bandrevičam. Viņš sarunās ar mani stāstīja, ka, esot galvenā direktora vietniekam Latvijas bankā, viņš Latvijas bankas padomi uzskatījis par darba traucētāju. Jau labu laiku pirms padomes sēdēm direktoriem bijis jāvāc un jāsakopo padomei vēlāk nevajadzīga statistika un jāgatavo pārskati, lai gan darītāji bijuši direktori paši. Līdzīgās domās bijis arī toreizējais finanču ministrs Ringolds Kalnings. Izlasot nesen iznākušo A. Klīves grāmatu *Latvijas neatkarības gadi*, redzams, ka tiešām pastāvējusi R. Kalninga un Latvijas bankas „valdes opozicionāra nostāja pret bankas padomi” (191. lp.).

Grūts jautājums bija sagādāt līdzekļus jaunās sabiedrības darba sākšanai: telpu īrei, iekārtai, darbinieku algām u.t.t. Parasti tādos gadījumos līdzekļus deva Latvijas kredītbanka, bet šis bija īpatnējs gadījums. Attieksmes starp sabiedrisko lietu ministru Alfrēdu Bērziņu un kredītbankas direktoru Andreju Bērziņu, lai neteiktu vairāk, nebija draudzīgas. Ar grūtu sirdi devos pie Andreja Bērziņa, bet šoreiz no kredītbankas neizdevās dabūt ne santima. Ziņoju par to ministram un viņš, jādūmā pēc sazināšanās ar prezidentu K. Ulmani ieteica doties pie Valsts elektrotehniskās fabrikas (VEF) galvenā direktora T. Vītola. Bet arī šeit dabūju tikai minimālu summu.

Filmas uztēma ar brāļu Blumbergu konstruētiem skaņu aparātiem. Bijām iecerējuši Vācijā iegādāt jaunus. Lai kārtotu šo un citus jautājumus, ar J. Sili devāmies uz Vāciju, bet atdūrāmies tur uz kādu citu, neparedzētu vācu pretestību. Te jāizlabo kļūda, ko esmu pielaidis, rakstot par to *Laika* 1976. g. 28. aprīļa numurā (*Kritiskais gads*). Šis brauciens un apspriedes Gēbelsa ministrijā notika nevis 1939., bet 1940. gadā.

Ir zināms, ka, gatavojoties kaŗam un arī vēlāk, Vācija centās izman-

tot līdz pēdējai iespējai Baltijas valšķu saimnieciskos dotumus un izvai-
rījās no asumiem saimnieciskās sarunās ar šīm valstīm. Tādēļ likās
nesaprotama vācu filmrūpnieku un jo sevišķi Propagandas ministrijas
rīcība, aizliedzot vācu filmu izvešanu uz Latviju. Zināma loma te katrā
ziņā bija kādam Rīgas valstsvācietim, kas, mums ierodoties uz sarunām
Propagandas ministrijā, bija apspriežu priekštelpās. Ar mums sasveici-
noties, viņš neslēpa, ka jūtas te kā mājās, gan jokojo ar sekretārēm, gan
izmantojot iestādes telefonu. Tāpat viņš atradās priekštelpās, kad
mūsu apspriedes bija beigušās.

Braucot mājās no Berlīnes, ar Sili ceļā pārrunājām, kur Latvijas
kinoteātri ņems filmas, ja Vācija noliedz to izvešanu uz Latviju. Domā-
jām par Skandināvijas valstīm, bet viņu ražoto filmu skaits bija niecīgs.
Vācija bija jau pievienojusi Austriju, nodibinājusi Čehoslovākijas pro-
tektorātu un Polija bija sadalīta. Kara apstākļu dēļ arī no Amerikas
filmās bija grūti ievest. Departamentā mani apmeklēja dažādi cilvēki,
iepazīstinot ar savām domām, kā šo jautājumu atrisināt. Atceros kādu
žīdu, samērā jaunu cilvēku, kas teica, ja viņam sagādātu vīzu uz Ameri-
ku un dotu līdz 100 VEF ražotos *Minox* mazos fotoaparātus, viņš zinātu
pa kādiem ceļiem Amerikas filmās nogādāt Rīgā.

Atgriežoties no Berlīnes, tūlīt informēju sabiedrisko lietu ministru
un lūdzu, lai viņš pierunā prezidentu pagaidām atstāt filmu importa
lietas kā līdz šim, bet prezidents tam nepievienojās. Pie tam, kā prezi-
dents, tā ministrs bija aizņemts ne tikvien ar krievu bazēm, vācu re-
patriāciju, bet jo sevišķi ar ģen. J. Baloža aiziešanu no valdības. Kaut cik
zinot, kā valdība funkcionēja, man nebija ne mazāko cerību, ka importa
ierobežojumi tiks atcelti. Daži Rīgas kinoteātru īpašnieki bija jau, ja nu
ne pānikā, tad nobažījušies par savu uzņēmumu likteni. *Splendid Palace*
īpašnieks atgādināja ministrijai izdevīgos noteikumus, ar kādiem viņa
kinoteātris izrādījis *Zvejnieka dēlu*, un tādēļ viņam varētu atļaut ievest
no Vācijas dažas filmas. Lai kā viņam gribēju palīdzēt, tas tomēr nebija
manos spēkos un, domāju, arī ne ministra spēkos, jo prezidents nevēlē-
jās savus uzskatus grozīt. Tā līdz Latvijas okupācijai kinoteātri kaut kā
izlīdzējās ar filmām, kas bija ievestas jau agrāk.

1939. gadā pie filmu nozares noorganizēja arī ceļojošo kino. Šis
kino apmeklēja vietas uz laukiem, kur nebija pastāvīgu kinoteātru, bet
bija izrādēm vajadzīgās telpas. Materiālā ziņā, šķiet, šis pasākums at-

maksājās. Te dabūjām iepazīties arī ar lauku publikas gaumi. No sākuma domājām, ka tai patiks viegla rakstura filmas vai filmas, kas uzjautrina, bet izrādījās, ka tā dažkārt deva priekšroku filmām, kas risina nopietnus jautājumus.

Runājot par filmu darbiniekiem, Anšlavs Eglītis vaicā, kādēļ latviešu filmu pionieri negāja pēc padoma pie tāda lietpratēja kā vācu filmu uzņēmuma UFA (*Universum Film Aktiengesellschaft* — 1917.-1946.) režisora un direktora, latvieša Jāņa Gūtera, kuŗa sieva, aktrise Marija Leiko, arī bija latviete. Domāju, ka J. Sīlim bija kontakts ar Jāni Gūteru. Mūsu jaunie režisori šinī ziņā bija atturīgi. Pēc J. Sīļa informācijas, Gūters tomēr bijis tik aizņemts ar filmu lietām Vācijā, ka viņam nav bijis iespējams ziedot laiku arī latviešu filmām.

Lielākā daļa, ja ne visi, filmu darbinieki pieminēti *Latvju enciklopēdijā*, bet viena vārdu tur neatrodu. Tas ir E. Žuburs, filmu nozares administrātors. Viņam bija nevien militāra disciplīna, bet arī kareiviska balss. Ja viņš ko apņēmas, atbildot ar parasto: „Klausos, tas tiks izdarīts!”, tad izdarīts tas arī tika. Un cik kādreiz skaistu domu neiet zudumā, ja trūkst izdarības!

Tāpat gribētu pieminēt departamenta administratīvās nodaļas vadītāju Aleksi Kleinhofu, uz kuŗa pleciem gūlās izdevumu un ienākumu nolēses un kas no sirds dzīvoja līdz latviešu filmu lietai.

Gribētu nobeigt šīs īsās piezīmes ar Anšlava Eglīša vārdiem:

„Latviešu filmdarī bija pēdīgi iesparojušies. Tie apzinājās savas nacionālās īpatnības un pašmāju iespējas, un bija arī ciešā saskarē ar jaunākajiem meklējumiem un sasniegumiem Rietumeiropā. Publikas atsaucība un interese bija sajūsmīga”.

Okupācija un Baigais gads visu to izpostīja.

MANI BEIDZAMIE GADI SKOLAS DARBĀ LATVIJĀ

Tūlīņ pēc valsts eksāmenu nolikšanas LU tautsaimniecības fakultātē 1928. gada sākumā skolotāja gaitas sāku Ventspils valsts arodskolā, un skolu telpās noritēja arī mani pēdējie darba gadi Latvijā līdz tās atstāšanai 1944. g. oktobrī. Uz darbu skolā mani ierosināja jo sevišķi Ventspils arodskolas direktora J. Turauska, cimzieša, bijušā Ventspils pilsētas galvas un akciju sabiedrības *Jūra* dibinātāja labvēlīgā liecība, skolu atstājot. Tajā viņš, starp citu, rakstīja: „... pārliecināja mani par iedzimtām skolotāja spējām”. Tā ir viena no apliecībām, ko paņēmu līdz pat trimdā. Jādomā, ka vecākās klasēs skolotājs un skolnieki bija turpat vai vienos gados, jo toreiz biju tikai 20 gadu vecs, tomēr disciplīnas ziņā nevarēju žēloties. Darbu skolās neatstāju, arī par Darba kameras kultūras un izglītības biroja vadītāju un vēlāk par Sabiedriski kulturālā departamenta direktoru esot, jo, paralēli dienas darbam, pa vakariem strādāju par inspektoru un lektoru tautsaimniecības priekšmetos Kr. Barona tautas augstskolā, Rīgā.

Darbu Tukumā man piedāvāja bijušais skolu departamenta direktors J. Celms. Arī toreizējais Tukuma pilsētas vecākais, mana brāļa studiju biedrs Dr. B. Rozenbergs, lūdza mani piedāvājumu neatraidīt.

Ierados Tukumā kādā 1941. gada augusta dienā. Zināju, ka komū-

nistu laika direktors Dēķens Tukumu atstājis, tādēļ devos uz skolas kanceleju, lai dabūtu zināt, kur sastapt abu skolu inspektoru inžineri E. Bergmani un informētos par jaunā darba apstākļiem.

Pa gašo koridoru man pretim nāca pamaza auguma, plečīgs sirms kungs. Es sveicināju un apstājos — sniedzu roku, pateicu savu vārdu un ko gribu satikt. Pretimnācējs izrādījās viens no latviešu valodas skolotājiem — J. Kārkliņš. Viņš, saņemdam rok, pārsteigts uz mani noskatījās. Mirkli klusējis, it kā atvainodamies, noteica: „Es nedomāju, ka mūsu direktors būs tik jauns”. Man bija 34 gadi, un, jādomā, pajauns izskatījies, jo vidusskolu direktorus jau Latvijā dažkārt iedomājās pāri pusmūžam ar sirmiem matiem vai bārdū.

Kad iepazinos ar inspektoru Bergmani, kas personisku iemeslu dēļ bija pārnācis no Liepājas uz Tukumu (viņa audžu dēls bija zaudējis dzīvību Liepājā kādā lidmašīnu katastrofā), biju pārsteigts, ka „ziņas” par mani skolu saimē jau bija „atceļojušas” pirms manas ierašanās. Pēc sarunas ar inspektoru, viņa kundze, krieviete, ļoti sirsnīga sieviete, kas runāja latviski, noteica: „Mēs jau zinām, ka Jūs tāpat kā bijušais Ventspils ģimnazijas direktors (vēlākais archibīskaps) T. Grīnbergs skolniekiem citu numuru nevarot ielikt kā 5” (kas mūsu sistēmā bija augstākā atzīme). Tas nu mani pārsteidza. Mana skolotāja „filozofija” līdz tam bija bijusi, ka caurmēra skolēns zina „uz” 3, skolotājs — 4, Dievs — 5. To, domāju, varēs apliecināt tie daudzie skolnieki, kas macījās pie manis pirms 1941. gada. Tomēr sava patiesība bija arī inspektora kundzes vārdos.

Pirmajās dienās pēc komunistu padzišanas daudzi savās sirdīs, tāpat rakstos un vārdos pateicās vāciešiem par viņu padzišanu,¹ bet jau nedaudz vēlāk tie paši sāka šaubīties par vācu uzvaru. Jau pēc dažām nedēļām arī es neticēju vācu uzvarai. Vienatnē bieži pārdomāju mūsu tautas nākotni, kas rādījās ciešanu pilna. Man likās, tanī laikā, kamēr paši vēl kaut cik varam noteikt skolu programmas un politiku, jādod iespēja gūt gatavības apliecības pat tiem, kas normālos laikos nebūtu to pelnījuši. Ar to izskaidrojams, kādēļ pedagogu padomes sēdēs dažkārt aizstāvēju arī tādus skolēnus, kas pēc daudzu kolleģu domām nebija cienīgi saņemt gatavības apliecības. Normālo laiku pieeja varēja būt nepareiza vismaz pret tiem, kam draudēja iesaukšana vācu armijā vai darba dienestā. Šo uzskatu cīņu zaudēju 1944. gada izlaidumā. Biju

saslimis un gatavības apliecības uz vidusskolu un arodskolu direkciju parakstīšanai aizvest lūdzu inspektoru Bergmani. Viņš atveda man pārsteidzošus rezultātus: vairākas gatavības apliecības bija pārsvītrotas, kas zināmā mērā apzīmogoja likteni nevien tiem, kas palika Latvijā, bet arī tiem, kas tika iesaukti armijā vai izklīda pa plašo pasauli. Bez šaubām, kāds bija žēlojies par manu „mīksto sirdi”.

Skolotāji visumā bija kvalificēti un, domāju, nacionāli noskaņoti. Tomēr šad tad bija jādzird arī šinī ziņā žēlošanās un jāsāņem anonimas vēstules. Tā kādreiz pie manis kabinetā ieradās zīmēšanas skolotājs, gleznotājs K. Neilis, un teica, ka viņu viens otrs turot par kreisu. Patiesība esot tāda, ka komunistu laikā viņš strādājis ceļa cauruļu pagatavošanas darbos un bieži esot bijis spiests parādīties uz ielas ne visai izskatīgās darba drēbēs. No tam daži secinājuši, ka viņš grib uzsvērt, ka ir „proletārietis”. Biju jau kaut ko līdzīgu dzirdējis, un kāda anonima vēstule centās izcilo gleznotāju nomelnot. Tam nepievērsu uzmanību. Tagad mēs zinām, ka Neilis dzīvo brīvā pasaulē.

Līdzīgs gadījums bija ar meiteņu vingrošanas skolotāju. Mans brālis, bijušais Jēkabpils aprīnķa un aizsargu pulka vecākais ārsts, 1941. gada augustā man zvanīja, ka turienes skolas direktors atlaidis vingrošanas skolotāju tādēļ, ka viņa komunistu laikā vadījusi pionieru slēpēšanas sacīkstes. Brālis un vairāki citi viņu pazīstot kā nacionāli noskaņotu, jo viņa kā vingrošanas skolotāja nav varējusi atteikties vadīt minētās slēpēšanas sacīkstes. Lūdza mani, viņu pieņemt Tukuma skolās. To arī izdarīju. Arī šeit dzirdēju piezīmes un saņēmu kādu anonimu vēstuli. Arī šī skolotāja tagad, cik zinu, dzīvo Kanādā. Bija jau arī citi gadījumi. Skolu gada kārtējā teātra izrādē par režisoru pieņēmu bijušo Sabiedrisko lietu ministrijas režisoru Zviedru. Tomēr izrādījās, ka komunistu laikā tas sakompromitējies, ko nezināju. Mani, protams, vainoja, ka to neesot ievērojis.

Manuprāt, daži nacionāli noskaņoti latvieši komunistu laikā, lai glābtu kailo dzīvību, ne vienmēr bija izturējušies tā, kā to sirdsapziņa lika.

Es sevišķi nepriecājos par tiem skolotājiem, kas dzīvoja Rīgā, bet Tukumā iebrauca vienīgi, lai dotu stundas un pēc tam steigā atgriezās Rīgā. Varbūt šinī ziņā kļūdījos, jo jāņem taču bija vērā toreizējie nenormālie apstākļi. Un, ja pret kādu, minēto uzskatu dēļ, esmu izturējies netaisni, lūdzu man piedot, jo *errare humanum est*.

Tukuma pilsētas un apriņķa administrātori pabalstīja skolas, cik vien bija viņu spēkos. Jo sevišķi gribētu izcelt Tukuma pilsētas vecāko un slimnīcas direktoru Dr. B. Rozenbergu. Viņa māte bija tautas atmodas laikmeta darbinieka, skolotāja Jāņa Dīriķa meita. Varbūt tas izskaidroja viņa izdarību un latvisko garu. Rozenbergs labi runāja vācu valodu un bija ieguvis Jelgavas apgabala komisāra fon Mēdema uzticību, ko izlietoja ne sevis labā, bet atbalstot latviešu intereses. Studiju gados un vēlāk arī kā jauns ārsts bija masējis prezidentu K. Ulmani. Viņš man žēlojās, ka prezidents vēlāk ne vienmēr atbalstījis viņa intereses, bet tuvāk pārrunājot, pievienojās, ka K. Ulmanis, kā valsts prezidents, nav varējis citādi rīkoties. Komunistiem tuvojoties Tukumam, viņš iestājās leģionā (lielā auguma dēļ pašam bijusi jāsagādā

Gulbenes komercskolas 1931.g. abiturientu klase. Jānis Labsvīrs otrā rindā ceturtais no kreisās.

„uniforma”). Komunistu laikā vairākus mēnešus slapstījies, bet kad ar nepareiziem dokumentiem gribējis atstāt Latviju, viņu uz ielas kāds pazinis un nodevis, un tā aizgājis moku ceļu — uz Sibīriju. Viņa brāli, deportēto mācītāju P. Rozenbergu, piemin arī A. Solženīcins *Gulaga archipelagā* kā humānisma apdvēstu cilvēku, kas to nav zaudējis pat toreizējos drausmīgos apstākļos. Viņu nogalinājuši mantkārīgi slepkavas.

Bijušā Dr. B. Rozenberga kundze man raksta: „Visi trīs brāļi Rozenbergi traģiskā veidā aizgājuši bojā. Esmu viņiem visiem trim Brāļu kapos Katskiļos (Rotā) likusi uzlikt plāksnes. Man tur arī ir vieta nopirkta”.

Kā daudzi, tā arī šie trīs izcilie patrioti ir aizgājuši bojā vienīgi par to, ka viņi ticēja, strādāja un cīnījās par latviešu tautu un neatkarīgu valsti.

Arī Tukuma apriņķa vecākais A. Banga bija nacionāli noskaņots un skolu labvēlis. Kaut arī viņa vācu valoda nebija perfekta, viņš tomēr vienmēr prata ieturēt „landrātam” piemērotu stāju, kas iespaidoja vācu funkcionārus. Tā viņam izdevās pasargāt Tukuma apriņķi no pilnīgas saimnieciskas noplicināšanas. Viņu šinī ziņā atbalstīja viņa izcili sirsnīgā kundze, skolotāja.

Apriņķa priekšnieks bija pulkvežleitnants J. Zeltiņš, sirsnīgs, saprotošs un prāgmatisks. Viņa palīgs vlt. L. Uijerts, morāliski augstu stāvošs, reprezentēja mūsu kara skolā iesaistīto nacionālo stāju, disciplīnu un pienākuma apziņu. Plkv. ltn. Zeltiņu satiku Lībekā, šķiet, 1940. gadu beigās, kur viņš sašutumā sūdzējās par angļiem: „... mani, vecu kaņavīru, ne tikai šita, bet arī spārdīja kājām”. Šķīroties apkampāmes un mans novēlējums bija: „Turēsimies, jo mums vēl daudz kas būs jāpārdzīvo”. Tā bija mūsu pēdējā tikšanās.

Ir jābrīnās, cik ignoranti toreiz (un ne tikvien toreiz) ir bijuši angļu un amerikāņu augsti stāvoši virsnieki, valstsvīri, politiķi un birokrati, vērtējot toreizējos politiskos notikumus.

Kāds tautskolu inspektors, manuprāt, bija aizrāvis ar tiem uzskatiem, kurus pārstāvēja tautskolu direktors Dravnieks, kas uzskatīja bijušo ministru A. Valdmani par nacionāli un morāli augstu vērtējamu cilvēku. Jau ar pirmām publikācijām laikrakstos vācu laikā Valdmanis manās acīs bija zaudējis jebkādu cienību. Palikām pretējās „pusēs” arī Vācijā.

Visa Valdmaņa „pretestība” vācu okupācijas varai, manuprāt, notika ar iepriekšēju attiecīgo vācu funkcionāru ziņu un kalpoja viņa godkāribas apmierināšanai. Tā norāda arī vāciešu „maigā” izturēšanās pret Valdmani, to izsūtot uz Vāciju. (Līdzīgas domas vēstulē man izteicis kāds izcils tā laika darbinieks, kam bija iespēja strādāt kopā ar Valdmani un viņa darbību pašam novērot).

Domāju, ka katrs apzinīgs latvietis toreiz nīda vācu stulbo politiku Latvijā, tomēr dažādiem „pretestības kustības” novirzieniem es nepievienojos, jo, vājinot vācu pretestību komunistiem, sevišķi tad, kad sākās viņu kara spēka atkāpšanās, stiprinātu bolševiku pozīcijas.

Pie manis ieradās „Tautas dzīvā spēka” pārstāvis Džems Raudziņš un lūdza organizēt nodaļu Tukumā. Katēgoriski atteicos, jo no Raudzi-

1942. gada Tukuma ģimnazijas un komercskolas absolventu klases. Otrā rindā vidū direktors J. Labsvīrs, no viņa pa kreisi inspektors E. Bergmanis.

ņa „mājieniem” nopratu, ka „nodaļa” īstenībā būtu saistīta ar kādu „pretestības” darbību.

Tāpat pie manis 1944. gadā ieradās ģenerāļa Kureļa pārstāvis un lūdza uzņemties sabiedrisko lietu ministra posteni. Ka šie fantasti bija nodomājuši dibināt Latvijas valdību, norāda kādā rakstā arī bijušais tautskolu direktors A. Dravnieks (*Treji Vārti*, 74. nr. 5. lp.), kam piedāvāts izglītības ministra postenis. Es ne tikvien noraidīju piedāvājumu, bet norādīju „sūtnim”, ko pazinu, ka ģenerālis Kurelis un viņa atbalstītāji ir iesaistījušies bīstamā, bezizredžu pasākumā, kas var beigties traģiski. Ne Zviedrija, vēl mazāk Anglija, ne kāda cita valsts mums palīgā nenāks un vācieši „izrēķināsies” ar kureliešiem kā dezertieņiem. Diemžēl, man neizdevās „sūtni” pārliecināt. Šķirāties tomēr draudzīgi. Par viņa likteni neko līdz šim nezinu.

No kāda jauna amata gan 1944. gadā nevarēju izvairīties — kļuva arī par *Tukuma Ziņu* redaktoru. Gan turējos pretim, norādot, ka skolu direktors tā tiks ierauts dažkārt nepamatotu „pārmetumu centrā”, kas kaitēs skolu darbam un prestižam. Tomēr arhitekts O. Krauze un Dr. B. Rozenbergs beigās mani „pievarēja”. Viņi norādīja, ka J. Lapinš, Jelgavas klasiskās ģimnazijas direktors, dibinājis un vadījis *Zemgaliēti* un tieši skolas darbu sekmējis. Atceros pirmo manis rediģēto *Tukuma ziņu* numuru, kuŗa viens eksemplārs bija iespiests „zelta” burtiem un kur savā ievadā starp citu rakstīju: „. . . šodien mums jo sevišķi jāapzinās, ko sakām atklātībā, ko domājam savās sirdīs”. Par to atkal saņēmu brīdinājumus „būt uzmanīgākam”.

Tukumā viesojās kāda vācu frontes kaŗavīru grupa, kas laikam bija nolīgusi ar pilsētu kaut ko līdzīgu draudzības līgumam. Atceros 1943. gadu, kad šī grupa no frontes bija atsūtījusi dažus virsniekus, lai iepazīstinātu tukumiešus, sevišķi vidusskolniekus, ar tiem grūtumiem, ko pārdzīvo kaŗavīri frontē. Runāja kāds augstāks vācu virsnieks, attēlojot grūtumus purva frontē: sprunguļu ceļu (Knüppelbahn), milzu odu barus utt. Vācu runu tulkoja manas studentu organizācijas *Lidums* biedrs leitnants V. Jukovics, kuŗa apbalvošana ar dzelzs krustu un varonība ir izcelta vairākos militāros rakstos. Pēc runas viņš pienāca pie manis: „Nedomā, ka esmu aizmirsis vāciešu lomu mūsu vēsturē, bet nežēlīgā cīņā esmu iemīlējis tos biedrus, kas neatstāj tevi grūtā brīdī”. Tukumā sāka formēt arī kādu jaunu latviešu pulku (4. robežapsardzī-

bas pulku), par kuŗa komandieri bija paredzēts pulkvežleitnants J. Ķikulis. Viņu pazinu kā bijušo aizsargu stāba priekšnieku. Kādreiz, satiekot uz ielas, viņš kareiviski sveicinot nēica: „Kā redziet, mani grib pataisīt vai nu par slepkavu, vai pirātu, jo skaidrā dienas laikā man „pierē” jānēsā mironģalva”. Tas jo lieku reizi norādīja, cik latvieši bija nelaimīgi, ka viņus piespiedu kārtā iesaistīja vācu SS (Sturm Staffel) vienībās, par ko tiem vēlāk bija daudz jācieš no rietumu sabiedrotiem.

Ap to pašu laiku pie manis pieteicās kāds vācu armijas pulkvedis, garš, sirms, inteligentu seju, augumā palīks. Viņš pieklājīgos vārdos paskaidroja, ka viņam uzdots sameklēt kādai vācu vienībai telpas un, pēc iepazīšanās ar šējienes apstākļiem, viņam esot jārekvizē Tukuma abu vidusskolu telpas. Viņš mani lūdza iepazīstināt ar telpām. Izstaigājām tās. Viņš apstājās koridorā, kur bija izliktas agrāko abiturientu fotogrāfijas. Pārsteigts vaicāja man, vai tad latviešiem svastika bijusi pazīstama jau priekš nacionālsociālistu partijas dibināšanas. Lūdzu apkalpotāju atnest soliņu, un, uz tā pakāpies, pulkvedis pārliecinājās, ka tā tas ir, jo mūsu „ugunskrusts” kā rotājums atradās uz abiturientu kopfotogrāfijām, kas bija datētas ar 1920. gadu. Paskaidroju, ka tas ir viens no latviešu veciem ornamentiem un, domāju, saistīts ar seno ticību. To lieto kā rotājumu kā audumos, tā citur (Skat. A. Dzērvītes *Latvju Raksti*, Torontā 1973. g., 116., 154., 155. lp.). Pulkvedis kļuva ļoti laipns un pastāstīja, ka esot vēstures profesors kādā Dienvidvācijas universitātē. Viņš, protams, zināja arī to, ka Herders kādu laiku dzīvojis Rīgā. Tāpat Vāgners. Vai nu tā vai cita dēļ, viņš atstāja man plašo direktora dzīvokli, direktora kabinetu un kanceleju. Arī apkalpotājam nebija jāizvācas.

Un nu sākās skolu staigāšana. Vispirms izmantojām mācībām vakaru maiņā pamatskolas telpas, ko pārzinis A. Grasis laipni atļāva, bet, kad uz pamatskolu pārvietojās jaundibinātais latviešu pulks, izdevās dabūt šauru ēku blakus pareizticīgo baznīcai.

Kā skolotāji, tā skolnieki nesām solus uz jauno „skolu” un saspiedāmies, kā mācēdami. Dažās klasēs ejas starp soliem gan bija tik šauras, ka kustēties pa tām varēja tikai sāniski ejot. Skolēni nezaudēja jaunības šarmu un humoru. Nesot solus, pat iedziedājās „vēl jau viss nav pagalam”. Tāpat kāds „dzejnieks” bija sacerējis humora pilnus pantus, no kuŗiem vienu atceros vēl šodien: „Klasē ienāk Vasariņa, sliņķiem no-

birst asariņa". Minētā bija viena no latviešu valodas skolotājām un, cik zinu, tagad dzīvo Kanādā. Viņa bija ne tikai izcila skolotāja, bet stingra savās prasībās. Skolotāji prata klasēs ieturēt disciplīnu. Bet bija arī pārkāpumi. Direktoram kādreiz bija jāiet palīgā kādai vācu valodas skolotājai, vecākai dāmai, kurai bija grūti savaldīt „rezgaļus”, kas vienmēr bijuši un būs. Kādreiz augstāks ierēdnis bija norīkojis pat policistu, kas sagaida pie skolas durvīm viņa audžu dēlu un noved to „droši” mājās.

Ar visiem grūtumiem izdevās nobeigt skolas gadu, izdalot apliecības 1944. gada jūnijā.

Kad komunisti negaidīti ieņēma Jelgavu un pēc tam Tukumu, man izdevās ar pēdējo vilcienu nokļūt uz Rīgu, kur izveselojos no angīnas, kas bija saistīta ar augstu temperatūru. Vērmānēs dārzā nejauši satiku diriģentus T. Reiteru un T. Kalniņu. Abi vaicāja, ko darīt, lai gan man šķita, ka Reiters bija izšķīries bēgt, Kalniņš palikt. Pēc Tukuma atbrīvošanas ar pirmo vilcienu atgriezos tur. Pie manis ieradās vairāki pazīstami un nepazīstami tukumnieki un vaicāja, ko es darīšot. Atbildēju, ka palikšu līdz kamēr Rīga turēsies, pēc tam kaut vai kājām došos uz Liepāju, lai nokļūtu Vācijā. Man nebija nekādu sakaru ar Zviedrijas braucējiem. Tukumā ieradās vairākas pazīstamas personas, arī Artūrs Kroders, bet sarunās visi šie Zviedrijas braucēji bija ļoti noslēpumaini.

Uz Liepāju mani aizveda aprinķa vecākais A. Banga savos transporta līdzekļos.

Nobeidzot šīs atmiņas, pirmkārt, gribu atvainoties visiem tiem kolēģām, kurus neesmu šajā atmiņu rakstā pieminējis, un, otrkārt, izcelt abu Tukuma skolu vidusskolnieku nacionālo stāju. Maza ilustrācija: kādā 18. novembra (domāju 1943. gada) rīta lūgšanā, kur ērģeles, liekas, spēlēja skolnieks K. Kuškevičs (tagad mācītājs), kad nobeigti bija Dieva vārdi un garīgā dziesma, nezinā raudzījies, ka skolnieki vēl netaisās atstāt zāli. Un tad nāca manas dzīves viens no priecīgākiem pārsteigumiem: visa vairāku simtu jauniešu saime uzsāka, it kā neredzama diriģenta vadīta, — *Dievs, svētī Latviju!*, kas izskanēja pacilāti un aizrāvīgi.

Ne inu, vai to bija noorganizējuši tikai skolnieki, vai tur bija piedalījušies arī skolotāji, bet šī demonstrācija raksturoja Tukuma ģimnazijas un Zigfrīda Meierovica komerskolas saimi vācu okupācijas gados.

PROFESORS KĀRLIS BALODIS KĀ ZINĀTNIEKS UN JAUNU IDEJU AUTORS

Runa Latvijas universitātes dibināšanas dienas atcerei Latvijas akadēmisko organizāciju sarīkojumā, Indianapolē 1967. gada 30. septembrī.

Ja šodien esam nākuši kopā, lai atzīmētu Latvijas universitātes dibināšanu, tad, domāju, to darām ne tikai, lai ar pateicību pieminētu daudzu mūsu Alma mater, bet arī lai pieminētu LU mācībasspēkus, kas lielu daļu šīs sanāksmes dalībnieku audzinājuši un ietekmējuši.

Ir pagājuši 48 gadi, kopš dibināta Latvijas universitāte, un tagad varam daudz ko objektīvi novērtēt un, varbūt, ierosināt pārdomas arī latviešu jaunajā paaudzē.

Savā runā gribu pakavēties pie viena no bijušiem LU profesoriem, kuŗa vārds pazīstams ne vien Latvijā, bet arī ārpus tās robežām. Šis vīrs ir tautsaimnieks profesors doktors Kārlis Balodis.

Ja esmu izvēlējis profesoru Balodi, tad, pirmkārt, tādēļ, ka pēdējos gados Anglijā un Amerikā no jauna radusies interese par viņa zinātniskajiem darbiem un idejām un, otrkārt, tādēļ, ka esmu profesora Baloža skolnieks, kuŗa vadībā izstrādāju savu maģistra disertāciju. Kaut arī ne vienmēr esmu bijis vienis prātis ar viņu, profesora Baloža ierosinātā interese par tautsaimniecību manī nav zudusi līdz šai dienai. Domāju, ka šodien šeit būs arī citi, kas pazinuši Kārli Balodi vai kam profesora Baloža vārds nav svešs.

Ir grūti īsā runā raksturot vispusīgu zinātnieku. Jo grūtāk tas paš-laik, kad īsā laika dēļ man nebija pieejami Baloža publicētie darbi. Tamdēļ esmu spiests balstīties uz savām vai citu laika biedru atmiņām, kā arī izlietot viņa darbu atreferējumus angļu valodā.

Balodis ir sarakstījis vairāk nekā 60 zinātniskus darbus, visvairāk vācu valodā, pēdējos savas dzīves gados arī latviešu valodā. Viņš rakstījis par rūpniecības un agrārās attīstības nākotni, agrārās statistikas kļūdām, dilstošā ieguvuma pieauguma likumu, viņš ir rakstījis par demografijas jautājumiem, par brīvsaimniecības kļūdām, kā arī pētījis nākotnes kopsaimniecības iespējas.

Es mēģināšu izcelt dažus raksturīgus posmus viņa dzīvē un darbībā.

Profesors Balodis dzimis 1864. gadā Bilstiņos. Līdz augstskolas studiju laikam ieguvis pavisam maz sistēmiskas izglītības. Pilnīgi patzināšanu iegūšanā vislielākā nozīme bijusi lielajai Brokhauza konversācijas vārdnīcai. Pēc mana prāta tas, kā arī fakts, ka Balodis bija apveltīts ar fainomenālu atmiņu, pa daļai liecina viņa vispusīgās intereses un, varētu sacīt, gandrīz enciklopēdiskās zināšanas. Pēc gatavības apliecības iegūšanas viņš studē teoloģiju Tērbatas universitātē, beidzot fakultāti 3 gados parasto četru gadu vietā.

Balodis latviešu atklātības priekšā parādās pagājušā gadu simteņa beigās ar kādu oriģinālu, varētu pat teikt fantastisku ideju, kuŗas reālizēšanā arī pats piedalās, proti, ka latviešiem jādibina kolonija „jaunajā pasaulē”. Tas jādara, pirmkārt, tamdēļ, ka Latvijas teritorija atrodas ļoti neizdevīgā ģeopolitiskā vietā: austrumu un rietumu kuŗa ceļu vidū un, otrkārt, — tamdēļ, ka esošās Baltijas muižnieku privilēģijas un pārkrievošanas politika Latvijā pagājušo gadu simteņa beigās draud nomākt latviešu fizisko un nacionālo eksistenci. Balodis ieteic latviešiem dibināt koloniju Brazīlijā, kur vēl zemes diezgan, kur klimats Paranas, San Katarinas u.c. provincēs latviešiem piemērots.

Pēc Baloža aplēses, ja no Latvijas izceļotu ap 200,000 iedzīvotāju, latvieši viegli pārņemtu politisko vadību Paranas vai San Katarinas provincē, kas iekšpolitiskā ziņā ir patstāvīgas valstis. Tas nozīmē, ka latvieši varētu paturēt savu nacionālo identitāti, savu valodu, kultūru, paražas, izdot savas avīzes, mācīt bērnus latviešu skolās. Un, ja atzītu par vajadzīgu, latvieši varētu pat deklarēt neatkarīgu Latvijas valsti, izstājoties no Brazīlijas valšķu kopības. Nekāda vācu vara vai krievu dūre tur nevarētu latviešus nomākt.

Izceļošanas akciju ievada Balodis pats 1889. gadā, aizceļojot uz Brazīliju, bet vīlies atgriežas jau 1891. gadā. Es neiedziļināšos, kamdēļ šī akcija cieta neveiksmi; viena lieta tomēr ir skaidra — Balodis savās aplēsēs nebija iekalkulējis cilvēku dabas negatīvās īpašības, kas jo sevišķi izpaužas grūtos brīžos.

Šī akcija Balodim deva zināmu populāritāti, bet nostiprināja dažos arī uzskatu, ka viņš ir fantast, kas tālu stāv no dzīves īstenības.

Negribu aizstāvēt Baloža izceļošanas ideju, bet gan uzsvērt, ka zināmos apstākļos šī ideja nav tik nereāla vai fantastiska, kā toreiz daudziem izlikās.

Baloža domu, ka Latvija ir uz kara ceļa, jo skaidri vēlreiz apliecināja Pirmā un Otrā pasaules kara notikumi. Vairāk nekā pusgadsimteni vēlāk apmēram 100,000 latviešu bēga no tā paša ienaidnieka, kas apdraudēja latviešu nacionālo patstāvību 1890. gados. Vēl esot Vācijā, 1940. gadu beigās, atskanēja domas, ka latviešiem vajadzētu izceļot kopā, ne sadalīties. Ar labu gribu un plānošanu mēs, kaut sašaurinātos apmēros, to būtu varējuši realizēt. Tad nacionālā elementa saglabāšana būtu daudz vieglāka nekā patlaban.

Vai Izraēla arī tagad nav tāds mākslīgs darinājums, kur ļaudis no dažādām pasaules malām ir nākuši kopā, ne vien lai īstenotu kādu leģendāru valsts ideju, bet vēl vairāk: lai laika tecējumā nezaudētu, bet izkoptu savas tautas identitāti, nacionālās paražas, valodu un kultūru. Un, kā mēs redzam, šī, pēc daudzu domām mākslīgā valsts, ir saimnieciski un pat militāri spējīga dzīvot, atrodoties naidīgu tautu ielenkumā.

No Brazīlijas atgriezies, Balodis studē ģeografiju Jēnā, tad 1893. gadā strādā par mācītāju latviešu kolonijā Krievijā. Papildus viņš izstrādā darbu par mirstību Krievijā, ko godalgo krievu Zinātņu akadēmija. Šinī laikā viņš pilnīgi pievēršas tautsaimniecībai un statistikai, studējot šīs nozares no 1895.-1899. gadam Mīnchenē, Strasburgā un Berlīnē.

Ievēribu Balodis iegūst ar 1898. gadā sarakstīto grāmatu *Der Zukunftsstaat*, t.i., *Nākotnes valsts*. Pārstrādāts un pārlabots izdevums parādās 1919. gadā. Šī grāmata iznāca vairākos iespaidumos Vācijā. Cik man zināms, ceturtais izdevums parādījās atklātībā vēl 1927. gadā. Ne mazāk kā seši dažādi pirmā izdevuma tulkojumi iznāca Krievijā no 1903.-1906. gadam. Bez tam 2 pārlabotā izdevuma tulkojumi tika iespiesti 1920. gadā Maskavā un Čaŕkovā. Es vēlāk atgriezīšos pie šīs grāmatas satura iztirzāšanas.

Ja līdz 1899. gadam Balodis bija vairāk pazīstams latviešu tautai, tad, sākot ar šo gadu, viņš pamazām iekaŗo atzīšanu ne vien Vācijā, bet arī starptautiskā forumā. 1899. gadā Berlīnes universitāte apstiprina viņu par privātdocentu tautsaimniecībā un statistikā, 1905. gadā jau par profesoru. 1908./1909. gadā kā vācu valdības padomnieks Finanču ministrijas uzdevumā profesors Balodis saraksta darbu par Eiropas valšķu financēm. Sevišķa izdevība likt lietā savas teorētiskās zināšanas un ģeniālās idejas Balodim rodas Pirmā pasaules kara laikā, kad viņš kā padomnieks no 1915.-1919. gadam ir piekomandēts vācu Kara ministrijai. Man šķiet, ka Balodis bija tas, kas paglāba šinī laikā Vāciju no priekšlaicīga sabrukuma. Viņš ir tas, kas izstrādā kartīšu sistēmu pārtikas un citu preču optimālai un taisnīgai sadalei. Bloķētā Vācija šo sistēmu tūlī izlietā, tā paglābdamās no bada nemieriem un spekulāciju posta. Tādā nozīmē profesors Balodis ir ietekmējis Pirmā pasaules kara ilgumu un līdz ar to zināmā mērā arī visas Eiropas liktenus. Mēs zinām arī, ka Otrā pasaules kara kartīšu sistēmu ievēda gandrīz visas galvenās karojošās valstis.

Pēc Latvijas nodibināšanās Balodis atstāj savu izcilo stāvokli Vācijā un pārnāk par profesoru Latvijas universitātē. Par viņa prestiŗu pāŗejo universitātes mācībasspēku vidū liecina fakts, ka profesoru Balodi lūdz teikt akadēmisko runu Latvijas universitātes atklāšanas aktā 1919. gada 28. septembrī. Balodis to dara un runā par Mūŗīgā miera ideju, attīstot domas, kas līdzīgas Tautu savienības un vēlāk Apvienoto nāciju organizācijas idejai. Balodis Latvijā darbojas ne vien par mācībasspēku, bet arī par saeimas locekli, kur viņš tika ievēlēts 1928. gadā, un arī par Finanču ministrijas konsultantu.

Esot Latvijā, Balodis visiem spēkiem cenŗas veicināt Latvijas saimniecisko attīstību. Viņa pirmā cīņa ir par lielas elektriskas spēkstacijas celšanu pie Daugavas, lai ar lētu elektrību apgādātu rūpniecību un lauksaimniecību. Lai ietekmētu publiku un saeimas locekļus, viņš publicē savas idejas, ierosinājumus un aplēses toreiz visvairāk izplatītajā laikrakstā *Jaunākās Ziņas*. Ar sīki izstrādātām aplēsēm viņš apstaigā saeimas un valdības locekļus, bet tie ar smīnu atvelkas sāņus vai krata galvas, jo profesora idejas šķiet nereālas, vismaz pārdroŗas. Nevienš negrib uzņemties risku. Toreiz aizspriedumi pret budŗeta deficītu un pasākumu financēšanu ar aizņēŗumu bija daudz lielāki nekā tagad. Ir

interesanti atzīmēt, ka Balodis jau 20. gados Latvijā populārizēja domu, ko vēlāk izteica tautsaimnieks Keine (Keyne) un ko tagad prezidenta Džonsona valdība cenšas apzinīgi iedzīvināt. *New Economics* vai Jaunās tautsaimniecības pamatdoma, ka brīvsaimniecībā nav automatiska mehānisma, kas vienmēr nodrošina darbu un cenu stabilitāti. Profesors Balodis bija viens no tiem, kas jau sen pirms Keina uzsvēra valdības lomu saimniecības stabilizēšanā, iedams tomēr soli tālāk sociālisma virzienā.

Ka Baloža doma par spēkstacijas celšanu bija realizējama, redzams no tā, ka pēc 1934. gada Kārlis Ulmanis, izlietojot aizņēmumu, sāka būvēt Ķeguma spēkstaciju. Lai cik savādi tas izklausītos tiem, kas personiski pazina prezidentu Ulmani un profesoru Balodi, pēc 15. maija pārmaiņām Latvijas saimnieciskā politika lielās līnijās veidojās tā, kā to bija ieteicis profesors Balodis, lai gan viņš nomira jau 1931. gadā. Latvijas kredītbankas politika pēc 1935. gada nepārprotami demonstrē valsts iejaukšanos saimnieciskās dzīves stimulēšanā un regulēšanā, reizē sašaurinot privātās iniciatīvas darba lauku. Esmu pārliecināts, ka profesors Balodis, kaut nebūtu atzinis visas saimnieciskās dzīves pārmaiņas, kas notika pēc 1934. gada 15. maija, neatzītu arī kāda bijušā Latvijas finanču ministra domas, kas saskata ļaunumu tai apstākļi, ka Ulmaņa valdība aktivizēja dažādus pašus par sevi neražīgus fondus un noguldījumus.

Otra, šķietami fantastiska, ideja profesoram Balodim bija nosusināt Rīgas pievārtē esošo saimnieciski neizmantoto Tīreļa purvu, pārvēršot to auglīgā zemē, kas varētu Rīgu apgādāt ar svaigām saknēm un dārzeņiem. Arī te viņš bija izstrādājis plānu un izdarījis kalkulācijas nepieciešamiem ieguldījumiem un rentabilitātei. Arī par šo plānu praktiskie ļaudis smīnēja. Es domāju, ka nāks laiks, kad arī šo ideju realizēs, un tad atcerēsies varbūt arī šīs idejas radītāju.

Profesors Balodis bija ne vien tautsaimnieks, bet arī tas, ko tagad sauktu par „social reformer”. Viņš gribēja uzlabot kā cilvēku materiālās, tā sociālās dzīves apstākļus. Studēdams Vācijā 1890. gadu beigās un kā tautsaimnieks izsekojot saimnieciskām krīzēm un to sekām 19. gadu simtenī, kā arī raugoties sevišķi pilsētas strādnieku dzīves apstākļos, viņš bija atzinis, ko minēju jau iepriekš, ka *laissez faire* kapitālisms ir bankrotējis. Ir dabiski, ka tas viņu pietuvināja sociālisma idejām, jo

sevišķi katedras sociālisma skolas pārstāvjiem, kuŗu ietekmē viņš arī sarakstīja grāmatu *Nākotnes valsts*. Šinī grāmatā viņš centās pierādīt, ka centrālizēta plānsaimniecība var dot iedzīvotājiem augstāku dzīves standartu nekā brīvsaimniecība. Ar šo grāmatu Balodis domājās aizpildīt robu Marksa vīzijā par nākotnes sociālistisku valsti. Kā zināms, Markss gan analizējis iemeslu, kamdēļ kapitālismam jāsabruk, bet gandrīz nemaz nav pieskāries tam, kā tehniski ražošana iekārtojama pēc sociālisma uzvaras. Bet te tūliņ jāsaka, ka Balodis pat šinī darbā nav marksists tādā nozīmē, kā šo apzīmējumu tagad lieto komūnisti, kas, sekojot Marksam, uzsver, ka ražošanas līdzekļi valstij jāpārņem savā īpašumā pēc tam, kad revolūcijas ceļā iegūta politiskā vara. Balodis stāv tuvāk Bernšteinam, ko komūnisti tagad sauc par revīzionisma tēvu. Viņš tic, ka sociālismu var reālizēt mierīgā ceļā, kad parlamentā ievēlēts vairākums sociālistu pārstāvju. Valdība tādā gadījumā izdarītu nacionālizāciju likumīgā ceļā, vienojoties par samaksu atsavināto ražošanas līdzekļu īpašniekiem.

Padomju lielajā enciklopēdijā — otrā izdevumā, kas iznāca 1950. gadā, Balodis apzīmēts par „Latvijas buržuazijas tautsaimnieku”.

Šķiet, ka ar grāmatu *Nākotnes valsts* Balodis ir negribēdams ietekmējis saimniecisko attīstību Padomju Savienībā. Sevišķi pēdējā laikā daži rietumu tautsaimnieki uzsvēruši, ka profesoram Balodim ir bijusi sava loma Padomju Savienības plānsaimniecības nodibināšanā un izveidošanā.

Bostonas kolledžas profesors Leons Smolinskis (Leon Smolinski), Harvardas Krievijas pētniecības institūta loceklis, rakstot Londonā izdotajā žurnālā *Survey* 1967. gada jūlija numurā, kas veltīts Padomju revolūcijas 50 gadu atcerei, atkārtoti uzsver, ka Baloža darbu *Nākotnes valsts* pazinuši ne vien Padomju Savienības Augstākās tautas saimniecības komitejas locekļi, bet arī Ļeņins un Staļins (šeit jāatceras, ka šis Baloža darbs vairākkārt tulkots krievu valodā). Profesors Smolinskis apgalvo, ka Balodis ietekmējis Padomju Savienības plānošanu sevišķi „kaŗa komūnisma” laikā, kā arī laikā pēc *Nep*, t.i., Jaunās ekonomiskās politikas beigām, laikā, kad visa vara pamazām koncentrējās Staļina rokās.

Pēc Smolinska uzskata, tikai pazīstot Baloža darbu *Nākotnes valsts*, ir iespējams izprast padomju pieeju plānsaimniecībai. Arī jau pieminēta-

jā Padomju enciklopēdijā ir teikts, ka Ļeņins pazinis Baloža darbu *Nākotnes valsts*, kaut gan kritizējis to kā par daudz teorētisku, t.i., tālu no reālās dzīves.

Lai pamatotu savu secinājumu, profesors Smolinskis iztīrī dažas Baloža idejas un ierosinājumus, ņemtus no *Nākotnes valsts* otrā izdevuma vācu valodā.

Balodis šo nākotnes valsti iedomājies kā Vāciju, kur realizēts sociālisms un kur izstrādāts 5 gadu plāns straujai saimnieciskās produkcijas augšanai. Tas izdarāms ar organizatoriskas dabas reformām un mechanizējot ražošanu.

Jāiznīcina maza apjoma neražīgi uzņēmumi, jānodibina plaši lielu uzņēmumi rūpniecībā un lauksaimniecībā, kur elektrifikācijai un standartpreču ražošanai ierādāma pirmā vieta.

Visa lauksaimniecības zeme kolektivizējama, radot 36,000 valsts saimniecību. Zemniekiem atstājamas viņu mājas un 1-2 hektaru liela piemājas zeme.

Obligātas nodevas valstij ir noteiktas visiem galveniem lauksaimniecības ražojumiem, lai nodrošinātu to piegādi pilsētu iedzīvotājiem.

Rūpniecībā jāuztur sociālistiskas sacensības („ein Wettstreit in Mehrleisten”).

Uzņēmumu vadītāju rīcībā jābūt „bonus” fondam un mechanizācijas fondam.

Strādnieku komiteju (rūpnīcās) galvenais uzdevums ir palielināt darba ražīgumu. (Tātad ne strādnieku aizsardzība). Svarīga loma piešķirama akorda algām.

Katram, kas tagad kaut cik pazīst Padomju Savienības saimniecību, skaidrs, ka šīs idejas ir ietekmējušas komunistu saimniecisko politiku.

Baloža ideju ietekmēti, Padomju Savienības plānotāji nav ievērojuši, ka profesors Balodis visas idejas un kalkulācijas bija attiecinājis uz Vāciju, kurā būtu realizēts sociālisms; bija attiecinājis tātad uz valsti, kur tautas izglītības līmenis bija samērā augsts, rūpniecība attīstīta, ceļu tīkls plašs un izveidots, statistiskie dati plānotajiem pieejami u.t.t.

Padomju Savienība bija saimnieciski un garīgi neattīstīta valsts un, mehāniski realizējot idejas, kas bija domātas Vācijai, deva daudzos virzienos negatīvus rezultātus.

Man šķiet, ka prof. Balodis savā grāmatā (un vēlāk arī padomju

plānotāji) bija pieļāvis kardinālu kļūdu, atzīstot, ka plānu uzstādīšana un realizēšana iespējama no centra, panākot ražošanā līdzsvaru ar administratīviem rīkojumiem, bez sistēmatiska tirgus un cenu atbalsta. Ka tas praktiski rada nepārredzamus grūtumus — to ar rūgtiem piedzīvojumiem spiesti atzīt pašreizējie Padomju Savienības kungi.

Bez tam Balodis ticēja, ka visi cilvēki ir labi, ja vien ieguvuši izglītību. Bet tas nu tā nav. Vēl pēc 50 gadiem padomju cilvēks ir tāds pats egoists kā revolūcijas sākumā un ne par matu nav tuvojies tam ideālam tipam, kas darbu darīs ne algas, bet sava prieka pēc.

Bet vēl ir viena lieta, ko gribu šinī sakarā pieminēt: proti — profesora Baloža vārds un viņa, kā prof. Smolinskis saka, „pioniera nopelni plānsaimniecībā” vēlāk Krievijā tika noklusēti, un krievi līdz šai dienai lepojas, ka viņu zinātnieki ir teorētiskā ziņā plānsaimniecības pamatu licēji.

Vecākā latviešu paaudzē, sevišķi nacionāli noskaņotos, ir bijis zināms aizspriedums pret Balodi kā kreisā virziena piekritēju. Vienalga, vai Balodis pēc savas pārliecības stāvētu pa labi vai kreisi, tas nevar ne pielikt ko, ne atņemt Balodim kā zinātniekam. Vienu lietu es tomēr te gribu uzsvērt — Baloža nostāja pret Latvijas valsts ideju un Latvijas valsti ir skaidra.

Kad 1918. gada decembrī lielinieki tuvojās Rīgai, kad sociāldemokrāti denuncēja Latvijas pagaidu valdību un izstājās no Tautas padomes, latviešu tautsaimniecības profesors Kārlis Balodis, iebraucis no Vācijas, 22. decembra runā apliecina savu ticību brīvai, neatkarīgai Latvijai.

Kad starptautiski pazīstamais ķīmiķis latvietis prof. Pauls Valdens 1919. gadā atsakās strādāt Latvijas universitātē un, acīm redzot, savu personisko interešu dēļ, atstāj Rīgu, saistoties par profesoru Rostokas universitātē, Vācijā, — profesors Balodis 1919. gadā atstāj savu izcilo stāvokli Vācijā un pārnāk uz Rīgu, lai ziedotu savus spēkus un zināšanas Latvijas jaunajai augstskolai.

Kad 1919. gada oktobrī Bermonta pulki uzbruka Rīgai un drudžainā steigā tika formētas jaunas latviešu kaŗaspēka vienības, brīvprātīgo vidū bija arī toreiz jau 55 gadus vecais profesors Balodis.

Studenti, kā agrāk Latvijā, tā arī tagad šeit, dažkārt meklē piemērotus tematus semināra darbiem vai pat disertācijām. Es gribētu teikt, ka

izdevīgs temats zinātniskam darbam būtu rodams, izsekojot profesoram Balodim kā zinātniekam un jaunu ideju autoram laikā, kad viņš strādāja par Berlīnes universitātes profesoru un Vācijas valdības padomnieku, sevišķi Pirmā pasaules kara laikā. Tāpat svarīgi būtu izsekot — kāda ietekme īsti bijusi profesora Baloža darbiem Padomju Savienības plānsaimniecības attīstībā.

Ir pienācis arī laiks sīkāk izsekot Baloža darbībai Latvijā, izceļot, ka Balodis nav vācu zinātnieks, par kādu tas dažkārt apzīmēts, bet latvietis, kas domās un darbos cīnījies par brīvu, neatkarīgu Latvijas valsti.

Vēres.

1. Leon Smolinski, *Planning without theory 1917-1967, Survey*, (July, 1967), 117.-120. lp.
2. *Boļšaja Sovetskaja Enciklopedia*, Vtoroje izdanije 1950, IV, 151.-152. lp.
3. *Latvju Enciklopēdija* (Stokholmā 1950.-1951.), I, 184. lp.
4. Arvēda Švābes *Latvijas vēsture 1800.-1914.* (Upsala, Daugava, 1958.) 707. lp.
5. Edgara Andersona *Latvijas vēsture 1914.-1920.* (Stokholma, Daugava, 1967.) 68., 346., 361., 365., 525. lp.
6. Kārļa Kundziņa *Laiki un likteņi* (Grāmatu Draugs, 1962.) 37., 83.-85. lp.
7. Jāņa Kārklīņa *Latvijas preses karalis* (Grāmatu Draugs, 1962.) 37., 117.-121. lp.
8. Augusta Deglava *Rīga* (Rīga, Latvijas valsts izdevniecība, 1958.), III, 153.-160. lp.

PROFESORU JĀNI BOKALDERU PIEMINOT

Zviedrijā miris agrārstatistikis un tautsaimnieks Jānis Bokalders. Ar viņa nāvi esam zaudējuši nevien izcilu zinātnieku, bet arī neatkarīgās Latvijas laika saimniecisku darbinieku. Latvijā un arī vēlāk trimdā Bokalders papildināja sava laika tautsaimniecības teorijas atziņas ar darba pieredzi, kamdēļ viņa raksti ne vienmēr saskaņēja ar mūsu doktrināriem vecākās paaudzes tautsaimnieku uzskatiem.

Jānis Bokalders dzimis 1885. gada 21. novembrī Priekuļu pagasta Vecnauros lauksaimnieka un būvuzņēmēja ģimenē. Mācījies Cēsu draudzes skolā pie skolotāja V. Bērzona un Millera-Zariņu Kārļa 4 klasīgā reālskolā. 1901. gadā pāriet uz Jelgavas reālskolu, ko beidz 1905. gadā. Jelgavas vidusskolu latviešu skolnieki šai laikā neatļauti pulcējušies iztīrīt dažādus nacionāli politiskus jautājumus. 1905. gadā viņš iestājas Rīgas politehniskā institūtā, bet politiskie apstākļi neļauj nodoties nopietnām studijām un Bokalders dodas uz Maskavu, iestājoties Maskavas komercinstitūtā, ko beidz 1913. gadā kā viens no pirmajiem ar cand. oec. gradu. Par viņa diplomdarbu *Lauku pašvaldības Baltijā* interesējās ne vien Maskavas komercinstitūta mācībasspēki, bet arī latvieši dzimtenē. Minētā darba viena daļa publicēta 1911. gadā *Baltijas Vēstnesī*. Tāpat daļa iespiesta 1915. gadā mēnešrakstā *Baltijas lauksaimnieks*. No 1912. līdz 1914. gadam Bokalders vada Rīgas lauk-

saimniecības centrālbiedrības Ekonomisko nodaļu, organizējot pirmo lauksaimniecības statistisko aptauju.

Pirmā pasaules kara laikā viņu nosūta uz Maskavas Aleksandra kara skolu, ko beidz 1916. gadā. Sākumā viņš dien Sibīrijas strēlnieku pulkos Tomskā, bet 1917. gadā viņam izdodas pārnākt uz 5. Zemgales (latviešu) strēlnieku pulku. Tanī pašā gadā Bokalders demobilizējas un kļūst par Vidzemes zemes padomes finanču nodaļas priekšnieku. 1918. gadā viņš strādā par skolotāju Latviešu izglītības biedrības skolās Valmierā. Tur viņš pavada lielinieku okupācijas laiku. Pēc Latvijas nodibināšanas Bokalders īsu laiku ir nodokļu inspektors Cēsīs. 1919. gadā viņu aicina par Latvijas valsts statistiskās pārvaldes vicedirektoru. Šai amatā viņš ir līdz 1925. gadam. Bokalders piedalās minētās iestādes noorganizēšanā, organizē divas pirmās lauksaimniecības skaitīšanas. Šinī laikā viņš publicē vairākus darbus gan pats, gan piedalīdamies ar rakstiem Marģera Skujenieka, prof. N. Maltas un Franča Baloža rediģētās grāmatās. No 1925. līdz 1931. gadam viņš ir Latvijas finanču ministra biedrs. Ar viņa ierosinājumu Liepājā iekārtoja brīvostu, Rīgā un Ventspilī brīvteritorijas. Tāpat Rīgā eksportostā uzcēla modernu saldētavu.

Bokalders bijis arī daudzos citos amatos: Rīgas pilsētas domnieks, Zemes bankas padomes priekšsēdis, Latvijas bankas pilnvarotais, valūtas komisijas un daudzu starpresoru komisiju loceklis. Piedalījies tirdzniecības līgumu izstrādāšanā ar Padomju Savienību, Igauniju u.c. valstīm. Latvijas saimniecības organizēšanas darbā reti kāds var sacensties ar Bokalderu.

No 1927. līdz 1941. gadam viņš ir žurnāla *Ekonomists* redaktors. No 1921. līdz 1937. gadam LU docents, 1937. līdz 1941. gadam profesors, 1941. līdz 1944. gadam Lauksaimniecības akadēmijas profesors. 1941. gadā ieguva Dr. oec. gradu par darbu *Ažamzemes izlietošanas strukturālās pārmaiņas Latvijā*. No 1942.-1944. gadam lasīja arī LU filozofijas fakultātē speciālus kultūrģeografiskus kursus.

Savu patriota stāju Bokalders ir apliecinājis nevien Latvijas dibināšanas laikā, bet arī Latvijas okupācijas gados. Jānis Grīns kādā rakstā (*Laiks* 1960. g. 10. dec.) apzīmē Bokalderu par „...patriotu, kas iekaist aizstāvēt savu tautu un zaudēto valsti”. Viņa sašutumu izraisa arī nepareiza izpratne par neatkarīgās Latvijas laikiem (skat. A. Veģa *Tēvzemei un zinātnei veltīts mūžs, Akadēmiskā Dzīvē*, 8. nr., 1965., 63.-65. lp.).

Sākot ar 1912. gadu Bokalders publicējis vairāk nekā 300 rakstu. *Lettlands Agrarreform* izdots arī franču, vācu un čehu valodā. Izdevis vairākas grāmatas, starp citu: *Zemes īpašumi Vidzemē un Kurzemē, Lauksaimniecības skaitīšanas rezultāti, Latvijas ekonomiski ģeografiskie pamati* (1947.) un skolām ģeografijas mācības grāmatas (10 izdevumi).

1944. gadā profesors devās trimdā uz Zviedriju, kur bija pirmais Latviešu palīdzības komitejas priekšnieks. Tāpat pēc kāda laika kā zinātnisks līdzstrādnieks iesaistās darbā Stokholmas universitātes Ģeografijas institūtā. Vēlāk sāk strādāt arī Tirdzniecības augstskolā. Arī Zviedrijā Bokalders raksta un publicē darbus. Rinda garāku rakstu iespiesta *Ceļa zīmēs, Latviešu almanachā*, u.c.

Augstskolā Bokalders nostrādā līdz 75. mūža gadam, kad pensionēts. Tomēr arī pēc tam viņš dzīvi seko visam tam, kas notiek okupētajā Latvijā, ceļot gaismā visas komunistu nemākulības, ļaunprātības un latviešu pārkrievošanu.

Nobeidzot, jo sevišķi gribētu uzsvērt Bokaldera darbu žurnālā *Ekonomists*, ko izdeva neatkarīgās Latvijas finanču ministrija. Šinī žurnālā bija obligāti jāpublicē banku un akciju sabiedrību bilances, statūti, u.c. Tomēr, svarīgākais, šeit iespieda teorētiskus rakstus, saimnieciskus pārskatus un chroniku par Latviju un ārzemēm. Tur pausto liecību par Latvijas neatkarības gadiem nevar iznīcināt okupācijas vara. Līdztekus latviešu izdevumam *Ekonomists* laikiem iznāca arī angļu valodā *The Latvian Economist*, bet pēc 1927. gada arī vācu valodā *Lettlands Ökonomist* un franču valodā. Prof. Bokaldera redaktora darba dēļ šis žurnāls bija pazīstams kā objektīvs izdevums nevien Latvijā, bet arī ārpus tās. Šinī žurnālā redaktors deva iespēju izteikt dažādus uzskatus mūsu tautsaimniekiem un saimnieciskiem darbiniekiem.

Profesors Jānis Bokalders paliks atmiņā nevien kā izcils audzinātājs, zinātnieks un redaktors, bet arī kā izcils patriots, kas darbojies līdz un palīdzējis likt neatkarīgās Latvijas saimnieciskos pamatus.

KAPITĀLISMA NĀKOTNE

Vārds *kapitālisms* saprotams dažādi. Šinī rakstā tas lietots tādā nozīmē, kā to saprata klasiskā tautsaimniecības skola ar Ādamu Smitu (Smith) priekšgalā.¹

Šīs skolas tautsaimnieki kapitālismu saistīja ar *laissez faire* doktrīnu,² tādēļ šo var saukt arī par *laissez faire* kapitālismu.

Kapitālisma teorētiskos pamatus papildināja tā sauktā neoklasiskā tautsaimniecības skola. No šīs skolas tautsaimniekiem jāmin divi pionieri: K. Mengers un V.S. Dževonss (W.S. Gevons). Alfrēds Maršals sistematizēja neoklasiskās skolas doktrīnu.³ Mūsu laikā kapitālisma saimniecības aizstāvju vidū izceļas M. Frīdmans un vācietis F.A. fon Haieks (Hayek), abi Nobela prēmijas laureāti.

Par kapitālisma valstīm parasti apzīmē tās valstis, kas atzinušas *laissez faire* kapitālisma pamatprincipus, tos vairāk vai mazāk pārstādot.⁴ Ar to arī izskaidrojams, ka kapitālisms Amerikā atšķiras no tā, kas pastāv Kanādā, Austrālijā un citās tā saucamās kapitālistiskās valstīs. Ievērojot to, ka *laissez faire* pamatprincipi ir pārstrādāti, varam teikt, ka tāds „laissez faire” kapitālisms tūrā veidā nekad nav pastāvējis un noder tikai par teorētisku modeli.

Kādi tad ir *laissez faire* kapitālisma pamatprincipi? Šeit gribētu minēt četrus.

Pirmkārt, pastāv privātīpašuma tiesības uz ražošanas līdzekļiem.

Otrkārt, svarīgākais motīvs ražošanai ir peļņas iegūšana.

Treškārt, cenas nosaka brīvā tirgū pieprasījums un piedāvājums. Nevienam nav monopoltiesību cenu vai algu noteikšanā.

Ceturtkārt, valsts lomai jābūt minimālai. Tās uzdevums — gādāt par iekšējo kārtību un ārējo drošību. Ja valsts piedalās ražošanā, tad tikai tanīs sektoros, kur nav gūstama peļņa.

Ja nu šie četri pamatprincipi tiek ievēroti, tad, pēc A. Smita uzskatiem, saimniecībā valda it kā „neredzama roka” (invisible hand), kuŗa gādā, lai privātais uzņēmējs, cenzdamies vairot savu peļņu, tanī pašā laikā vairotu arī visas sabiedrības labklājību, ražojot preces, kādas sabiedrība vēlas, par tik zemām cenām, cik iespējams, lietojot ražošanā visproduktīvākās metodes. Uzņēmējs ir ieinteresēts samazināt ražošanas izdevumus, jo ar to palielinās peļņa.

Vēl vairāk, tādā saimniecībā garākā laika posmā pastāv līdzsvars tanī nozīmē, ka nav ne bezdarba, ne inflācijas, ne deflācijas. Īsākā laika sprīdī šīs nevēlamās parādības var būt, bet brīvā sacensībā cenu un algu mehānisms tās novērš. Piem., ja mājkalpotāju sektorā būtu bezdarbs, tad algas kristos, teiksim, līdz vienam dolaram dienā. Tad daudzi varētu pieņemt sev palīgus, un, pieprasījumam augot, bezdarbs izzustu. Kā šinī gadījumā, tā arī citos, algu fleksibilitāte nodrošinās darbu.

Teorijā tas izliekas labi un pareizi, dzīvē tomēr redzam, ka pastāv bezdarbs, pat chronisks bezdarbs. Tāpat pēdējos gados tautsaimnieki jau runā par chronisku inflāciju.⁵ Vispār krīzes kapitālisma saimniecībā nav svešas.

Kā to izskaidrot? Kapitālisma teorētiķu viena daļa norāda, ka bezdarbs, inflācija u.c. nevēlamas parādības rodas lielāko tiesu tādēļ, ka valdība iejaucas saimnieciskajā dzīvē, to nevajadzīgi rēgulējot, vai arī tādēļ, ka cenas un algas nenoteic brīvajā tirgū, bet tās ietekmē monopoli, lielie uzņēmumi vai arodbiedrības. Tāpat valdība dažkārt nesamērīgi palielina naudas daudzumu saimniecībā.⁶ Ir pazīstamas vairākas teorijas, kas mēģina izskaidrot saimnieciskās krīzes kapitālisma saimniecībā.

Viens no lielākajiem 20. gadu simtņa tautsaimniekiem J.M. Keins (John Maynard Keynes) uzsver, ka kapitālisma saimniecībā vispār nav

tāda automatiska mechanisma vai „neredzamas rokas”, kas visu nokārtotu tik ideālā veidā, kā iepriekš minēts.⁷ Ja kapitālisms grib pastāvēt, tam jāatmet viens no pamatprincipiem, t.i., par valsts neiejaukšanos saimnieciskajā dzīvē. Keins uzskata, ka līdzsvars saimniecībā var pastāvēt arī, piem., ja ir ilgstošs bezdarbs. Lai to novērstu, valstij tieši ir jāiejaucas, lietojot fiskālo jeb budžeta politiku un monētāro jeb naudas politiku.

Daudzās kapitālistiskās valstīs Keina mācības atradušas dzirdīgas ausis kā akadēmiskās aprindās, tā valstsvīros. Te jāpiezīmē, Keins gan vairāk uzmanības pievērš bezdarba apkaņošanai, bet mazāk inflācijas novēršanai, kas tagad ir pat lielāka nelaime. Šobrīd, sevišķi Amerikā,

Līdumieši Rīgā 1920-to gadu beigās. Jānis Labsvīrs attēla labajā stūrī augšā pirmais.

pastāv tā saucamā *stagflation*, agrāk maz vērota parādība, kad bezdarbs un inflācija draudzīgi sadzīvo kopā. Pastāv ne vien chronisks bezdarbs, bet var runāt arī par chronisku inflāciju.⁸ Valdība atzīst, ka no vairākām prioritātēm inflācijas apkarošana liekama pirmajā vietā.

Bet, ja Keins gribējis kapitālismu glābt, K. Markss un tā piekritēji paredz, ka kapitālismam neglābjami jāsabruk. Sekojot Marksam, komunisti uzskata, ka kapitālisms sabruks šķiru cīņas rezultātā. Šis uzskats — dialektiskais materiālisms — ir viena no komunistu pamatmācībām. Domāju, ka komunistu, sevišķi Padomju Savienības, uzskati par kapitālisma nākotni šī raksta lasītājiem visumā ir zināmi, ar tiem šeit nekavēšos. Gribu vispārējos vilcienos pakavēties pie kāda tautsaimnieka uzskatiem, kas nepievienojas visam tam, ko rakstījis K. Markss, tomēr, līdzīgi pēdējam, paredz, ka kapitālismam jāsabruk. Šis tautsaimnieks ir J.A. Šumpēters (Joseph A. Schumpeter). Šumpēters dzimis 1883. gadā, tāpat tanī gadā, kad Markss miris. Īsu laiku viņš bija Austrijas finanču ministrs. Mācījies tautsaimniecību Eiropas universitātēs, visilgāk Bonnā, Vācijā. Bijis viesprofesors Japānā un Amerikā. Vēlāk pārcēlies uz Ameriku, kur līdz savai nāvei 1950. gadā mācījis tautsaimniecību Hārvarda universitātē. Šinī laikā ievēlēts arī par Amerikas tautsaimnieku apvienības prezidentu. Sarakstījis vairākus darbus, no kuriem šeit sevišķi jāmin viens — *Kapitālisms, sociālisms un demokrātija*,⁹ kas pirmo reizi publicēts 1942. gadā. Ir interesanti atzīmēt, ka šim Šumpētera darbam no jauna uzmanība pievērsta Amerikas tautsaimnieku apvienības sanāksmē 1979. gadā Atlantā.¹⁰

Kā jau minēts, Šumpēters līdzīgi Marksam uzskata, ka kapitālismam jāsabruk, tomēr šīs sabrukšanas iemesli viņam ir citi. Es tos minēšu īsumā.

Kapitālisma dzinējspēks ir uzņēmējs (entrepreneur, innovator), ne parasto rutīnas darbu darītājs, bet cilvēks ar vīziju, kas uzdrošinās riskēt. Uzņēmējs ieved tirgū jaunus ražojumus, atrod jaunus, produktīvākus ražošanas veidus, atrod jaunus tirgus. Uzņēmēja nopelns ir, ka kapitālisms samērā īsā laikā ir saražojis vairāk vērtību nekā visas iepriekšējās paaudzes. Bet nelaime nu ir tā, šis uzņēmējs kļūst lieks — viņa vietā stājas birokratizēti lieluzņēmumi, lielas akciju sabiedrības, kur darbu dara rutīnas veidā trenētu speciālistu grupas. Tās nevar aizstāt agrāko uzņēmēju.

Notiek īpašuma tiesību „izgaišana” (evaporation). Agrāk uzņēmējs arī fiziski bija saistīts ar savu īpašumu: no rīta viņš gāja uz fabriku, atslēdza durvis, apstaigāja telpas, aplūkoja mašīnas. Ja kāds gribētu viņam īpašumu atņemt, īpašnieks pretotos, pat lietojot varu. Lielas akciju sabiedrības valdes locekļi sevi uzskata vairāk par algotiem darbiniekiem nekā īpašniekiem. Lielie akcionāri sevišķi ieinteresēti dividendēs un akciju kursa svārstībās. Nedaudzo akciju īpašniekiem dividendes ir tikai neievērojama ienākumu daļa, un viņi tām veltī maz ievēribas. Daudzi akcionāri pat nezina, kāds akciju sabiedrības īpašums izskatās vai kur tas atrodas. Ja akciju sabiedrības īpašumu nacionālizētu, maz būtu to, kas pretotos.

Uzņēmējs gan ir labs organizātors, bet viņš nav varonis, nav cīnītājs. Agrāk kapitālisma valstis sargāja kāda kārtā — aristokrāti, kas, starp citu, veidoja arī armijas mugurkaulu, virsnieku korpusu. Bet izzūdot monarhijām, izzūd arī aristokrātu kārtā un nav, kas kapitālisma valstis aizsargātu.

Ienaidnieki rodas arī kapitālistisko valšķu iekšienē. Tie ir tā sauktie intelektuāļi, ļaudis, kas ieguvuši augstāko izglītību, tomēr vai nu nevar atrast darbu, vai, ja to atrod, tad savām spējām un izglītībai nepiemērotu. Tie ir ļaudis, kas reprezentē rakstītā un runātā vārda spēku, ietekmē sabiedrības domas veidošanos, bet viņiem pašiem nav jāatbild par praktiskās dzīves problēmu risināšanu. Viņiem trūkst to zināšanu, ko tikai darba pieredze var dot. Intelektuāļi nostājas pret kapitālismu un uzskata sociālismu par glābēju. Viņi iespiežas arodbiedrībās un birokratijā, to radikālizējot. Sevišķa loma ir žurnālistiem, kas vērsas pret kapitālismu un kuŗu uzbrukumi bieži ir netaisni un nesavaldīgi, jo, ievērojot preses brīvību, viņi par raksta saturu vai nu neatbild, vai viņu atbildība ir minimāla.

Ievērojot iepriekš teikto, Šumpēters domā, ka kapitālismam jāsa-brūk un tā vietā stāsies sociālisms. " Viņš pieļauj domu, ka arī socialistiskā valstī varētu pastāvēt demokrātija, bet tomēr secina, ka demokrātiju vietā stāsies diktatūra.

Ja tagad vaicātu, vai ir vērojama tendence, ka kapitālismu aizstāj sociālisms, jāatbild ar „jā”. Sevišķi pēc Otrā pasaules kara vairākās valstīs kapitālisms aizstāts ar sociālismu — tā kreisāko novirzienu — komūnismu. Šo rindu autoram nāk prātā tas, ko Staļins teica Augstāka-

jā padomē, mums, trimdiniekiem, vēl Latvijā esot. Viņš uzsvēra, ka sociālisms varot lepoties, jo tas valdot jau par vienu sesto daļu no zemes lodes teritorijas. Viņš arī apgalvoja, ka nebūšot ilgi jāgaida, kad sociālisms savas robežas paplašināšot. Toreiz Staļins varēja runāt tikai par Padomju Savienību. Kas notiek tagad? — Komūnisms valda ne vien Padomju Savienībā, bet arī tā sauktajās satellītu valstīs Eiropā. Tas valda sarkanajā Ķīnā, vairākās Afrikas valstīs, Dienvidjemenā, Afganistanā, Vietnamā, Kambodijā, Laosā, Ziemeļkorejā un Kubā.

Galvenais, ko ar šo rakstu gribu izcelt, ir, ka komūnisms iepriekš minētajās valstīs nav nodibinājies tā, kā to paredzēja Markss — šķiru cīņas rezultātā. Drīzāk taisnība ir Šumpēteram, jo kapitālisms sabruka šinīs valstīs tādēļ, ka buržuazija nespēja aizstāvēties vai nu pret fanātiskajiem intelektuāļiem, kā tas bija Krievijā, vai arī pret komunistu valšķu uzbrukumiem un intervencijām. Šinīs gadījumos šķiru cīņa nav norisinājusies tā, kā to māca dialektiskais materiālisms.

Bet, ja kapitālistiskās valstis ir bijušas zaudētājas, ir jāsaka arī kaut kas, kas runā tām par labu. Visāda veida sociālisti kritizēja kapitālismu ne tikai tādēļ, ka tanī ražošanas līdzekļi atrodas privātīpašumā un ražošana notiek peļņas dēļ, bet arī nevienādā ienākumu sadalījuma dēļ, kā arī strādnieku zemā dzīves standarta dēļ. Viņi ticēja, ka valstīs, kur ražošanas līdzekļi piederēs valstij un kur neražos peļņas dēļ, uzlabosies arī strādnieku darba ražība. Kā tas ir šobrīd? Visumā attīstītās kapitālistiskās valstis darba ražības ziņā pārspēj valstis, kurās ieviests komūnisms. To nākas atzīt arī Padomju Savienībai. 1961. gada statistiskajā gada grāmatā minēts, ka strādnieks ASV lauksaimniecībā ir 3 reizes, rūpniecībā 2 līdz 2,5 reizes ražīgāks nekā Padomju Savienībā.¹² Tāpat darba ražība Padomju Savienībā privātā sektorā, apstrādājot kolchozu piemājas zemes, ir augstāka nekā valsts sektorā. Arī caurmēra dzīves standarta ziņā kapitālistiskās valstis pārspēj Padomju Savienību. Domāju, ka nav jāmin skaitļi, jo mēs zinām, kāds ir dzīves standarts, piem., okupētajā Latvijā, kāds ASV.

Šumpētera pareģojums, ka lielās akciju sabiedrības ražošanā nevarēs aizstāt uzņēmēju, nesaskan ar to, ko vērojam dzīvē.

To, ka saimnieciskā ziņā kapitālistiskās valstis visumā ir pārākas par valstīm, kurās valda komūnisms, apstiprina notikumu attīstība pēc Otrā pasaules kara.

Tautsaimnieki mēdz runāt par Vācijas saimniecisko brīnumu. Lie-
lākā latviešu daļa zina, kāds stāvoklis bija Vācijā pēc Otrā pasaules kara:
pilsētas sagrautas, rūpniecība sagrauta, tirdzniecība un satiksme izpos-
tīta. Vācu marku negribēja ņemt pretim, arī ar kartītēm maz ko varēja
dabūt. Tad nāca jauna valdība ar saimniecības ministru L. Erhardu, kas
izdarīja naudas reformu un atcēla kara laika ierobežojumus, paverot
ceļu privātai uzņēmībai. Šobrīd Rietumvācija ir saimnieciski stiprākā
valsts Eiropā. Vācu marka ir viena no stabilākām valūtām pasaulē.
Līdzīgā kārtā varam runāt par saimniecisko brīnumu Japānā, Dienvid-
korejā, Taivānā, Singapūrā u.c., kur pavērts ceļš privātai uzņēmībai un
kuŗas varam dēvēt par kapitālistiskām valstīm. Bez šaubām kapitālisms
šinīs valstīs nav *laissez faire* kapitālisms, tomēr ražošanai pamatā šeit ir
privātīpašuma tiesības uz ražošanas līdzekļiem un galvenais ražošanā ir
peļņa.

*Čikāgas latviešu organizāciju apvienības aizvesto piemiņas sarīkojumā 1984.
g. 16. jūnijā no kr.: ČLOA priekšsēdis Al. Kandrovičs, ČLOA padomnieks māc.
V. Vārsbergs, sarīkojuma referents Dr. J. Labsvīrs, Čikāgas Ziņu redaktors A.
Raidonis, kalpakietis A. Burģis, māc. V. Landmanis un ČLOA v-pr., sekretārs
J. Veitmanis.*

Tomēr, kā minēts iepriekš, kapitālistisko valšķu skaits samazinājies. Ko varam gaidīt nākotnē? Tautsaimniecībā parasti izšķir īsāko laika sprīdi un garāko laika posmu. Šī raksta autors domā, ka īsākā laika sprīdi varam gaidīt to pašu ko līdz šim. Varam pat minēt valstis, kurās iespējama kapitālisma aizstāšana ar komūnismu. Tas var notikt Rodēzijā, arī Nikaragvā, kur sandinisti jau ir pie varas. Vispār, to pašu var gaidīt visās mazajās Vidusamerikas valstiņās, sevišķi prezidenta Kārtera īsredzīgās ārējās politikas dēļ.

Runājot par garāko laika posmu, Keins gan ir rakstījis, ka nav nozīmes zīlēt, kas notiks tālākajā nākotnē, jo tad jau mēs būsim miruši. Tomēr arī viņš pats nav vienmēr sekojis savam padomam. Metot skatu tālākā nākotnē, gribētos teikt: ja vien atzīstam, ka cilvēks ir racionāla būtne un beidzot veselais saprāts uzvarēs, ne tikai risinot saimnieciskos, bet arī politiskos un militāros jautājumus, varam cerēt, ka kapitālisms ne tikai pastāvēs, bet arī atgūs zaudētās pozīcijas.

Kapitālisms savu pārākumu ražošanā ir pierādījis, tā pastāvēšana šobrīd ir vairāk politiska problēma, panākot vienmērīgāku ienākumu sadalījumu. Tāpat tā pastāvēšana ir militāra problēma, neļaujot komūnistu valstīm ar Padomju Savienību priekšgalā kādas illūzoras idejas vārdā ar varu uzspiest savu saimniecisko un politisko sistēmu tiem, kas to nevēlas.¹³

Vēres.

1. Skat. Joseph A. Schumpeter *History of Economic Analysis* (New York: Oxford University Press 1955) 379.-380. un 544.-750. lp.

2. *Ibid.* 244., 544., 548. lp.

3. *Ibid.* 825.-885. lp.

4. Nobela prēmijas laureāts P.A. Samuelsons runā par „jauktām saimniecībām” (mixed economy), skat. Paul A. Samuelson *Economics* (New York: McGraw-Hill Book Company 1970) 37.-54. lp.

5. Arthur M. Okun and George L. Perry, Editors, *Curing Chronic Inflation* (Washington, D.C.: The Brookings Institution 1978).

6. Pret valdības iejaukšanos saimnieciskā dzīvē, to nevajadzīgi rēgulējot, vēršas M. Frīdmans. Viņš vēršas arī pret t.s. *Fine tuning*, uzsverot, ka valdība, lietojot budžeta un naudas politiku, lai novērstu bezdarbu un stabilizētu cenas, nodara vairāk ļauna nekā laba. Savus uzskatus viņš populārizē arī televīzijas raidījumos. Nespeciālistam viegli lasāma grāmata ir Milton & Rose Friedman, *Free to Choose* (New York: Harcourt, Brace Jovanovich 1980).

7. J.M. Keynes, *General Theory of Employment, Interest and Money* (Harcourt Brace 1936). Šinī grāmatā izteiktie uzskati ietekmējuši gan tautsaimniecības teorijas, gan saimnieciskās politikas attīstību līdz mūsu dienām.

8. *Curing Chronic Inflation*, op. cit., 1.-21., 271.-287. lp.

9. Joseph A. Schumpeter *Capitalism, Socialism, and Democracy* (New York: Harper & Brothers 1942). Šī grāmata iznākusi vairākos izdevumos ar papildinājumiem.

10. Skat. T. Scitovsky „Can Capitalism Survive? An Old Question in a New Setting”, *The American Economic Review*, vol. 70, nr. 2 (May, 1980) 1.-9. lp. Raksta autors pastiprina Šumpētera argumentu, norādot, ka kapitālisms ir pa daļai zaudējis savu elastīgumu un piemērošanās spēju.

11. Šumpēters definē sociālismu kā iekārtu, kur kontrole par ražošanas līdzekļiem un ražošanu ir centrālas autoritātes rokās. Skat. *Capitalism, Socialism and Democracy*, op. cit., 167. lp. Vēsturisks atskats par sociālistu partijām 305.-375. lp.

12. *Narodnoje Chozjajstvo SSSR v 1961 godu* (Moskva: 1962) 818.-817. lp. Ievērojot grūtumus, salīdzinot darba režību tik atšķirīgās saimnieciskās sistēmās kā ASV un Padomju Savienība, domāju, ka sīkāka šī jautājuma iztirzāšana neietilpst šī raksta apjomā. Lasītājiem, kas grib tuvāk iepazīties ar Padomju Savienības saimnieciskām problēmām, var ieteikt *Soviet Economy in a New Perspective*. Compendium of Papers submitted to the Joint Economic Committee, 94th Congress, 2nd Session (Washington: US Gov't Printing Office 1976).

13. Kas būtu darāms, lai stiprinātu saimniecisko un politisko iekārtu Amerikā, ievērojot kā iekš- tā ārpolitiskos apsvērumus, skat. Joseph A. Pechman, Editor, *Setting National Priorities*, Agenda for the 1980's (Washington, D.C.: The Brookings Institution 1980).

INFLĀCIJAS CĒLOŅI UN SEKAS

Par inflāciju mēdz saukt saimnieciskās dzīves parādību, kad vispārējais preču un pakalpojumu cenu līmenis palielinās, kam seko naudas vērtības jeb pirktspējas samazināšanās. Pastāvot deflācijai, notiek pretējais: vispārējais cenu līmenis samazinās, naudas vērtība pieaug.

Runājot par inflāciju, jāievēro, ka šeit darīšana ar *vispārējo* cenu līmeni, jo arī inflācijas laikos atsevišķu preču un pakalpojumu cenas var nemainīties vai pat kristies. Spilgtam piemēram var minēt skaitļotāju (computer) cenas. Skaitļotājus, kas 1970. gadu sākumā maksāja miljonus, tagad, 1982. gadā, var pirkt par dažiem desmit tūkstošiem.

Vispārējo cenu līmeni mēri ar t.s. cenu indekiem (Price Index). Cenu indeksi tāpat ir instruments, ar ko mēri cenu celšanos resp. krišanos. Bet, ja, piem., metrs ir mērīšanas instruments, kas ir nemainīgs, vien-alga kurā valstī to lieto, tad cenu indeksu aprēķināšanas metode ir atšķirīga dažādās valstīs. Šī iemesla dēļ nevaram salīdzināt divu vai vairāku valsts inflācijas apmērus, salīdzinot tur pastāvošos cenu indeksus. Tā, piem., ja 1980. gadā Rietumvācijā patēriņa preču un pakalpojumu cenu līmenis pieauga par apm. 5% un, domājot, ka Amerikā tanī pašā laikā cenas cēlās par 10% (īstenībā 12.4%), tad tas nenozīmē, ka Amerikā inflācija būtu divreiz augstāka nekā Rietumvācijā, jo cenu indeksa aprēķināšana (un līdz ar to cenu maiņa, izteikta procentos) Vācijā ir citāda nekā Amerikā.

Kādi tad ir cenu indeksi un kā tos aprēķina Amerikā? To ir vairāki. Šeit jāmin divi — patērētāju cenu (dzīves dārdzības) indekss (Consumer price index, saīsinot — CPI) un vairumtirdzniecības cenu indekss.

Svarīgākais ir patērētāju cenu ideks — CPI. Pie tā arī šinī rakstā pakavēšos. Šo indekšu aprēķina Darba ministrijas Statistikas birojs (U.S. Department of Labor, Bureau of Labor Statistics, saīsinot BLS), un to publicē katru mēnesi.

Šis indekss ir ļoti svarīgs sevišķi tādēļ, ka tas noteic valdības maksājumus sociālai apdrošināšanai, tāpat algu pielikumus ierēdņiem un tiem, kas strādā privātā sektorā, ja arodbiedrības panākušas darba līgumā noteikumu, ka algas jāsaista ar dzīves dārdzības pieaugumu. Aprēķinot cenu indekšu, vienu gadu izvēlas par bāzes gadu (Base Year). Līdz šim bāzes gads ir 1967. gads. Bija paredzēts, ka, sākot ar 1982. gadu, tas būs 1977. g. Tas tomēr taupības nolūkos atlikts.¹

Darba ministrijas Statistikas birojs aprēķina zināma daudzuma preču un pakalpojumu cenas. Piem., ja zināms daudzums preču un pakalpojumu bāzes gadā maksātu 1000 dolaru, tad šī summa reprezentē indekšu 100. Ja kādā no nākošiem gadiem tas pats preču un pakalpojumu daudzums maksātu 2000 dolaru, indekss būtu 200 vai arī varam teikt, ka cenas pieaugušas par 100%.

Te tomēr jāievēro, ka, salīdzinot divos laika posmos publicētos indeksus, to starpība vienmēr nenorāda, kāda ir cenu pārmaiņa, izteicot to procentos. Ja, piem., 1979. gadā cenu indekss apaļos skaitļos bijis 217 un 1980. gadā 247², tad indekšu punktu starpība 30 nenozīmē, ka cenas cēlušās par 30%. Procentuālo cenu celšanos var dabūt zināt, aprēķinot, kāds procents ir 30 no skaitļa 217, t.i., $30 \times 100 / 217 = 13.82\%$. Tātad cenas cēlušās par 30 indekšu punktiem vai 13.82%.

CPI tiek aprēķināts, ņemot par pamatu pārtikas vielu, apģērbu, degvielu, ārstniecības un māju cenas. Tāpat jāievēro ārstu un zobārstu honorāri, transporta izdevumi un citi pakalpojumi un preču cena, ko patērētāji maksā, apmierinot savas vajadzības.

Šīs cenas vāc 85 pilsētu rajonos no 18000 īrnieku un 18000 mājpašnieku ģimenēm un apm. 24000 mazumtirdzniecības veikaliem, slimnīcām, benzīna pildītāvām u.c. līdzīgiem iestādījumiem. Visi nodokļi, kas tieši saistīti ar minētajiem izdevumiem, ieskaitīti, indekšu aprēķinot. Cenas lielākoties ievāc BLS apmācīti ierēdņi, kas apmeklē veikalus un citus minētos iestādījumus.³

CPI, kā katrs caurmērs, dzīves dārdzības pārmaiņu atspoguļo nepilnīgi. Tam ir vairāki iemesli. Šeit minēšu dažus. Indeks neatspoguļo preču un pakalpojumu kvalitātes pārmaiņu. Piem., ir liela starpība starp tiem televīzijas aparātiem, kādi bija dabūjami 1950. gados un tagad. Tāpat grūti salīdzināt Forda T-modeļa automobiļus ar tagadējiem. Šie ir tikai pāris piemēri, bet īstenībā tādu ir daudz, jo, teknikai progresējot, preču kvalitāte parasti uzlabojas. Tāpat, indeku aprēķinot, grūtumus rada tas, ka laika gaitā dažas preces izzūd no apgrozības vai jaunas, agrāk nepazītas, parādās tirgū.

Kā jau minēts, ne visas cenas inflācijas laikā pieaug. Piem., televīzijas aparāta cena var celties par 50 dolariem, gaļas cena kristies par 20 centiem mārciņā. Lai šis un līdzīgas pārmaiņas attiecīgi atspoguļotos cenu indekā, katrai precei un pakalpojumam piešķir īpatnējo svaru (weight).

Vispārīgais princips, nosakot pēdējo, ir attiecīgā izdevuma posteņa nozīmīgums patērētāju budžetā. Bet katram patērētājam šis nozīmīgums var būt citāds: viens ēd vairāk maizes, cits kartupeļus un dārzeņus. Līdzīgas problēmas rodas, aprēķinot īpatnējo svaru pārējām precēm un pakalpojumiem. Līdz šim sevišķi kritizēta māju cenu, kā arī ar māju pirkšanu un uzturēšanu saistīto izdevumu pievienošana cenu indekam. Daudzi uzsver, ka šie izdevumi nesamērīgi palielina cenu indeku.⁴

Inflācijas iemesli ir vairāki. Tradicionālais izskaidrojums tautsaimniecībā parasti ir bijis tāds, ka ar pastāvošām cenām pieprasījums pārsniedz piedāvājumu. Tas, protams, var notikt vai nu pieprasījumam pieaugot, vai piedāvājumam samazinoties. Šo iemeslu dēļ inflācija parasti vērojama kara laikā, jo ražošanas līdzekļi tiek novirzīti kara materiālu ražošanā, līdz ar to patēriņa preču ražošana un piedāvājums samazinās. Tanī pašā laikā nav bezdarba, kā arī apgrozītais naudas daudzums pieaug (kara izdevumus sedz ne vien ar aizņēmumiem, bet arī izlaižot jaunas naudas zīmes), pieprasījums palielinās, un sekas ir inflācija. Vēsture rāda, ka cenas cēlās Eiropā Napoleona kara laikā un pilsoņu kara laikā Amerikā. Tāpat Pirmā un Otrā pasaules kara laikā.

Sevišķi pēc Otrā pasaules kara inflācijai ir arī vairāki citi iemesli. Minēšu dažus. Pēdējos gados viens no cenu celšanās iemesliem ir bijis tā saucamā algu un cenu spirāle. Arodbiedrības, izmantojot savu mono-

pola stāvokli, panāk algu pielikumus, kas pārsniedz darba ražības pieaugumu. Tā rezultātā uzņēmēji paaugstina cenas, dažreiz pat vairāk nekā tas būtu attaisnojams, ņemot par pamatu jaunās algu likmes. Nākošā gājienā arodbiedrības, atsaucoties uz dzīves dārdzības pieaugumu, atkārtoti iepriekš teikto. To dara arī uzņēmēji. Tā rodas algu un cenu spirāle, kas pastiprina inflāciju. Ar to pa daļai var izskaidrot t.s. *stagflation* — cenu celšanos, pat pastāvot bezdarbam un saimnieciskajai dzīvei sašaurinoties.

Sava nozīme cenu celšanās gadījumā ir arī tiem likumiem, kas palielina ražošanas izdevumus. Te varam minēt noteikumus par gaisa un apkārtnes piesārņojumu novēršanu, auto drošības noteikumus u.c. Bez šaubām, naftas ražotāju kartelis, paceļot naftas cenas agrāk neiedomājamos augstumos, ir pastiprinājis cenu celšanos pasaules mērogā.⁵ Vispār karteli un uzņēmumu monopola stāvoklis parasti veicina cenu celšanos.

Inflācija ietekmē saimniecisko dzīvi dažādos veidos. Minēšu galvenos. Pirmkārt, inflācija pārveido tautas ienākuma sadalīšanu dažādām iedzīvotāju grupām. Daža veida naudas ienākumi nemainās vai palielinās lēnāk nekā inflācijas radītā dzīves dārdzība. Citu ienākumu pieaugums pārsniedz dzīves dārdzības pieaugumu.

Jānis Labsvīrs runā Līduma gadasvētkos 1980.g. 24. maijā. No kr.: L. Gruzītis, V. Bebris, aiz runātāja J. Vandelis.

Pirmajai grupai var pieskaitīt ienākumus no pensijām (lai gan tagad Amerikā t.s. *Social Security* un pat daļa privāto pensiju indeksētas, t.i., pieaug līdz ar dzīves dārdzības pieaugumu). Tāpat pirmajai grupai pieskaitāmi ienākumi no ilgtermiņa noguldījumiem vai obligāciju augļiem; arī rentes, kas noteiktas ar ilgtermiņa līgumiem, un algas, kuŗas nemainās ar dzīves dārdzības pieaugšanu. Cilvēki, kas saņem iepriekš minētos ienākumus, zaudē, jo viņu reālie ienākumi un pirkšanas spēja samazinās.

Turpretim dažu grupu ienākumi palielinās. Inflācija daudzkārt palielina uzņēmumu ienākumus, jo dažu izdevumu posteņu pieaugums proporcionāli ir mazāks par preču cenu pieaugumu. Līdz ar to palielinās uzņēmēju peļņa. Parasti brīvo profesiju darbinieku un dažkārt pat arodbiedrību biedru reālie ienākumi pieaug.

Otrkārt, inflācija pārdala arī tautas bagātību. Parasti iegūst parādnieki, zaudē kreditori. Maza ilustrācija: ja lauksaimnieks aizņemas sēklas iegādei 1000 dolaru A gadā, kad bušelis kviešu maksā 2 dolari, un atdod parādu pēc gada, kad kviešu cena ir 4 dolari par bušeli, tad viņš ir aizņēmies A gadā reālā vērtībā 500 bušeļu, bet atdevis 250. Viņa peļņa ir 250 bušeļu kviešu vai naudā $250 \times 4 = 1000$ dolaru. Pat maksājot 20% augļu, vēl tīra peļņa būtu $1000 - 200 = 800$ dolaru. Ar to arī izskaidrojams, ka inflācijas laikos spekulanti, aizņemoties naudu vai pērkot uz parāda, sarauš milzu bagātības.

Līdzīgi zaudē naudas noguldītāji, obligāciju īpašnieki u.c., kuŗu prasības fiksētas naudā. Piem., ja 10.000 dolaru noguldīts 1967. gadā (CPI=100) uz 10 gadiem, tad 1977. gadā (CPI=181.5)⁶ šī noguldījuma pirkšanas spēja, t.i., vērtība, izteicot 1967. gada dolaros, ir $10.000 \times 100/181.5 = 5.510$ dolari. Ieguvēji ir reālo mantu, zemes, māju un līdzīgu vērtību īpašnieki. Protams, valdība var ietekmēt iepriekš minētos pārdalīšanas procesus vai nu ar nodokļu palīdzību, vai uzturot augstas interešu līkmes.

Mēdz izšķirt mērenu (creeping) inflāciju un superinflāciju (hyperinflation, galloping inflation).

Ir tautsaimnieki, kas domā, ka mērena inflācija (piem., 1-3% gadā) nenodara ļaunuma un pat vēlama, ja saimniecība nedarbojas ar pilnu jaudu. Parasti gataviem ražojumiem cenas ceļas ātrāk nekā izejvielām. Tas palielina peļņu un ierosina ieguldījumus un produkcijas augšanu.

Ienākumu un bagātības pārdalīšana ir zema cena, lai sasniegtu saimniecības augšanu un pilnu nodarbinātību.⁷

Te tomēr var iebilst, ka pa vairākiem gadiem ienākumu pārdalīšanas sekas var iedarboties nevēlami uz saimniecisko dzīvi. Piem., 3% inflācija divkārtšo cenu līmeni apm. 23 gados. Tāpat mērena inflācija un ar to saistītā „inflacionārā psiholoģija” var beigties ar strauju cenu celšanos.

Superinflācija parasti paralizē saimniecisko dzīvi, jo padara naudu mazvērtīgu. Ilustrācijai var minēt superinflāciju Vācijā 1920. gados. 1923. gada 20. novembrī par vienu dolaru maksāja 4.200.000.000.000 marku. (Pirms 1914. gada viens dolars maksāja 4,20 markas). Līdzīga superinflācija bija Ungārijā 1946. gadā. Maiņa stājās naudas saimniecības vietā. Visvairāk zaudēja vidusšķira un pensiju saņēmēji. Bet reālo algu krišanās skāra arī strādniekus. No otras puses, daudzi uzņēmumi guva milzu peļņu, un parādnieki ieguva neiedomājamu labumu.

Mēdz runāt arī par struktūrālo inflāciju, lai gan noteiktu definīciju šim vārdam grūti atrast. Piem., ja tēraudrūpniecībā, pieprasījumam

Draudzīgā aicinājumā un kultūrdienu laikā Ņujorkā 1985. g. 27. janv. lektori un organizētāji pirmajā rindā no kr.: M. Strausa, LAMZA vice-priekšsēdis Dr. P. Norvilis, Kr. Barona mazmeita Dr. Līdija Barona, N. Valtere, Dr. J. Labsvīrs; 2. rindā: R. Gāle, J. Neimanis, A. Ozols, N. Kalniņš, A. Apsīte-Maļinovska, A. Šturms, E. Šturma, NLOP priekšsēdis U. Klauss un Kr. Barona mazdēls Kaspars Barons.

Foto:B. Rozītis

augot, cenas ceļas, tas, protams, var radīt cenu celšanos tanīs nozarēs, kur lieto tēraudu. Tāpat arodbiedrības centīsies tēraudrūpniecībā panākt algas pielikumus. Pēdējie var ietekmēt algas citās ražošanas nozarēs, un tā vispārējais cenu līmenis var celties, pat pastāvot bezdarbam.

Iepriekšminētajos gadījumos runājām par atklātu inflāciju, bet ir pazīstama t.s. „apslēptā” (suppressed) inflācija. Pēdējā var pastāvēt, piem., ja ir cenu kontrole vai arī citas, valdības noteiktas cenas, kā tas ir Padomju Savienībā valsts sektorā. Šīs inflācijas gadījumā parasti pastāv „melns tirgus”, kur cenas ir stipri augstākas par oficiāli noteiktajām. Par pēdējām maz ko var dabūt, uz ko parasti norāda pircēju rindas pie veikaliem. Dažkārt cenu kontrole saistīta ar preču racionēšanu.

Inflāciju līdz šim (1982. g.) Amerikā uzskatīja par svarīgāko saimniecisko problēmu, kuŗas atrisināšanai jāpiešķir visnopietnākā vērība. Ko valdība ir darījusi, lai inflāciju apturētu un novērstu?

Pirms par prezidentu ievēlēja R. Rēģenu, kādus 40 gadus liela daļa kā kongresa, tā valdības locekļu rakstos un runās atzina tās inflācijas apkaŗošanas metodes, ko ieteicis tautsaimnieks J.M. Keins (J.M. Keynes).⁸ Arī akadēmiskās aprindās Keina mācības dominēja; tās ietekmēja studentus, vēlākos politiķus un valstsvīrus. Inflācijas apkaŗošanai Keins ieteica noslēgt budŗetu ar atlikumu, samazinot arī apgrozāmās naudas daudzumu, tā pacelot augļu likmes. Ar šo t.s. fiskālo un monētāro politiku cenŗas samazināt pieprasījumu un pazemināt vispārējo cenu līmeni.

Bet valdības lietātā saimnieciskā politika līdz pat 1981. gada beigām neiedarbojās. Pirmkārt, tādēļ, ka tagad inflācijas cēloņi ir dažādi, ne tie, kuŗus uzsvēris Keins. Otrkārt, valdība ar savu saimniecības politiku nav pat sekojusi Keina ieteikumiem. Kopŗ vairākiem gadiem budŗets nepārtraukti noslēgts ar iztrūkumu, kas inflāciju var tikai pastiprināt. Vienīgi Federālā rezerves banka cenŗas apkaŗot to ar līdz šim nepieredzēti augstu augļu likmju palīdzību.

Radusies vesela rinda tautsaimnieku, kas mēģina korrigēt Keina ieteikto saimniecisko politiku. Daŗi no viņiem ieteic valdībai lietot nodokļu politiku, paredzot atvieglinājumus kā uzņēmējiem, tā strādniekiem, ja tie ievēros mērenību cenu un algu noteikŗanā. Ar šo t.s. *incomes policy* valdība samazinātu vai pat apturētu cenu celŗanos, neievēdot formālu cenu un algu kontroli.⁹

Bet ir arī tautsaimnieki, kas ieteic cenu un algu kontroli. Te pieder J.K. Golbraits (J.K. Galbraith)¹⁰, tāpat R. Heilbroners (New School for Social Research) un P. Deividsons no Ratgersa (Rutgers) universitātes.

Keina ieteikto saimniecisko politiku noraida t.s. monētāristi un tautsaimnieki, kas nozīmi piešķir ne pieprasījuma samazināšanai, bet gan piedāvājuma palielināšanai (tā sauktie supply siders).

Izcilākais monētāristu skolas tautsaimnieku vidū ir Miltons Frīdmans (Milton Friedman)¹¹, kas saistīts ar Hūvera institūtu un Stenforda universitāti. Viņš uzsver, ka inflāciju var apturēt, kontrolējot naudas daudzumu saimniecībā.

Jādomā, ka sekojot šim Frīdmana uzskatam, Federālā rezerves banka 1979. gada oktobrī grozīja savu politiku, atteicoties no augļu

Ar prof. Dr. J. Labsvīra referātu „Baltijas valsts neatkarības gadi” (1984.g. 11. martā) nobeidzās TLTA latvisko zināšanu semināra ziemas semestrī. Semināra vadība ar lektoriem pirmajā rindā no kr.: E. Miniate, semināra vadītāja P. Melnbārde, Dr. J. Labsvīrs, prof. A. Dreimanis, M. Vāgners; stāv: K. Zenaitis, A. Legzdiņš, S. Badere, Ē. Dzenis un E. Kīršs.

likmju manipulācijas un pārejot uz naudas daudzuma kontroli. Līdz ar to augļu likmju noteikšana vairāk atkarājas no kapitāla tirgus. Frīdmana uzskatiem pievienojas arī Rēģena valdības finanču viceministrs B. Sprinkels (Beryl Sprinkel) un Dž. Džordana (Jerry Jordana), viens no prezidenta saimniecības padomniekiem.

Tos, kas ieteic lielāko vērību veltīt piedāvājumam, t.s. *supply siders*, varētu sadalīt 2 grupās: vieni pieder pie politiskajām, citi — akadēmiskajām aprindām.

Sarp politiķiem sevišķi izceļas tautas vietnieku nama deputāts J. Kemps (republikānis no Ņujorkas), kas sevišķi aizstāv nodokļu samazi-

1984. g. 11. martā Kanādā (Torontā) pēc autora referāta par Baltijas valšku neatkarības gadiem. Sēž no kr.: V. Slavieša, E. Miniāte, P. Melnbārde, Dr. J. Labsvīrs, prof. A. Dreimanis, M. Vāgners, V. Brasliņš, T. Kronbergs un J. Grodnis.

nāšanu. Akadēmiskās aprindas pārstāv A. Lafers (Arthur Lafer) no Dienvidkalifornijas universitātes un I. Kristols (Irving Kristol) no Ņujorkas universitātes. Minētās skolas pārstāvis ir arī M. Feldšteins (*National Bureau of Economic Research* vadītājs Ņujorkā). Pēdējais uzsver, ka svarīgākais ir nevis patērētāju pirkstspēju uzlabošana, bet gan tādu apstākļu radīšana, kas ierosina krāšanu un ieguldījumus. Pa daļai tam pievienojas arī Nobela prēmijas laureāts P. Samuelsons, norādot, ka nākotnes cerības atkarājas no kapitāla formācijas un jaunu pētījumu un izgudrojumu attīstības. Viņš tomēr uzsver, ka nedrīkst aizmirst trūcīgos un visus tos, kuŗiem nav laimējies sevi saimnieciski nodrošināt.

Ir daļa tautsaimnieku, kuŗus varētu saukt par radikāliem.¹² Viņi atbalsta *Amerikas sociālisma* versiju — plānsaimniecību, kas kalpotu sabiedrības vajadzībām, ne ražošanas peļņai.

Prezidents Rēģens nav Keina ieteiktās saimnieciskās politikas pie-

kritējs. Viņa uzskati vairāk saskan ar to tautsaimnieku uzskatiem, ko sauc par *supply siders*. Viņš galveno uzmanību veltī nodokļu samazināšanai. Tai viņš arī panācis kongresa pievienošanos. Viņš uzskata, ka zemāki nodokļi labvēlīgi ietekmēs saimniecisko dzīvi vairākos virzienos. Pirmkārt, tas ierosinās strādniekus vairāk un ražīgāk strādāt. Otrkārt, lielāki ienākumi palielinās ietaupījumus, sagādājot kapitālu ieguldījumiem. Treškārt, zemāki nodokļi paaugstinās uzņēmēju peļņu un pamudinās tos palielināt ieguldījumus, kuŗiem līdzekļus sagādās iepriekš minētie ietaupījumi.

Visa tā rezultātā bezdarbs samazināsies, līdz ar to samazinot valdības izdevumus, kas saistīti ar bezdarbu un sociālo palīdzību. Preču un pakalpojumu piedāvājums pieaugs. Pieaugot strādnieku ienākumiem un uzņēmēju peļņai, palielināsies un pieaugs valdības ienākumi pat ar zemākām nodokļu likmēm. Gala rezultātā budžeta iztrūkumu novērsīs, to sabalansējot, vēlāk noslēdzot pat ar atlikumu. Līdz ar to valdībai nebūs kapitāla tirgū jāsacenšas ar uzņēmējiem, un augļu likmes samazināsies. Rezultātā tiks novērsta arī inflācija, un saimnieciskā dzīve nostabilizēsies ilgākam laikam. Tāpat prezidents uzsver, ka vispār jāsamazina valdības, sevišķi federālās valdības loma kā saimniecisko, tā sociālo attieksmju kārošanā. Jāsamazina valdības iejaukšanās saimnieciskajā dzīvē, to nevajadzīgi rēgulējot. Pamatā jābūt privātai uzņēmībai.

Viss tas nav panākams īsā laikā, bet vairākos gados. Kā finanču ministrs D.T. Rīgens (D.T. Regan) kādreiz izteicies: „Saimnieciskā dzīve ir kā milzu tvaikonis, kas sācis mainīt virzienu, bet nevar to izdarīt īsā laikā — „vienā paņēmienā””.

Līdz šim (1982. gada vidum) saimnieciskajā dzīvē vērojami atplūdi (recession). Bezdarbnieku skaits pieaudzis. Augļu likmes nesamērīgi augstas. Vienīgi inflācija lielā mērā samazinājusies, un 1982. gada marta mēnesī CPI pat krities par 0.3%, kas ir reta parādība. (Maijā tomēr atkal pieaudzis par 1%.) Prezidents uzsver, ka minētās negatīvās parādības izskaidrojamas ar iepriekšējo valdību nepareizo saimniecisko politiku, jo viņa ierosinātā nodokļu samazināšana vēl nav īstenota un tātad nav iedarbojusies.

Saimnieciskā dzīvē daudz kas atkarājas no patērētāju un uzņēmēju vērtējumiem par to, kas sagaidāms nākotnē. Mazs piemērs: ja patērētājs domā, ka kurpju pāris rītdien maksās 10% vairāk, viņš tās iegādājas

Kanādā (Torontā) 1982.g. maijā viesojās Latvijas laika Sabiedrisko lietu ministrijas Sabiedriski kultūrālā departamenta direktors, tagadējais Indianas valsts (ASV) universitātes emeritus profesors Dr. Jānis Labsvīrs. Viņš nolasīja Latviešu centrā referātu, kurā izvērtēja Latvijas brīvības laika pēdējo gadu politiskos un saimnieciskos apstākļus. Viesis tikās arī ar prezidenta K. Ulmaņa 100 gadu jubilejas piemiņas komitejas darbiniekiem. Attēla pirmajā rindā no kr.: V. Slavieša, prof. Dr. J. Labsvīrs, kom. priekšs. J. Vandelis; otrajā rindā: O. Kļavenieks, Dr. A. Vanags, Z. Akots, R. Bērziņš, M. Prikulis, V. Brasliņš un V. Eglīte.

šodien, pat ja nav īstas nepieciešamības. Saprotams, līdz ar to pieaug pieprasījums, kas bieži ierosina cenu celšanos.¹³

Ja patērētāji ticēs, ka cenas stabilizēsies un palielināsies ietaupījumi, nodokļiem samazinoties, būs radīti līdzekļi turpmākajiem ieguldījumiem. Ja uzņēmēji ticēs, ka saimnieciskajā dzīvē sagaidāms uzplaukums un augļu likmes samazināsies, tie palielinās ieguldījumus un produkciju.

Bet ja šīs ticības nebūs, var rasties neparedzēti sarežģījumi.

1. *CPI Detailed Report*, U.S. Dept. of Labor, Bureau of Labor Statistics. January 1982, 3. lp. pagaidām nav arī zināms, kad ievēdīs jauno (1977. g.) bāzes gadu. Jāpiezīmē, ka dažādās valstīs ir atšķirīgi kritēriji, izvēloties vai grozot bāzes gadu. Amerikā bāzes gadus grozīja parasti pa apm. 10 gadiem.

2. *Economic Indicators*. 97th Congress 2nd Session. March 1982, 22. lp.

3. Sākot ar 1978. g. janvāri, BLS publicē CPI 2 iedzīvotāju grupām:

1) CPI-U domāts visiem patērētājiem pilsētās, 2) CPI-W pilsētu algo-
tiem strādniekiem un ierēdņiem. Svarīgākais ir CPI-W, jo ar to indeksēti
Social Security u.c. valdības un daudzu privātu uzņēmēju algu un pensiju
izdevumi.

Katru mēnesi publicē 2 variantus katram iepriekšminētajam inde-
kam: sezonai pielāgots (seasonally adjusted) un nepielāgots (unadjusted).
Pirmajā gadījumā ievērotas arī cenu svārstības sezonas maiņu, laika ap-
stākļu maiņu, auto modeļu maiņu u.c. dēļ. Otrā gadījumā tās neievēro.
Nozīmīgākais ir nepielāgotais CPI-W (unadjusted), par ko šinī rakstā
runājam. Plašu literatūras sarakstu par CPI aprēķināšanu var atrast *CPI
Detailed Report*, op. cit., January 1982, 108. lp.

4. Lai to novērstu, tad, sākot ar 1983. gada janvāri, CPI-U un sākot ar 1985.
gadu CPI-W, indekā minētos izdevumus paredz aizstāt ar māju īrēšanas izdevu-
miem (a rental equivalence measure of home ownership costs). *CPI Detailed
Report*, op. cit., January 1982, 2. lp.

Pret šādu indeka aprēķināšanas grozījumu jo sevišķi nostājies arodbiedrību
(AFL-CIO) prezidents L. Kērklends (Kirkland), jo šie indeki neatspoguļo
„īsto” inflāciju. Skat. *Business Week*, Nov. 9, 1981, 38. lp.

5. Pēdējā laikā daži tautsaimnieki ieteic Amerikai iegādāties svarīgāko izej-
vielu papildu rezerves (buffer stocks). Tas vismaz uz laiku var novērst vai
samazināt inflāciju, piedāvājumam strauji svārstoties. Skat. Barry P. Bosworth
and Robert Z. Lawrence, *Commodity Prices and the New Inflation* (Washington,
D.C.: The Brookings Institution. 1982).

6. *Economic Indicators*, op. cit., 23. lp.

7. Alvin H. Hansen, *The American Economy* (New York: McGraw Hill, 1957,
42.-47. lp.) Autors uzsver, ka saimnieciskā uzplaukuma laikos parasti vērojama
mērena cenu celšanās. Kamēr vien tautas ienākums pieaug procentuāli vairāk
nekā cenu līmenis, rezultāts ir drīzāk pozitīvs nekā negatīvs.

8. John Maynard Keynes, *The General Theory of Employment, Interest and
Money* (New York: Harcourt Brace and Company. 1936). Skat. arī manu rakstu
Akadēmiskās Dzīves 23.n.rā, 1981. g., 25. lp.

9. Arthur M. Okun and George L. Perry, Editors, *Curing Chronic Inflation*
(Washington, D.C.: The Brookings Institution. 1978).

10. J. K. Galbraith, *The New Industrial State* (Boston: Houghton Mifflin
1967.) 247.-261. lp.

11. Milton Friedman, *A Theoretical Framework for Monetary Analysis* (New York: National Bureau of Economic Research. 1971). Skat. arī: *Akadēmiskās Dzīves* 23. nr., 1981. g., 28. lp.

12. Par „radikālo” un iepriekš minēto tautsaimnieku uzskatiem nespeciālistam viegli lasāms raksts *Economic Theories that Vie for Dominance*, *U.S. News and World Report*, April 26, 1982, 55.-56. lp.

13. Skat. *Anti-Inflation Policies and the Problem of Credibility*, *The American Economic Review*, Papers and Proceedings, May 1982, 77.-90. lp.

RECENZIJAS
UN
POLEMIKA

1. The first part of the document is a letter from the President of the United States to the Congress, dated January 1, 1861. It is a very important document, as it sets out the President's policy for the new year. The President states that he is pleased to see the Congress assembled, and that he is confident that the country is in a good position to meet the challenges of the future. He also mentions the recent election of Abraham Lincoln as President, and expresses his confidence in the new administration.

2. The second part of the document is a letter from the Secretary of the Treasury to the Congress, dated January 1, 1861. It is a very important document, as it sets out the Secretary's policy for the new year. The Secretary states that he is pleased to see the Congress assembled, and that he is confident that the country is in a good position to meet the challenges of the future. He also mentions the recent election of Abraham Lincoln as President, and expresses his confidence in the new administration.

3. The third part of the document is a letter from the Secretary of the Interior to the Congress, dated January 1, 1861. It is a very important document, as it sets out the Secretary's policy for the new year. The Secretary states that he is pleased to see the Congress assembled, and that he is confident that the country is in a good position to meet the challenges of the future. He also mentions the recent election of Abraham Lincoln as President, and expresses his confidence in the new administration.

KRITISKAIS GADS

Pārdomas un smiešanās par 1979. gada notikumiem
Grāmatai Draugi, 1979. g. 301 lpp.

Būtu jāatzina, ka šī grāmata ir raksturīga 1979. gada notikumiem, bet arī raksturīga šīs grāmatas rakstītājam. Tā ir raksturīga šīs grāmatas rakstītājam, kas ir raksturīga šīs grāmatas rakstītājam. Tā ir raksturīga šīs grāmatas rakstītājam, kas ir raksturīga šīs grāmatas rakstītājam.

Grāmata raksturo notikumus, kas ir raksturīgi šīs grāmatas rakstītājam. Tā ir raksturīga šīs grāmatas rakstītājam, kas ir raksturīga šīs grāmatas rakstītājam. Tā ir raksturīga šīs grāmatas rakstītājam, kas ir raksturīga šīs grāmatas rakstītājam.

Ja šī grāmata ir raksturīga šīs grāmatas rakstītājam, kas ir raksturīga šīs grāmatas rakstītājam, kas ir raksturīga šīs grāmatas rakstītājam, kas ir raksturīga šīs grāmatas rakstītājam, kas ir raksturīga šīs grāmatas rakstītājam.

Grāmata raksturo notikumus, kas ir raksturīgi šīs grāmatas rakstītājam. Tā ir raksturīga šīs grāmatas rakstītājam, kas ir raksturīga šīs grāmatas rakstītājam. Tā ir raksturīga šīs grāmatas rakstītājam, kas ir raksturīga šīs grāmatas rakstītājam.

RECENZIJAS
UN
POLEMIKA

RECENZIJAS
UN
POLEMIKA

KRITISKAIS GADS

Pārdomas un atmiņas, vērtējot Alfrēda Bērziņa grāmatu 1939.
Grāmatu Draugs. 1976.g. 320.lp.

Bijušais sabiedrisko lietu ministrs Alfrēds Bērziņš ir nevien izcils runātājs, bet arī rakstītā vārda laukā iekaņojis sev paliekamu vietu. Šī ir ceturtā latviešu valodā rakstītā A. Bērziņa grāmata, kuru kopš 1963. gada izdevis *Grāmatu Draugs*.

Grāmatā, kā jau no skopā virsraksta redzams, apskatīti lielāko tiesu 1939. gada notikumi. Šis gads ir kritisks ne tikai Baltijas valstīm, bet visai pasaulei, jo 1939. gada 1. septembrī Vācija iebruka Polijā, un ar to sākās Otrais pasaules karš. Notikumi pirms 1939. gada apskatīti par tik, par cik tie saistās ar Minchenes vienošanos vai Baltijas valstīm.

Ja iepriekšējās grāmatās A. Bērziņš izceļ notikumus, kas saistās ar Latviju un latviešiem, tad šinī, pēdējā, lielāka vērība pievērsta politiskiem un militāriem notikumiem Eiropā sakarā ar Baltijas valšņu un Somijas likteni. Grāmatā minēti vairāki plašākai lasītāju saimei līdz šim nezināmi fakti, kas kāpina lasītāju interesi.

Nodaļā par Mincheni autors īsumā apskata Hitlera varas izveidošanos, Austrijas pievienošanu un Čehoslovākijas likteni. Sevišķi izcelta Minchenes līguma nozīme. Minchenes vienošanās ir svarīga ne tikai tādēļ, ka ar to tika legalizēta Versaļas miera līgumā noteikto robežu revīzija, bet arī tādēļ, ka „Minchenē parakstīja dokumentu, kas deva koncesijas brutālai varai” (5. lp.). Līdz pat pēdējam laikam var dzirdēt

maldīgus uzskatus, ka pie Minchenes līguma visvairāk vainīgs Čemberlens un Daladjē, bet autors uzsver, ka „demokratiskās valstīs valstsvīri bieži vien spiesti rīkoties saskaņā ar tautas noskaņojumu, pat zinot, ka valstij tiek nodarīts ļaunums” (25. lp.). Vecākā un vidējā paaudze no laikrakstu ziņojumiem vēl atceras, ka Čemberlenam, atgriežoties no Minchenes Londonā, pūlis izgavilēja. Daladjē piedzīvoja Parīzē franču ovācijās. Simtiem tūkstošu cilvēku viņu apsveica klieodzot: „Lai dzīvo miers! Lai dzīvo Daladjē!” Savienoto Valšņu vēstnieks Parīzē apsveica Francijas ārlietu ministru.

Traģiskas figūras ir Čehoslovākijas valsts prezidents Eduards Benešs un E. Hacha. Pēdējais pretojās Hitleram, cik spēja, sarunu laikā pat nogība, beigās tomēr bija spiests akceptēt protektorāta nodibināšanu. Eduards Benešs atstāja Prāgu, lai nebūtu jādzīvo Hitlera režīmā. Šīs recenzijas autoram bija draudzīgas attieksmes ar tuvu prezidenta Beneša radnieku, Indianas universitātes profesoru Dr. V. Benešu. Pēdējais, būdams Čehoslovākijas delegācijas loceklis pie Apvienotām nācijām, izšķīrās „neatgriezties”. Sarunā viņš sīki attēloja Čehoslovākijas traģēdiju. Uz jautājumu, kādēļ Eduards Benešs atgriezās Čehoslovākijā, kad to bija „atbrīvojuši” komunisti, viņš atbildēja, ka prezidents Eduards Benešs ilgi domājis, bet kad Čerčils un Rūzvelts atkārtoti teikuši, ka viņam nav iemesla baidīties un viņa pienākums ir atgriezties, viņš arī izšķīries par pēdējo. Eduarda Beneša nožēlojamā dzīve „atbrīvotajā” Čehoslovākijā ir zināma: Akceptējis komunistu valdību, pieredzējis sava drauga J. Masarika nāvi, viņš atteicās no amata 1948. g. 7. jūnijā un nomira kā galīgi sagrauzts vīrs.

Apskatot Baltijas valšņu attieksmes ar Hitleru, Bērziņš balstās ne vien uz tagad pieejamiem Hitlera valdības dokumentiem un citiem rakstītiem avotiem, bet arī uz atmiņu. Latvijā autoritātīvās valdības nacionālpolitiskie mērķi bija vairāki. Sevišķi tika uzsvērtā nacionālā vienība un agrāk kultivētās šķiru cīņas izbeigšana, sociālās taisnības ieviešana, latviešu dominācija visās saimnieciskās dzīves nozarēs un jaunatnes patriotiskā audzināšana. Ir saprotams, ka daži šie nacionālpolitiskie mērķi nepatika Hitlera Vācijai, bet autors uzsver, ka visumā attieksmes Latvijai ar Vāciju bija, ja ne labas, tad ciešamas. Munteru vācieši uzskatījuši par latviešu nacionālistu, lai gan viņam bija vācu un igauņu asinis. Vācu Ārlietu ministrijas Baltijas un Skandināvijas valšņu

nodaļas vadītājs V. Grundhers informē Vācijas ārlietu ministru, ka Munters esot noskaņots pret Baltijas vāciešiem, noteikts Tautu savienības aizstāvētājs (39. lp.).

Jāpievienojas autoram, ka saimnieciskā sadarbība Latvijai ar Vāciju visumā bija apmierinoša, jo Vācija bija ieinteresēta mūsu lauksaimniecības ražojumu saņemšanā, mēs — tās rūpniecības izstrādājumos. Tomēr šeit dažkārt izpaudās Hitlera ierēdņu uzpūtība un liekulība. Kad 1939. gadā Sabiedriski kulturālā departamenta direktors J. Labsvīrs kopā ar filmu nozares vadītāju J. Sili ieradās Berlīnē, lai kārtotu akciju sabiedrības *Filma* lietas, viņi jo spilgti varēja vērot vāciešu izturēšanos. Apspriedes notika Gebelsa ministrijā, kur no vācu puses piedalījās ministrijas pilnvarotais un vācu filmu rūpnieku pārstāvji. Abiem latviešu pārstāvjiem bija jānoklausās brīdinājums, ja Latvija grib monopolizēt filmu importu, Vācija to uzskatīs par diskrimināciju pret tiem vācu pilsoņiem, kuŗiem Latvijā pieder filmu iznomāšanas uzņēmumi. Nelīdzēja norādījums, ka importa ierobežojumi attiecas ne tikai uz Vācijas pilsoņiem, bet visiem, kas līdz šim filmas ievēduši. Tāpat latviešu pārstāvji aizrādīja, ka līdzīgs stāvoklis daudzās nozarēs ir arī Vācijā. Ministrijas pārstāvis noteica: Latvija tad no Vācijas vairs filmas nedabūs. Sākām domāt, ka Vācijā uzņemtās filmas jāaizstāj ar amerikāņu filmām, bet ar kara izcelšanos iesākās grūtumi transporta ziņā. Visus šos sarežģījumus pārtrauca Latvijas okupācija. Ja tas nebūtu noticis, Latvijas kino publika piedzīvotu pārsteigumu. Jāpiezīmē, ka vācu, sevišķi sentimentālās, filmas toreiz bija iecienītas.

Autors uzsver, ka labas attieksmes bija ar vācu tautības iedzīvotājiem, izņemot Hitlera piekritējus, sevišķi jauniešus. Šinī ziņā līdzīgs stāvoklis bijis Igaunijā, lai gan Igaunija, Vācijas Ārlietu ministrijas skatījumā, no trim Baltijas valstīm bijusi „labais bērns”. Savā laikā puskomiskš, pusnopietns bija gadījums ar „Ātrās satiksmes pionieriem”, ko noorganizēja Sabiedrisko lietu ministrija, piešķirot viņiem tiesības nēsāt tādus pašus tērpus, kādus Hitlera jaunieši Latvijā nēsāja bez atļaujas. Ja recenzents pareizi atceras, šinī pasākumā bez J. Ķīviša piedalījās arī J. Rubenis no arodbiedrību sportistiem.

Grāmatā atstāstīts interesants gadījums ar Igaunijas militāro atašēju Berlīnē, pulkvedi Jakobsenu. Pēdējais 1938. gada 26. oktobrī informējis Grundheru, ka viņš novērojis latviešu tautā un armijā stipru

rusofilu noskaņojumu. Tallinā domājot, ka latviešu uzskati ir citādi nekā igauņiem. Ja par uzskatu dažādību ar Jakobsenu var būt vienis prātis, tad pilnīga aplamība bija teikt, ka mūsu tautā un armijā 1938. gadā valdītu prokrievisks noskaņojums. Bijušais Latvijas sūtnis Vācijā Edgars Krieviņš pareizi raksta, ka mums ir divi ienaidnieki: pirmais — Padomju Savienība, otrs — nacionālsociālistiskā Vācija. Abi apdraudēja Latvijas neatkarību (Edg. Krieviņa *Viņās dienās*, 235. lp.).

Runājot par Lietuvas attieksmēm ar Vāciju, autors uzsver problēmas, ko izraisīja Klaipēda.

Lai izprastu Vācijas attieksmes pret Baltijas valstīm, jāpatur prātā, ka Hitlera grāmatā *Mein Kampf* skaidri pateikts, ka Baltijas valstis uzskatāmas par Vācijas *Lebensraum* (dzīves telpu). Ja arī politiski apsvērumi spieda Hitleru tās atdot Staļinam, tad savus iepriekš minētos uzskatus viņš nebija aizmirsis. Hitlers līgumu ar Padomju Savienību līga ar skaidru nodomu, to lauzt. Zīmīgi, ka 1939. gada 23. augusta slepenā protokolā Hitlers atzīst Latviju un Igauniju par Padomju Savienības iespaidu sfairu, bet tanī pašā laikā izdod rakstu krājumu *Baltische Laender*, kuŗa nolūks sagatavot Baltijas valšķu okupāciju un kolonizāciju.

Protams, autors nevar paiet garām arī Baltijas valšķu savstarpējām attieksmēm. Ir minēti dažādi apstākļi, kas kavēja ciešķaku sadarbību šo valšķu starpā. Daudzi no vispārībā minētiem apstākļiem atbilst īstenībai, daži nē. Vispirms interešķu saskaņošanu un sadarbību traucēja Viļņas un Klaipēdas problēmas. Ģenerāļa Laidonera sieva bija poliete, un tas varēja ietekmēt Igaunijas attieksmes ar Lietuvu. Igaunijas militārās aprindas uzskatīja, ka latvieši nav pietiekami uzsvēruši igauņu palīdzību Latvijas brīvības cīņās. Nesaprašanās radās arī agrākās vēstures (12. g.s.) tulkošanā. Kur tad vēl Lauru kolonija un lībiešķu problēma. Viss tas traucēja sadarbību, jo sevišķi vēl tādēļ, ka arī „prese ieņēma stāvokli”. Vēl 1939. gadā, kad recenzents kā Sabiedrisko lietu ministrijas pārstāvis atklāja lībiešķu tautas namu Mazirbē, kuŗu celt bija palīdzējuši arī igauņi, viņam no „viesiem” bija jādzird pārmetumi par latviešķu izturēšanos pret lībiešķiem. Tāpat, lietojot vārdu leitis, latviešķiem dažreiz radās ne visai glaimojošķs priekšķstats (par „leiti” skat. Čikāgā 1954. g. izdoto K. Milenbacha un J. Endzelīna *Latviešķu valodas vārdnīcu, II*, 447. lp.; skat arī EH *Papild. un lab. Milenbacha Latviešķu valodas vārdn.* V

sēj. 731. lp.). Vai te būtu latviešu lieluma manija? Recenzents nezina, bet var būt, ka arī lietuviešiem un igauņiem vārds latvietis saistījās ar kādu negatīvu priekšstatu. Šķiet, ka trimdā visi minētie kavēkli zuduši, ko rāda laba sadarbība Baltijas studiju apvienībā (AABS).

Nav tomēr pareizi domāt, ka Latvija pēc vietas iegūšanas Tautu savienības padomē būtu jutusies kā lielvalsts un bijusi pārliecināta, ka tās rokās ir situācijas atslēga Baltijas antantē, kā tas teikts A. Švābes trimdā izdotajā *Latvju enciklopēdijā*.

Atgriežoties pie Latvijas autoritātīvās valdības mērķu iedzīvināšanas, recenzentam jāuzsver, ka valdība, cenšoties sasniegt iepriekš minētos nacionālpolitiskos mērķus, dažkārt bija spiesta atteikties no šauri saimnieciskās racionālizācijas principa ievērošanas. Sociālās taisnības izcelšana saistās ar tautas ienākumu pārdalīšanu, kas var atsaukties negatīvi uz ražošanas produktivitāti. Tā tas ir tagad Amerikā un citur, tā bija 1939. gadā Latvijā. Politiskai vadībai jāizšķir, kuŗa no vairākām prioritātēm jāliek pirmā vietā. Vēl šobaltdien mēs varam būt lepni uz Latvijas sociālo likumdošanu (labs temats latviešu studentiem universitātēs). Mūsu cienījamais tautsaimnieks A. Aizsilnieks savā plašajā darbā *Latvijas saimniecības vēsture* atzīst, ka „monumentālās būvniecības objekti izskatījās lepnī”, bet uzsver, ka šie kapitāla ieguldījumi bija saimnieciskā ziņā miruši (773. lp.). Tas jau tā ir. Bet tad varam iet soli tālāk un teikt, ka kapitāla ieguldījumi Brīvības pieminekli un Brāļu kapos arī saimnieciskā ziņā bija miruši. Cik nenozīmīgi tagad liekas tie kapitāla ieguldījumi, kas toreiz piedalījās saimniecisko labumu ražošanā, tik nozīmīgi tagad ir šie „mirušie” ieguldījumi ar nacionālpolitisko nozīmi. Vai, vērtējot autoritātīvā laika saimniecisko politiku, būtu pareizi to vērtēt tikai no 1930. gadu tautsaimniecības mācību grāmatu viedokļa?

Lai raksturotu Muntera nostāju, autors raksta, ka sarunās, kas notikušas starp Anglijas nesimpatisko sūtni C. Ordu un Anglijas konsulu Maskavā Trantu un mūsu ārlietu ministru, pēdējais uzsvēris, ja arī izdotos ar krieviem līgumu nolīgt, viņi „kā visus agrāk nolīgtos līgumus, arī to nerespektētu” (92. lp.). Šķiet, Bērziņam taisnība, lai gan sūtnis Edgars Krieviņš raksta, ka Munters „ticēja ar Maskavu līgumiem”.

1939. gada aprīļa vidū Munters devis valdībai plašu ārpolitisko pārskatu, kuŗā cita starpā uzsvēris, ka Klaipēda un igauņu cenšanās

panākt sev labvēlīgu noskaņojumu Berlīnē kavē kopējas Baltijas valšķu ārpolitikas izveidošanos (106., 107. lp.).

Ārlietu ministrija pirmo informāciju par 1939. gada līguma slepeno protokolu ieguvusi dažas dienas pēc līguma parakstīšanas no Francijas sūtniecības Rīgā (116. lp.). Sūtņis E. Krieviņš turpretim raksta, ka viņam jau 24. augustā bijusi droša informācija par Vācijas un Padomju Savienības līguma slepeno protokolu. Viņš to laikā no 25. augusta līdz 1. septembrim vairākkārt pārbaudījis un par rezultātiem ziņojis Munteram. Var gadīties, ka Ārlietu ministrija informāciju saņēmusi tanī pašā dienā no abiem avotiem vai arī E. Krieviņa rakstā ir kāds pārprātums. Autors ir lasījis arī E. Krieviņa rakstu.

Pēc Hitlera un Staļina līguma nolīgšanas Anglijas ārlietu ministrs Halifakss teicis:

„Hitlera kungs iztirgojis to, kas viņam nepiederēja — Baltijas tautu brīvību”.

Mēs varētu piebilst:

„Čemberlena un Daladjē kungs arī iztirgoja to, kas viņiem nepiederēja — Čehoslovākijas brīvību”.

Rakstot par 1939. gadā Baltijas valstīm ar draudiem uzspiesto krievu „draudzību”, A. Bērziņš atkārtο savās iepriekšējās grāmatās izteikto viedokli, ka būtu bijis aplam pretoties Padomju Savienībai. Šis jautājums trimdā plaši iztīrāts (skat. *Latviešu kaŗavīrs Otrā pasaules kaŗa laikā*, I, 111. lp.). Jāpievienoļas autoram, jo kaŗa gadījumā tiktu iznīcināta ne tikai mūsu armija (kas tā kā tā notika vēlāk), bet galvenais, Staļins varētu deportēt visu latviešu tautu. Ka viņš spēja to izdarīt, parāda vēlākā Krimas tatāru deportācija. Tāpat, otrreiz okupējot Latviju, tā būtu uzskatīta par ienaidnieka valsti ar visām sekām. Līdzīgā stāvoklī bija visas trīs Baltijas valstis. Somijas ģeografiskais stāvoklis ir citāds, bet arī tā bija spiesta kapitulēt, zaudējot 24.923 kritušus un 43.557 ievainotos (304. lp.). Bijušais Igaunijas republikas prezidents un sūtņis Maskavā A. Rejs 1970. gadā raksta, ka pretošanās būtu „tīša tautas pašnāvība” (August Rei, *The Drama of the Baltic Peoples*, 263. lp.). Arī Čerčils savos memuāros raksta, ka Baltijas valstīm nav bijis iespējams efektīvi pretoties (*The Gathering of Storm*, 485. lp.).

Kā autors uzsvēris jau agrāk, autoritātīvās valdības laikā līdz 1939. gadam iepriekšēja cenzūra nepastāvēja. Kritiskajās augusta dienās

prese izvairījās sniegt ziņas, kuŗas varētu iztulkot kā naidīgas Hitlers vai Staļins, bet tomēr, sevišķi pēc Vācijas iebrukuma Polijā 1939. gada 1. septembrī, pat oficiālos vācu un poļu ģenerālštābu ziņojumus vācu sūtniecība Latvijā uzskatīja par naidīgu aktu, protestējot Ārlietu vai Sabiedrisko lietu ministrijā. Līdzīgi izturējās Padomju Savienība, sākoties kaŗam ar Somiju. Šinī laikā Sabiedrisko lietu ministrija skatīja cauri Rīgas laikrakstu ārzemju ziņas pirms to iespiešanas. Protams, ka te var runāt par iepriekšēju cenzūru. Tomēr jāņem vērā: ja arī Latvijā oficiāli nebija izsludināts kaŗa stāvoklis, toreizējā politiskā situācija bija tāda, ko šeit apzīmētu par „emergency”. Beidzamā laikā šo cenzēšanu izdarīja sabiedrisko lietu ministra sekretārs Alfrēds Ceimers, svarīgākos gadījumos sazinoties ar ministru. Recenzents, esot kopā sekretāra istabā, ar Preses un biedrību departamenta direktoru Mārtiņu Jansonu, radiofōna direktoru A. Smilgu, ģen. K. Praulu u.c., dažkārt smaididams noklausījās kā sekretārs, lasot laikrakstu piesūtītās ārzemju ziņu sloksnes, kariķētā „cenzora” balsī sarunājās ar iedomātiem redaktoriem. Ja tas te šinīs rindās tiek atkārtots, tad tikai tādēļ, lai parādītu, ka arī pats cenzors, kaut zināja, ka šis darbs jāveic, to tomēr uzskatīja par mums svešu un pretīgu niekošanu. Protams, visa šī procedūra bija neērta kā laikrakstiem, tā ministrijai, un visi būtu bijuši laimīgi, ja to būtu varējuši novērst.

Ja par nopietnu iepriekšēju cenzūru var runāt, tad jārunā par filmu cenzūru. Bet te jāņem vērā, ka filmu cenzūra bija nodibināta jau 1920. gados — sākumā pie Iekšlietu ministrijas, kopš 1926. gada pie Izglītības ministrijas. Nodibinoties Sabiedrisko lietu ministrijai, tā pārņēma filmu cenzūru. Filmas parasti cenzēja 2-3 cenzūras kollēģijas locekļi. 1939. gadā arī šeit ienāca pārmetumi no iepriekš minētām sūtniecībām, ka izrādēm tiek pieļautas viņu pārstāvētām valdībām naidīgas filmas. Sūdzību gadījumos filmas izskatīja otrreiz, pieaicinot arī attiecīgās ministrijas pārstāvi, kas pārsūdzību gadījumos parasti nāca no Ārlietu vai Kaŗa ministrijas.

Šī raksta autoram te gribētos atzīmēt gadījumu, ko piemin *Jaunāko Ziņu* bijušais redaktors J. Kārklīņš (skat. *Latvijas preses karalis*, 213. lp.) par iepriekš cenzēto recenziju par filmu *Zvejnieka dēls*. Šis gadījums ir īpatnējs. Šo filmu uzņēma Sabiedriski kulturālā departamenta Filmu nozare, un Sabiedrisko lietu ministrija bija ieinteresēta filmas reklāmā.

Energiskais un jaunu ideju pilnais režisors V. Lapenieks, domājams, vēl tagad varēs pastāstīt kādus „amerikāniskus” paņēmienus viņš toreiz lietoja filmu reklāmējot. Šo rindu autoram nav zināms, kas *Jaunāko Ziņu* recenziju par *Zvejnieka dēlu* pataisīja „baltu un skaistu kā debesu eņģelīti”, bet, domājams, ka kāds no Sabiedrisko lietu ministrijas bija vainīgs. Tomēr pilnīgi aplam no šī viena gadījuma secināt, kā to dara direktors J. Kārklīšs: „Ardievu, kritikas brīvība!”

1939. un 1940. gada politiskie apstākļi bija tādi, ka ne prezidents Ulmanis, ne ministri Munters un Bērziņš varēja vienmēr teikt, ko viņi domāja. Tomēr atrodas autori, kas, atsaucoties uz teiktām runām, apgalvo, ka valdība nav izpratusi briesmas, kas draudēja Latvijai. Ka valdība neloloja nekādas ilūzijas, norāda tas, ka jau 1938. gada martā nodibināja Latvijas valsts aizsardzības fondu, vēlāk arī Latvijas valsts aizsardzības padomi.

Interesantas ir Bērziņa uzdotās ziņas, ka 1933. gadā cietumos bijis 793 politiski ieslodzīto, bet 1939. gadā tikai 116 (270. lp.). Visu ieslodzīto skaits samazinājies no 4.500 1932. gadā uz 3.100 1939. gadā. Rīgā 1975. gadā iznākušā E. Žagara grāmatā *Sociālistiskie pārveidojumi Latvijā 1940.-1941.* teikts, ka 1940. gada 21. jūnijā „brīvības sauli” ieraudzījuši pavisam 253 revolucionāri (*Brīvība*, 1976. g. martā).

A. Bērziņa grāmatas iespiedums labs. Iespiedumkļūdu maz. Gau-mīgs iesējums. Grāmatā sakopots liels daudzums faktu. Protams, ir vietas, kur varētu ko iebilst. Piem., autors V. Grundheru nosauc par Skandināvijas un Baltijas valšķu nodaļas vadītāju Vācijas ārlietu ministrijā (36., 41. lp.), bet bijušais sūtnis Berlīnē E. Krieviņš raksta, ka V. Grundhera oficiālais apzīmējums bijis Skandināvijas un nomaļ-valšķu nodaļas vadītājs. Lietojot vārdu „nomaļvalstis” (*Randstaaten*), vācu politiķi uzsvēruši, ka viņi uz Baltijas valstīm lūkojas kā uz „sezonas parādību” (E. Krieviņa *Viņās dienās*, 234., 242. lp.). Baltijas valšķu pārstāvības vairākkārt lūgušas šo apzīmējumu grozīt, bet bez panākumiem.

Dažā vietā samainīti datumi, tā 232. lp. par Latvijas un Padomju Savienības savstarpējās palīdzības līguma parakstīšanas dienu pareizi minēts 1939. gada 5. oktobris, bet 280. lp. par parakstīšanas dienu uzdots 3. oktobris. Bet tie ir sīkumi, ievērojot milzīgo faktu daudzumu, ar kādu autors operē. Protams, recenzentam nav iespējams visus dotos

faktus pārbaudīt, bet rūpība, ar kādu autors darbu veicis, šinī kā arī savās iepriekšējās grāmatās, ir garantija, ja arī kādas kļūdas būtu, tām ir nejaušības raksturs, no kā neviens neesam pasargāti.

Jāsaka, ka Alfrēdam Bērziņam ir izdevies šinīs „ārpolitikas džungļos” (kā to būtu teicis sūtnis Krieviņš) ne vien orientēties, bet izdevies arī mēģinājums šo faktu daudzumu sistematizēt. Profesionāli vēsturnieki iebildīs, ka grāmatā nav uzdoti avoti. Autors gan tekstā min svarīgākos avotus, jo sevišķi apskatītā laika pašmāju un ārzemju preses izdevumus, bet tie nav sistēmātiski iestrādāti. Te tomēr jāuzsver, ka autors nav šo grāmatu rakstījis kā vēsturi „ar kvotācijām un atsauksmēm”, bet kā publicista stāstījumu. Un te nu ar pilnu tiesību varam teikt, ka ir daudzas lietas, ko tagad pastāstīt var vienīgi vēl Alfrēds Bērziņš. Tas jo sevišķi attiecas uz notikumiem Latvijā.

Grāmata viegli lasāma, ar neatslābstošu interesi. Neiztrūkst arī autoram tik īpatnējā humora, piem. 233. lp., kur viņš tēlo Staļinu kā centīgu dārzieku.

LATVIEŠU ROSĪBAS SAIMNIECĪBĀ

Edgars Dunsdorfs, redaktors. *Archīvs*. XVI, Melburnā : PBLA un Kārļa Zariņa fonds, 1976.g., 256 lp., \$7.00

Archīva 16. sējums veltīts saimniecībai. Vārds „saimniecība” tomēr lietots ļoti plašā nozīmē, jo šinī sējumā publicēti ne tikai raksti, kas apskata latviešu rosību trimdā dažādās saimniecības nozarēs, bet ievietoti arī cita satura raksti, kas saistās ar tautsaimniecību.

No J. Grīnvalda raksta par latviešu uzņēmumiem trimdā redzams, ka pirmajā vietā ir rūpniecības un amatniecības uzņēmumi ar 43.3% no kopskaita. Turpretim lauksaimniecības uzņēmumi reprezentē tikai 14.2%, pakalpojumu uzņēmumi 42.5%. Jāšaubās tomēr, vai savāktās ziņas par uzņēmumiem ir reprezentatīva izlase visiem latviešu uzņēmumiem. Pats raksta autors vērtē latviešu uzņēmumu skaitu ASV ap 4500, bet viņa kartotēka aptver tikai 574. Līdzīgs stāvoklis ir ar citu zemju uzņēmumu skaitu. Teiktais tomēr nemazina atzinību autoram un viņa daudzajiem līdzstrādniekiem, kas datus apstrādājuši.

E. Misa rakstam par latviešu sabiedriskiem uzņēmumiem materiālus guvis, izsūtot vēstules ar lūgumu dot vajadzīgo informāciju. Atbildes saņemtas 60% no izsūtīto vēstuļu skaita. Ziņas vēl papildinātas ar citiem pieejamiem avotiem. Vērtīgas ir rakstā sakopotās ziņas par latviešu sabiedriskiem namiem un kredītkooperatīviem. Tāpat par veco ļaužu mītnēm un sabiedriskām grāmatnīcām. Viens no garākajiem ir T.

Silkalna raksts *Mūsu fondi*. Jābrīnās par šo fondu lielo skaitu, kaut arī visi nav apzināti. Varētu rasties jautājums, vai mazos fondus nevajadzētu apvienot, lai koncentrētu darbību ap nedaudziem lielajiem fondiem. Šo uzskatu atbalstītu tie, kas tagad žēlojas par ziedojumu pieprasījumu lielo skaitu. T. Silkalns tomēr domā, ka ar to mēs samazinātu pašdarbību mazākos centros. Tāpat nav domājams, ka, mazos fondus likvidējot, ziedojumi lielajiem fondiem ievērojami pieaugtu. Raksta beigās autors min izmantotos avotus un pateicas personiskas informācijas sniedzējiem. Tāpat ievietots fondu rādītājs.

Informatīvas dabas ir abu mūsu izcilo profesoru A. Aizsilnieka un E. Dunsdorfa raksti par tautsaimniecības studijām, kā arī Dunsdorfa norādījumi, kur ieguldīt naudu.

N. Balabkins raksta par profesora K. Baloža gaitām Latvijā. Balabkins ir publicējis rakstus par Balodi iepriekš un ir kompetentākais rakstītājs par šo izcilo latviešu profesoru. Sevišķi svarīgas šinī, kā arī iepriekšējos viņa rakstos, ir vēres, kur minēti izmantotie avoti. Pēc viņa rakstiem spriežot, Balabkins ir *laissez-faire* aizstāvis. Ar to saprotama arī kritika, ko viņš vērš pret Balodi, kas uzsver valsts nozīmi saimniecībā un sociālo attieksmju kārtošana. Rakstā viscaur tomēr jūtama cieņa un respekts pret šo starptautiski pazīstamo zinātnieku. Prof. Balodis un viņa idejas būtu piemērots temats latviešu studentiem brīvās pasaules universitātēs, vismaz semināra darbu izstrādāšanā.

Amerikas balss raidītāja līdzstrādnieks Juris Vīksniņš iztirzā okupētās Latvijas tautas saimniecību. Rakstā publicēti dati, kas salīdzina okupēto Latviju un kapitālistiskās valstis. Dati ņemti no padomju publikācijām un attiecas uz tautas ienākuma palielināšanos procentos laikā no 1950. gada līdz 1969. gadam. Protams, okupētā Latvija ir pirmajā vietā ar indeku 483 (otrā vietā ASV ar 200). Vīksniņš apšaubā šos skaitļus, norādot uz Padomju Savienības statistikas nepilnībām, sevišķi indeku lietošanā, neuzdodot absolūtos skaitļus. Tāpat pieminētas atšķirības tautas ienākuma mērīšanas metodikā. Ja rietumos lieto „pieliktās vērtības” (*value added*) metodi, tad Padomju Savienības mērīšanas veidu varētu nosaukt par *gross value* metodi, kur pakalpojumi nav ieskaitīti kopprodukta summā. Šo un citu iemeslu dēļ gandrīz nav iespējams salīdzināt ASV tā saucamo GNP (Gross National Product) ar Padomju Savienības kopproduktu. No raksta redzams, ka no 1959. gada līdz

1970. gadam latviešu procents Latvijā sarucis no 62.0% uz 55.8% no iedzīvotāju kopskaita. Rīgā latviešu mazāk nekā trešdaļa no iedzīvotājiem. Vīksniņš uzsver, ka „visumā . . . Latvijā pēdējos trīsdesmit gados dzīves standarts ir neapšaubāmi cēlies . . .” Tas jau tā ir, ja par bāzes gadu uzskata 1945. vai tuvākos pēckaŗa gadus. Bet ja par izejas gadu uzskata 1939. gadu, tad par iepriekš teikto var šaubīties.

Gundars Ķeņiņš (Kings) sniedz „Pārdomas par okupētās Latvijas saimniecības attīstību”. Viņš papildina Vīksniņa ziņas ar pēdējo gadu datiem. Blakus indekiem minēta vidējo strādnieku mēnešalga rubļos. Rūpniecībā tā pieaugusi no 132 rubļiem 1970. gadā uz 148 rubļiem 1973. gadā, bet lauksaimniecībā no 101 uz 117 rubļiem. Kā redzams, algas, pat vērtējot rubļa cenu \$1.60, daudz zemākas par attiecīgām algām ASV. Pat ņemot vērā sociālos pakalpojumus Padomju Savienībā, strādnieku reālās algas ir daudz zemākas par rietumvalšķu strādnieku algām.

Kā Vīksniņa, tā Ķeņiņa raksts iespējami objektīvi, kaut arī īsi, dod pārskatu par okupētās Latvijas saimniecību.

A. Ķiploks tautsaimnieku īsbiogrāfijās publicējis ziņas par visiem gradu ieguvušiem tautsaimniekiem brīvajā pasaulē, par kuŗiem tās bijušas pieejamas.

Bez jau minētajiem īsākus rakstus publicējuši J. Bogens, Z. Bukovskis un A. Plukšs.

Grāmatu rotā vairāki portreti un attēli.

Recenzentam šķiet, ka profesors Dunsdorfs ir pelnījis izcilu atzinību, dokumentējot *Archīvā* kultūrvēsturiskos notikumus nākošajām paaudzēm.

VĒL VIENA GRĀMATA PAR KĀRLI ULMANI*

Edgars Dunsdorfs. *Kārļa Ulmaņa dzīve*. Ceļinieks. Polītiķis.
Diktators. Mocekļis. Tumba: *Daugava*, 1978., 614 lp., \$29.50

Grāmatas priekšvārdos autors deklarē, ka *visās* līdz šim publicētās Ulmaņa biogrāfijās „sniegto faktu interpretācija ir līdz *absurdam* (burti kursīvā mani. J.L.) partejiska” (9.lp.). Šāds apgalvojums raksturo ne tik daudz „līdz šim publicētās” biogrāfijas par Kārli Ulmani, bet autora pieeju apskatāmai vielai. Bez šaubām, rakstot par kādu politiķi, biogrāfijās var izpausties „par vai pret” tendence, bet apgalvot to, ko apgalvo autors, laikam var *tikai* Dunsdorfs. Līdz ar to priekšvārdos solītais „aukstaī prāts un objektivitāte” lasītāju vairs nevar ietekmēt, un tas, lasot šo tehniski izstrādāto grāmatu, autora secinājumiem pieiet ar aizdomām, kas attaisnojas.

Recenzijā ir iespējams izcelt nedaudzas problēmas. Dunsdorfs plaši iztīrā Kārļa Ulmaņa izglītību un secina: „Kaut gan bez izņēmuma visās Ulmaņa biogrāfijās rakstīts, ka viņš beidzis Jelgavas reālskolu, ir dokumentārs pierādījums, ka tas nav tiesa” (27. lp.). Un kas ir šis svarīgais dokumentārais pierādījums: „Kārļa Marksa universitātes *Izziņa*” (burti kursīvā mani. J.L.), ka Ulmanis studējis Leipcigā kā *Immaturer*. Dunsdorfs piešķir pilnīgu ticamību *izziņai* (tātad ne norakstam vai kāda dokumenta foto kōpijai), ko 1972. gadā kāds Austrumvācijas komūnistu valdības ierēdnis viņam nosūtījis par kādu bijušo buržuaziskās valdības prezidentu. Vēlāk gan izrādās, ka Kārlis Ulmanis uzņemts

* — Ar šo recenziju *prof. E. Dunsdorfs* nebija apmierināts, un izcēlās polemika, kurā piedalījās arī *prof. A. Aizsilnieks* un *prof. H. Biežais*. *E. Dunsdorfs* un *A. Aizsilnieks* noliedza pārspiest viņu rakstus resp. argumentus, tamdēļ šīs grāmatas autors publicē tik savus, cerot, ka no tiem lasītājs visumā izpratīs Dunsdorfa un Aizsilnieka uzskatus.

Jaunās Gaitas redakcijas piezīme: *Esam lūguši apcerētās grāmatas autoru Dr. E. Dunsdorfu sniegt savus komentārus vienā no nākošajiem JG numuriem.*

arī Šveices politechnikā, pat bez pārbaudījuma, bet autoram arī te ir izskaidrojums: „ir iespējams, ka viņu uzņēma . . . ar noteikumu, ka viņš zināmā laikā noliek pārbaudījumus ģimnazijas abitūrija kursa apmērā” (38. lp.). Ar visu to Kārlis Ulmanis iegūst *Bachelor of Science in Agriculture* gradu 1909. gadā Nebraskas universitātē. Var jau būt, ka Kārlis Ulmanis bija beidzis Jelgavas reālskolu bez gatavības apliecības, bet Dunsdorfa argumentācija nepārliecina. Klāra Kalniņa savā atmiņu grāmatā *Liesmainie gadi* min, ka Ulmanis reālskolas laikā Jelgavā pansijā dzīvojis kopā ar viņas brāli vienā istabā. Vai tad Klārai Kalniņai nebūtu bijis zināms, ar kādu apliecību Kārlis Ulmanis beidzis Jelgavas reālskolu?! Vai sociāldemokrāti nebūtu jau partiju laikā „piekāruši” šo lietu pie „lielā zvana”? Bez tam šīs recenzijas autors kā Latvijas sarkanā krusta Vācijā darbinieks pēc Otra pasaules kara izgādāja K. Kalniņai iespēju ar auto no Dienvidvācijas nokļūt Lībekā, lai pēc tam pārceltos uz Zviedriju. Ceļā mums pagāja vairākas dienas, un es ar interesi noklausījos, ko Klāra Kalniņa man stāstīja par Z. Meierovicu, J. Balodi un K. Ulmani. Nekur viņa netika pat minējusi to, ko apgalvo Dunsdorfs. Tas nav minēts arī *Liesmainos gados*.

Visvairāk pārsteidz tas, ka Dunsdorfs „informāciju” no komunistu Vācijas saņēmis jau 1972. gadā un visu laiku to „turējis pie sevis”. Vismaz morāls pienākums bija par to informēt Alfrēdu Bērziņu, kas 1973. gadā publicēja grāmatu *Kārlis Ulmanis* un kas Dunsdorfam nav liedzis savu palīdzību. Vai te būtu darīšana vienīgi ar komerciālām interesēm? Katrā ziņā ar A. Bērziņa nāvi ir aizgājis aizsaulē viens no tiem, kuŗu būtu ļoti grūti pārliecināt par Dunsdorfa „atklājumu” pareizumu.

Rakstot par 15. maija apvērsumu, neviens nenoliegs, ka tas pārkāpa 1922. gada satversmi. Tomēr svarīgākais šī jautājuma iztirzāšanā ir tas, vai bez Ulmaņa bija arī citi, kas varēja izdarīt apvērsumu. Recenzents ir pārliecināts: ja Ulmanis nebūtu pārņēmis varu, kas notika bez asins izliešanas, apvērsumu būtu izdarījušas vai *mēģinājušas* izdarīt citas grupas. Ja varu pārņemtu radikālās grupas (Pērkonkrusts vai leģionāri), varēja notikt asiņaina izrēķināšanās. Ja apvērsums neizdotos, varētu izcelties pilsoņu karš ar event. Padomju Savienības iejaukšanos. Sociāldemokrāti domā, ka tikai Ulmanis spējis izdarīt apvērsumu. Dunsdorfs raksta, ka Ulmanis kā ministru prezidents „varēja likvidēt jebkuŗu

konkurentu valsts apvērsumu plānus" (334. lp.). Bet, ja jau apvērsums nebūtu noticis, Ulmaņa valdība varēja zaudēt saeimas uzticību. Kas tad būtu tos „konkurentus likvidējis”? Lai latviešu jaunie vēsturnieki pastudē, kamdēļ Polijā, Lietuvā, Igaunijā nodibinājās autoritātīvas valdības pirms 1934. gada 15. maija, tad redzēs, kas noveda pie apvērsumiem šinīs valstīs. Toreizējie apstākļi rāda, ka „Latvijas demokrātiskā iekārta praksē nebija demokrātiska” (*Deviņvīru spēks*, 258. lp.).

Autors raksta, ka „piecpadsmitais maijs ir sašķēlis tautu vairāk nekā jebkuŗš cits politisks notikums” (346. lp.). Tauta bija sašķelta, varbūt pat vairāk, jau pirms 15. maija notikumiem. No vienas puses, bija t.s. kreisās partijas ar sociāldemokrātiem priekšgalā, kas Latviju atzina tikai „par tik, par cik” tā ved uz „kollektīvisma laikmetu”. „Darba ļaudis” tika aicināti cīnīties pār politisko varu un „grozīt tagadējo sociālo iekārta” (skat. Fr. Mendera runu IV saeimā, 1933. gada 10. nov.). Sociāldemokrāti neatzina Latvijas valsts himnu partijas sarīkojumos, bet tās vietā sanāksmēs dziedāja „Internacionāli”, tāpat Latvijas karoga vietā lietoja sarkanos partijas karogus. Kreisajām partijām pretim stāvēja nacionāli noskaņotie pilsoņi, kam Latvija bija ne „līdzeklis”, bet galīgais mērķis. Starp kreisā un labā spārna jauniešiem notika sadursmes, kas kādā gadījumā pat beidzās ar kāda jaunieša nāvi. Un vēl tagad trimdā, ja arī nebūtu 15. maija notikumu, šķelšanās starp sociāldemokrātiem un nacionāli noskaņotiem pilsoņiem pastāvēs, kamēr vēl dzīvi tie, kas auguši un guvuši izglītību neatkarīgā Latvijā. Recenzents domā, ka trimdā tam nebūtu vietaš, bet tas neko negroza.

Šķiet, autors grāmatu rakstījis kā vēsturnieks (27. lp.), bet nevairās uzvilkt arī tiesneša talāru, „sodot” Ulmani un pārējos apvērsuma „aktīvos dalībniekus” pēc sodu likuma 69. paragrafa. Viņš tomēr tuvāk nepaskaidro, vai būtu uzliekams maksimālais sods, vai varētu atrast arī vainu mīkstinātājus apstākļus. Tāpat minēti augstākie virsnieki, kas būtu sodāmi. Tie ir ģenerāļi H. Rozenšteins un K. Berķis, pulkveži K. Prauls, R. Klinsons un Fr. Virsaitis. (330. lp.). Visi izcili Latvijas brīvības cīņu dalībnieki. Ar pulkvežiem Dunsdorfs tomēr izbeidz tiesājamo kaŗavīru sarakstu. Bet nav atbildes uz jautājumu, vai tad jātiesā nebūtu arī pulkvežleitnanti, kapteiņi u.t.t. Beidzot, kā ar kareivjiem un aizsargiem, kas piedalījās apvērsumā?! Arī tie nedrīkstēja nelikumīgas pavēles pildīt. Kā redzams, saraksts iznāktu ļoti garš! Šķiet, vēsturnieki

savos spriedelējumos apmaldītos, ja sāktu minēt, piem., kāds sods būtu uzliekams Napoleonam, G. Vašingtonam un viņu palīgiem, ja pasākums, „laužot pastāvošo iekārtu”, nebūtu izdevies.

Autors raksta, ka Kārļa Ulmaņa „ārpolitika balstījās uz Angliju, ignorējot ģeopolitisko situāciju” (448., 449. lp.). Ja arī Anglija nevarēja toreiz palīdzēt, tad Kārļa Ulmaņa ārpolitiskā orientācija tomēr bija „tālredzīga”, jo zinām taču, kādas valstis kaŗā uzvarēja. Tāpat viņš uzsver, ka Latvijas ārpolitika kļuvusi „kļūmīgi aktīva”, kad par ārlietu ministru nācis Vilhelms Munters (396. lp.). Vienalga kāda būtu bijusi Latvijas ārpolitika vai iekšpolitika, ne Latvijas, ne pārējo Baltijas valšķu likteni tas negrozītu pēc tam, kad Staļins un Hitlers bija vienojušies. Tāpat ietekmēt Hitlera vai Staļina politiku nevarēja neviena no Baltijas valstīm. Par velti ir gausties: „ja būtu darīts tas, tad būtu noticis tas”. Dunsdorfs ir viens no tiem, kas domā, ka varēja „kaut ko” darīt, uzsverot, ka „mazākais, ko var darīt, ir kliegt (!), lai dzird kaimiņi” (442. lp.). Nelīdzētu arī nekāda kliegšana. Austrumeiropas valstis bija pieļāvušas nelabojamu kļūdu, nespēdamas nodibināt efektīvu savienību. Bet te nav vainojams ne K. Ulmanis, ne V. Munters.

Jautājums vienmēr paliks neizšķirts, vai vajadzēja pretoties, vai ne. Te domas dalās. Recenzents domā, ka pretošanās varēja izraisīt neparedzētas, katastrofālas sekas. Pretojoties tiktu iznīcināta ne tikai mūsu armija (kas vēlāk notika tāpat), bet arī aizsargiem draudētu tas pats. Galvenais tomēr, ka kaŗa gadījumā Staļins varēja deportēt visu latviešu tautu. Ka viņš to spēja, parāda kaut vai Krimas tatāru deportācija. Bez tam, pretojoties Latvija tiktu uzskatīta par ienaidnieka valsti ar visām bīstamām sekām. Kā izturējās bolševiku kaŗavīri, okupējot Austrumvāciju, ir zināms. Tādas pašas slepkavības, laupīšanas, izvarošanas un dedzināšanas draudētu Latvijai, to otrreiz okupējot.

Dunsdorfs domā, ka grāmatā *These Names Accuse* publicētie deportēto vārdi apsūdz ne tikai bolševikus, bet arī Kārli Ulmani, jo viņš nedevis iespēju glābties, uzsverot: „Es palikšu savā vietā, jūs palieciet savās!” (470. lp.). Par minēto aicinājumu ir daudz rakstīts, bet Dunsdorfs ir laikam vienīgais, kas šinī gadījumā pielīdzinājis K. Ulmani bolševikiem, nemaz necensoties papētīt, kas pamudināja prezidentu teikt iepriekš minētos vārdus.

Kārlis Ulmanis jau Pirmā pasaules kaŗa laikā nostājās pret bēgšanu,

baidoties, ka Latvijai ies bojā daudzi no tiem, kas atstāja dzimteni, bēgdami no vācu okupācijas varas. Tagad mēs zinām, ka šo bēgļu plūdu dēļ Latvija zaudēja simtiem tūkstošu pilsoņu. Recenzentam bija izdevība vairākkārt vērot prezidenta negatīvo nostāju arī pret tiem latviešu emigrantiem, kuŗi neatgriezās Latvijā. Dunsdorfs domā, ka, mudinot bēgt un sagādājot ārzemju pases, boļševiku deportēto Baigajā gadā vai nu nebūtu nemaz, vai katrā ziņā to skaits būtu mazāks. Katrs, kas pastudējis čekas izdarības, zina, ka arī tai ir savs plāns. Ja pat visi Baigajā gadā deportētie būtu atstājuši Latviju ar ārzemju pasēm kabatā, tad viņu vietā būtu deportēti citi, varbūt pat lielākā skaitā.

Kas un cik būtu tie, kas pieprasītu ārzemju pases? Taču ne parastais caurmēra cilvēks, zinot, ka čeka var izrēķināties ar palikušiem ģimenes locekļiem. Masveidīga bēgšana, kāda notika 1944./45. gadā, nebūtu iespējama tamdēļ, ka nebija valsts, kas šīs masas ņemtu pretim. Galu galā būtu tā kā pēc 1905. gada, kad „lielie vīri” aizbēga, bet jācieš bija vienkāršajam cilvēkam. Vai tomēr nebija morāliski pareizāk, ka šie „lielie vīri” palika kopā ar tautu? Bez tam tie, „kas skaidri nojauta, ka viņiem draud bojā eja”, varēja repatriēties kopā ar vāciešiem. Bet bija arī ļaudis, kas ne tikai labprātīgi sekoja aicinājumam „palikt savās vietās”, bet pat no ārzemēm atgriezās komunistu okupētajā Latvijā. Par tiem Dunsdorfs, protams, nemin ne vārda, kaut arī šie „repatrianti” pārstāvēja lielāko politisko partiju saeimā.

Dunsdorfs atkārtο F. Cielēna un V. Bastjāņa pārmetumus Kārlim Ulmanim, ka viņš savās runās mierinājis tautu, lai gan stāvoklis bijis kritisks. Te jāatkārto tas, ko esmu rakstījis jau citur (*Laika* 2697. nr.): politiķi un valstsvīri ne vienmēr var sacīt to, ko domā. Tas jo sevišķi bija redzams no runām, ko prezidents Kārteris sacīja Irānas krīzes laikā. Vēsturnieks atradīs neskaitāmus līdzīgus piemērus. Kārli Ulmani pamudināja uz šādām runām cerības, ka izdosies Latvijai panākt *iespējami* labāku stāvokli. Kāds tad varēja būt šīs iespējami labākais stāvoklis? Pirmkārt, Staļins varēja Latviju „finlandizēt”, atstājot privātsaimniecību, bet pieprasot Padomju Savienībai padevēģu valdību. Otrkārt, Latvijai varēja piešķirt vēlāk dibinātām satellitvalstīm līdzīgu statusu. Un tikai treškārt, Latviju varēja pilnģi iekļaut Padomju Savienībā, kā tas notika.

Autors raksta, ka Ulmaņa „saimniecisko politiku lietpratģji vērtģ

negātīvi” (369. lp.). Pie šiem lietpratējiem viņš pieskaita pats sevi un, šķiet, arī prof. A. Aizsilnieku, kuŗa nostāja pret valsts iejaukšanos saimnieciskā dzīvē ir labi zināma. Būtu aplam noliegt, ka bija arī negātīvas parādības, bet liela daļa to, kas atceras Ulmaņa laikus, atceras tos kā saimnieciska uzplaukuma laikus. Pat vēsturnieks Uldis Ģermanis, kuŗa kritiskā nostāja pret laiku pēc 1934. g. 15. maija notikumiem ir zināma, raksta *Latviešu tautas piedzīvojumos* par Ulmaņa laikmetu: „Saimnieciskā ziņā tas palicis atmiņā kā labklājības un uzplaukuma laiks”. (*Jaunās Gaitas* 19. nr. 17. lp.). To pašu apliecinājuši A. Klīve un J. Porietis savās atmiņu grāmatās. Jauno akciju sabiedrību mērķis bija, lai arī tirdzniecība un rūpniecība nonāktu latviešu rokās. Ulmanis nenoliedz privātās uzņēmības nozīmi un cerēja, ka nākotnē šinīs valsts dibinātās akciju sabiedrībās akciju vairākums pāries privātās rokās. Pārāk īss bija laiks, lai varētu novērtēt šo biedrību darbību.

Līdzīgi A. Aizsilniekam Dunsdorfs nopel monumentālo būvniecību Karļa Ulmaņa laikā, jo ar to „izcēlušies visi diktātori” (394. lp.). Jāpievienojas Ā. Šildem, kas raksta: „Prezidentam Ulmanim ir lielais un nezudīgais nopelns, ka viņš ievadīja radikālu Rīgas modernizēšanu un monumentālo celtniecību Latvijā” (*Latvijas vēsture 1914.-1940.*, 657. lp.). Te jāpiezīmē, ka Šilde, kas pēc recenzenta domām arī nav Karļa Ulmaņa cienītājs, rakstot Latvijas vēsturi, ir turējies iespējamās objektivitātes robežās, ko nekādā ziņā nevar teikt par Dunsdorfu. Jācer, ka kāds no mūsu jauniešiem tautsaimniekiem objektīvi apskatīs Latvijas saimnieciskos sasniegumus un event. kļūdas Kārļa Ulmaņa laikā. Protams, to nedrīkst ietekmēt mūsu vecākās un vidējās paaudzes tautsaimnieki, kas ne vien politiski noskaņoti pret Kārli Ulmani, bet kas uzskata par aplamu valsts iejaukšanos saimnieciskā dzīvē.

Dažus jauninājumus kultūras dzīvē Dunsdorfs novērtē atzinīgi. Par literātūru autors raksta: „Bez diletantisma t.s. vadoņības laikmetā uzplauka arī īsta māksla” (416. lp.). Tipiska autora pieeja: paliek iespāids, ka pamatā bijis diletantisms. Diletantisms ir bijis visos laikos un vietās. Tas pastāvēja gan partiju, gan Ulmaņa laikā un arī tagad trimdā. Katrs objektīvs vērotājs tomēr piebalsos Šildem, kas raksta: „Grāmatniecības uzplaukums gāja roku rokā ar spilgtu jaundarbu parādīšanos latviešu daīlliterātūrā trīsdesmito gadu otrā pusē, kad it kā sadrūzmējās jaundarbi ar paliekamu vietu latviešu dzejas pūrā” (*Latvijas vēsture 1914.-1940.*, 644.-645. lp.).

Skolām atzīts par nederīgu pat tāds darbs kā brāļu Kaudzīšu *Mērieku laiki*. Kas atzinis par nederīgu un kad, protams, autoru neinteresē, pietiek, ja kaut kas līdzīgs rakstīts kādā polemikā (159., 430.lp.).

„Ar cieņas pilno” bijušā sūtņa Latvijā (1938.-1940. g.), Džona Vaiļija (John C. Wiley), liecību autors nobeidz Ulmaņa biogrāfiju, kuŗas „uzdevums” nebija cildināt, bet noskaidrot patiesību (539. lp.). Bet, izlasot šo liecību, redzam, ka sūtnis cildina Ulmani „kā godājamu personu un varoņu valstsvīru”. Tāpat sūtnis pielīdzina Kārli Ulmani de Gōlam, noraidīdams nepareizības, kas rakstītas par K. Ulmani Kolumbijas enciklopēdijas otrā izdevumā. Pēc sūtņa domām Ulmaņa režīma nolūks bijis pacelt iedzīvotāju dzīves standartu, veicināt izglītību, palīdzēt zemkopjiem, sīkajai rūpniecībai, amatniecībai un tirdzniecībai. Latvijā nebijis diktatūras klimats. Tas kaut kā nesakrīt ar Dunsdorfa uzskatiem, un, lai mazinātu sūtņa liecības nozīmi, autors uzsver, ka „šis nobeigums ievietots viņa (K.U. rec.) biogrāfijā pēc sena principa: *de mortuis nihil nisi bene* (valodnieki gan to raksta tā: *de mortuis nil nisi bonum*). Ja jau Dunsdorfs uzskata sūtņa liecību par nekrologu, tad nopietnā vēstures darbā tam nebūtu vietas, bet, ja nav šaubu par ASV sūtņa objektivitāti, tad nav vietas „senam principam”.

Grāmatu autors nobeidz ar pielikumiem, kuŗos ievietoti avotu un literatūras saraksts, paskaidrojumi par attēliem, personu rādītājs un angļu valodā *An Outline*.

E. Dunsdorfa grāmata patiešām iespaidīga, ja ņem vērā ietērpumu, savāktu faktu daudzumu un izmantotos avotus. Visumā grāmata rakstīta subjektīvā uztverē ar tendenci „sadot” Ulmanim. Katram cilvēkam ir savas kļūdas. Tās bija arī Ulmanim, bet tas nav pamats izcelt negatīvo, notušķējot pozitīvo Kārļa Ulmaņa personā un darbībā. Bieži vien secinājumi, kas pamatoti ar iztirzātiem faktiem, apšaubāmi. Tāpat daudzu avotu ticamība apšaubāma. Galvenais tomēr tas, ka Latvijas beidzamo gadu saimniecisko, kultūrālo un politisko notikumu novērtējums ir aplams. Tas jo sevišķi nožēlojams, jo autors ir pazīstams bijušās Latvijas universitātes mācībasspēks, kas arī trimdā mācījis universitātēs. Šī iemesla dēļ mūsu jaunā paaudze maldīgi var uzskatīt Dunsdorfa grāmatu par drošu avotu, pētījot Latvijas vēsturi.

Ar šo grāmatu autors nav pakalpojis ne savai reputācijai, ne Latvijas vēsturi.

ATBILDE AUTORAM

Savā atbildē recenzentam E. Dunsdorfs raksta, ka viņam esot cits viedoklis nekā recenzentam. Kā pamatojumu tam viņš min to, ka savā laikā esmu bijis Sabiedriski kultūrālā departamenta direktors. Mīlais profesors, cilvēki jau savā attīstībā nestāv uz vietas! Mana nodarbošanās trimdā taču būtu svarīgāks pamats secinājumam, ka abu kollēgu viedokļi varētu sakrist. Kur te loģika, par ko Jūs vēlāk runājat? Kārlis Ulmanis un viņa laiks ir pagājis, un tagad labāk var izpatikt trimdas maizes devējiem, un, izliekoties progresīvam, nopelt arī to, kas bijis labs Latvijas pastāvēšanas pēdējos gados. To jau darījuši gan rakstnieki, gan personas atbildīgos amatos Kārļa Ulmaņa laikā. Ja es to nedaru, tad tādēļ, ka cenšos būt cik iespējams objektīvs.

Bet, izlasot autora atbildi, duŗas acīs arī kas cits. Viņš, vai nu nespējot, vai negribot atspēkot recenzijā izteikto kritiku, tad nu runā tikai par faktiem: tas, ka mūsu viedokļi nesakrīt „ir pilnīgā kārtībā”, jo mēs brīvajā pasaulē nedzīvojam *Gleichschaltung* atmosfērā. Tas jau nu ir pareizi, profesora kungs, bet nelaime tikai tā, ka nopietnas vēstures grāmatas sarakstīšanai nepietiek tikai ar to, ka dzīvojam brīvajā pasaulē. Tieši dzīvojot brīvībā, vēsturniekiem savi secinājumi jāpamato ar faktiem, kuŗu izvēlē jābūt objektīvam. Slikta ir vēstures grāmata, kuŗas autora atzinumi radušies, raugoties no sava subjektīvā viedokļa vai uz

vienpusīgi izvēlēto faktu pamata. To E. Dunsdorfs ir darījis, to savā recenzijā esmu uzsvēris.

Tālāk par tiem faktiem! Autora atbildes lielākā daļa veltīta recenzenta šaubām par to, ka Kārlim Ulmanim nav bijusi gatavības apliecība. Recenzents par augstu novērtējis komunistu Austrumvācijas Kārļa Marksa universitātes archīvāres profesores Drukeres intelligenci, iedomājoties, ka viņa būtu spējusi atšifrēt to, ka kāda Austrālijas latviešu profesora prasītās ziņas par „Karl Ulmann” varētu attiekties uz prezidentu K. Ulmani. Domāju, ka katrs, kas nedzīvo iedomu pasaulē un pazīst komunistu kārtību, būs vienis prātis ar recenzentu, ka atbildi E. Dunsdorfam doktore Drukere nosūtīja tikai pēc attiecīgā jautājuma noskaidrojuma (kas ildzis vairāk nekā gadu) un atbildes politiskās „noformēšanas”.

Recenzijā neesmu minējis, ka tamdēļ, ka Klāra Kalniņa nav kaut ko minējusi savā grāmatā *Liesmainos gados* un nav man stāstījusi par to, ka Kārlis Ulmanis nav beidzis reālskolu, ka es no tā būtu secinājis, ka Kārlis Ulmanis beidzis reālskolu. No recenzijas izriet, ka tas gan pastiprina šaubas par E. Dunsdorfa argumenta pareizumu. Es pat rakstīju: „Var jau būt, ka Kārlis Ulmanis bija beidzis Jelgavas reālskolu bez gatavības apliecības, bet Dunsdorfa argumentācija nepārlicina”. Ja autors būtu ievērojis iepriekš teikto un neliktu recenzenta mutē vārdus, ko viņš nav teicis, tad viņam, protams, atkristu iespēja izklāstīt savas elementārās zināšanas loģikā.

Ja jau autors ir Alfrēdu Bērziņu informējis par Austrumvācijas „dokumentāro pierādījumu”, tas runā viņam par labu. Nevajadzēja jau tamdēļ atbildē tērēt 20 rindas.

Nu par to latīņu aforismu! Te mana piezīme pēc autora uzskatiem „parāda recenzenta neobjektivitāti un recenzijas tendenciōzo raksturu”. Tā jau nu nav. Par to rakstīju tikai tādēļ, ka man bija pamats domāt, ka, grāmatu rakstot, autors ir bijis pavis. Pārbaudīju vairākus avotus (ieskaitot izziņu no kādas manas bijušās universitātes valodu fakultātes). Lūdzu autoru vismaz ieskatīties *Webster's New Twentieth Century Dictionary*, Unabridged, Second Ed., Collins World, 1978 Supplements, 76. lp. E. Dunsdorfs tomēr priekšroku devis kādam pamatskolas pārziņa sastādītam izdevumam *Svešvārdu vārdnīca* (kas reproducējis un kur?).

Šķiet, autoram patīk vārds „kuriōzs”. Recenzents domā, ka tas nepastiprina argumentu, bet gan norāda, kāda vieta recenzijā autoram sevišķi sāpīga. Tāpat atklāta domu izteikšana nav „recenzenta pamācība autoram”.

E. Dunsdorfs pelnījis arī atzinību: proti, viņš pareizi izpratis to ļaužu mentālītāti un intelligences pakāpi, kuŗi Kārlim Ulmanim grib piedēvēt nemorālas tieksmes (skat. F. Cielēna *Laikmetu maiņas II* 314. lp.). Šāda bulvāra preses pieceja būtu visiem jānosoda, vienalga no kuŗas puses tā nāktu.

Profesora kungs! Ja arī mēs nevarēsim vienoties par viedokļiem, tad mums tomēr jāvar vienoties par to, ka *visi* neatkarīgās Latvijas pastāvēšanas gadi ir gaišākās lapas mūsu vēsturē. Atzīsim, ka bija kas labs, kas peļams kā partiju, tā Ulmaņa laikā!

Būtu vairāk nekā nožēlojami, ja pēc tā lielā kultūrvēsturiskā darba, ko Jūs esat veicis ar savām publikācijām, grāmata par Kārli Ulmani kalpotu mūsu šķelšanai.

ATBILDE AIZSILNIEKAM

Cienījamais profesors *Jaunās Gaitas* 130. numurā ar izcilu dēdzību metas palīgā savam kollēgam E. Dunsdorfam, nodēvējot manu kritiku par Edgara Dunsdorfa grāmatu *Kārļa Ulmaņa dzīve* ar „baltiem diegiem šūtu”. Tomēr šķiet, ka viņš ne tik daudz ieinteresēts par Edgara Dunsdorfa grāmatu kā par savu darbu *Latvijas saimniecības vēsture*. Ja nemaldos, viņš jau agrāk žēlojies, ka to maz lasa, un arī man pārmet: „Ja Labsvīrs būtu lasījis manu darbu, tad ...”. Varu profesora interesi apmierināt, jo esmu viņa darbu (un citus) lasījis. Tieši tamdēļ: kad dabūju zināt par profesora rakstu *Jaunajā Gaitā*, to vēl neizlasījis, jau puslīdz zināju, ko viņš man pārmetīs. Un tagad, to lasot, redzu, ka maz esmu maldījies. Gribu autoram pat pateikt, ka pēc *Latvijas saimniecības vēstures* iznākšanas mani *Jaunās Gaitas* recenzijas nodaļas redaktors aicināja izteikties par grāmatu. Es atteicos, jo negribēju toreiz polemizēt ar cienījamo profesoru. Vairāk nekā pārsteigts, atradu šī izcilā Kārļa Ulmaņa laika darbinieka grāmatu tādu, kuŗu rakstījis autors no sava spilgti izteikta subjektīva viedokļa. Nav noliedzama grāmatas vērtība, bet autora subjektīvā pieeja ir tik redzama, ka tas grāmatas vērtību mazina.

Pasekosim Aizsilnieka argumentācijai!

1. Aizsilnieks oponē tam, ka es rakstījis: „Liela daļa to, kas atceras

Ulmaņa laikus, atceras tos kā saimnieciska uzplaukuma laikus". Viņš tad nu ar „statistiskiem skaitļiem” savā grāmatā pierādījis, ka *caurmēra* produkcija rūpniecībā un *caurmēra* tautas ienākums Kārļa Ulmaņa laikā slīdējis uz leju. Aizsilnieks tik ļoti aizrāvēs ar statistisko datu „caurmēriem”, ka te man nāk prātā tas, ko kādā ļoti nelielā sabiedrībā irōniski par caurmēra skaitļiem teica bij. prezidenta H. Trūmena saimnieciskais padomnieks L.H. Keizerlings: „Es nupat lasīju kādā nopietnā žurnālā, ka 6 pēdu garš cilvēks noslēcis upē, kuŗas caurmēra dziļums bijis 2 pēdas”. Viņš brīdināja tautsaimniekus no pārspīlētiem secinājumiem, lietojot caurmēra skaitļus. Pie tam viņš uzsvēra, ka vienmēr jāievēro nepilnības, aprēķinot caurmērus. Tas jo sevišķi jāievēro, apsverot tos skaitļus, par kuŗiem runā Aizsilnieks.

Ilustrēsim Aizsilnieka viedokļa pamatojumu! Viņš savā grāmatā raksta (757. lp.), ka Latvijas rūpniecības neto produkcija pieaugusi no 196.3 milj. latiem 1934. gadā uz 294.1 milj. latiem 1938. gadā. Tad viņš neto produkcijas vērtību pārrēķina latos ar 1934. gada pirkšanas spējām. Tomēr vēl pieaugums: no 196.3 milj. latiem uz 216.1 milj. latiem 1938. gadā. Tam nu Aizsilnieks nepievērš vērību. Viņš izrēķina, ka neto produkcijas vērtība *caurmērā* uz vienu rūpniecībā nodarbinātu personu tomēr slīdējusi uz leju. Kā redzams, lietoji divi *caurmēri*, jo cenu indekss arī ir caurmērs un bieži vien ļoti nepilnīgs. Līdzīga pieeja ir arī, rakstot par tautas ienākumu.

Tie, kas atceras Kārļa Ulmaņa laikus kā uzplaukuma laikus, parasti domā par dzīves standartu. Aizsilniekam taču būtu jāzina, ka ne caurmēra produkcija, ne caurmēra tautas ienākums nosaka dzīves standartu. Es minēju arī Uldi Ģērmani. Pat viņš, būdams vēsturnieks, to atzīst, rakstot: „Taču darba ļaužu labklājību nekad un nekur šai bēdu ielejā nav noteikuŗas viņu saraŗotās vērtības, bet gan vienīgi viņu patēriņa spējas” (*Brīvībā*, 8./311.). 1930. gadus Staļins uzskatīja Padomju Savienībā par uzplaukuma laikiem, uzsverot produktivitātes un tautas ienākuma pieaugumu, kaut arī tauta cieta badu. Savā recenzijā minēju, ka Ģērmanis, Klīve un Porietis Kārļa Ulmaņa laikus uzskatīja par saimnieciska uzplaukuma laikiem. Viņi pieder pie daŗādiem politiŗiskiem novirzieniem un ar vārdu „uzplaukums” nesaprata to, ko, acīm redzot, domā Aizsilnieks, bet gan to, ko domā „caurmēra” pilsonis.

2. Aizsilnieks noliedz, ka viņa nostāja esot pret valsts iekauŗanos

saimnieciskā dzīvē. Tas nu ir pārsteigums tiem, kas sekojuši viņa publikācijām. Viņš uzsver, ka neesot izteicies pret spirta monopolu, telefonu, telegrafu un radiofonu (286.-290. lp.), bet citur aizrāda, ka valsts saimnieciskās dzīves veidošana un rēgulēšana apspiež privātās uzņēmības attīstību, jo valsts uzņēmumi necieš privāto uzņēmumu konkurenci (Roberts Hiršs. *Rīgas audums*, 11. lp.). Un viņš taču sevi uzskata par privātās uzņēmības aizstāvi, jo „jaundibinātās valstīs visvairāk trūkst... privātās uzņēmības” (*Rīgas audums*, 10. lp.).

Raksta autors apstrīd manu apgalvojumu, ka nākotnē valsts dibinātās akciju sabiedrībās akciju vairums pāries privātās rokās: tam neesot nekāda pamata. Paklausīsimies, ko teica Kārlis Ulmanis 1937. g. 31. martā jaundibināto akciju sabiedrību sapulcē: „... Pie pirmās izdevības valdība atdos šos uzņēmumus akciju veidā publikai atpakaļ. Neviens valdība nav priekš tam, lai tā spēlētu fabrikantu, kuģotāju, importieri un eksportieri. Tas nav valdības uzdevums... gala mērķis ir tomēr privāta iniciatīva, privāta saimniekošana un privāta atbildība” (J. Bokalders, prof., *Kārļa Ulmaņa tautsaimnieciskie uzskati*, rakstu krājumā *Tautai un valstij*, 2. iesp. Raven Printing, Inc., 1977. g., 82. lp. Šīs grāmatas pirmais iespiedums iznāca Rīgā 1940. g.). Profesors J. Bokalders turpat raksta, „ka taisni pēc 1934. g. 15. maija, līdz ar *vispārēju saimniecisku uzplaukumu*, sākās pēckaŗa gados vēl nepieredzēta Latvijas industriālizācija” (84. lp.). Kam lai mūsu jaunie tautsaimnieki tic: Aizsilniekam vai Kārlim Ulmanim un mūsu izcilajam profesoram, statistiķim, tautsaimniekam un *Ekonomista* redaktoram (1927.-44.) J. Bokalderam? Es domāju, ka objektīvs vērotājs izvēlēties pēdējos divus.

Vēl par akciju sabiedrībām! No paša pieredzes zinu, ka vēl organizēšanas stadijā esošai akciju sabiedrībai *Filma* turīgas personas (vairāki ārsti) pieprasīja vēl neiespiestās akcijas un vadība bija nodomājusi šo pieprasījumu ievērot, kam pievienojās arī prezidents. To pārtrauca Latvijas okupācija.

3. Par tiem „mirušajiem” ieguldījumiem monumentālā būvniecībā man gribētos Aizsilniekam atgādināt to, ko esmu rakstījis citur (*Laika* 2697. nr.). Valdībai bez ražošanas produktivitātes celšanas ir arī citi uzdevumi: vai nu nacionālpolitiskā, vai sociālas taisnības nodibināšanas laukā. Politiskai vadībai jāizšķir, kuŗa no vairākām prioritātēm liekama pirmajā vietā. Cik nevērtīgi mums tagad liekas visi toreizējie inves-

tējumi materiālo vērtību ražošanā, tik svarīgi ir tie nacionālpolitiskā ziņā. Brāļu kapi, Brīvības piemineklis un monumentālās būves katru dienu atgādina ne vien latviešiem, bet arī Latvijas okupantiem, ka Latvija kādreiz bija brīva, neatkarīga valsts.

Ir arī taisnība, ko bijušais finanču ministrs teica Tirdzniecības un rūpniecības kameras pilnsapulcē 1939. g. 28. martā: „Mūsu prezidents un valdība pūlas cik spēdami, lai zemē valdītu sociāla taisnība. Šīs taisnības vārdā tad arī mēs esam neatlaidīgi pūlējušies tautas ienākumu izlīdzināt . . .” (*Latvijas saimniecības vēsture*, 835. lp.). Aizsilnieks šādu politiku nopel. Manuprāt, ja nevalda sociāla taisnība, tas tieši jaunās valstīs sagatavo zemi komūnismam.

4. Aizsilnieks neapmierināts ar manu aicinājumu jaunajiem tautsaimniekiem objektīvi apskatīt Latvijas saimnieciskos sasniegumus un event. kļūdas Kārļa Ulmaņa laikā. Trūkstot tik ierosinājuma sadedzināt (!) vecākās un vidējās paaudzes tautsaimnieku grāmatas! Domāju, tādām secinājumam komentāri lieki! Līdzīgi secinājumi, jādomā, pamudināja R. Hiršu savā grāmatā *Rīgas audums* distancēties no Aizsilnieka, rakstot: „Par atmiņu saturu tomēr atbildu es pats — atskaitot A. Aizsilnieka pievienotos „Dažus vārdus lasītājiem”, kuŗos viņš izteicis paša domas un tāpēc arī par tām atbild” (14., 15. lp.). Ir reti gadījumi, kur kāds autors vēlāk norobežojas no tā, kuŗu aicinājis ne vien rediģēt savas atmiņas, bet arī rakstīt grāmatas ievadvārdus!

Viņš ieteic jaunajiem tautsaimniekiem pamatoties vienīgi uz faktiem un pārbaudīt arī kritiķus. To no sirds apsveicu, bet jāpamatojas vienīgi uz faktiem, ne uz subjektīvā viedokļa. Viens no maniem bijušajiem statistikas profesoriem kādreiz teica: „Skaitļi gan nemelo, bet dažkārt apzinīgi vai neapzinīgi melo tie, kas skaitļus sastāda vai lieto”. Tas var nejauši notikt tad, kad meklē attiecīgus skaitļus, lai pamatotu vai attaisnotu savu viedokli. Nekur un nekad neesmu ne teicis, ne rakstījis, ka „jāizvairās no vecās un vidējās paaudzes tautsaimnieku darbiem”, bet gan, ka nevajag ļauties to ietekmei.

Es savos rakstos esmu izvairījies no tā, ko sauc par *ad hominem* pieeju. Bet abi profesori ir citādos uzskatos. Tamdēļ, nobeidzot, atļaušos arī es pāris vārdus teikt ko personisku.

Abi profesori uzsver manu agrāko darbu un „augsto amatu” Kārļa Ulmaņa laikā. Arī viņi abi bija Kārļa Ulmaņa laikā augstos amatos. Vēl

1938. g. Edgars Dunsdorfs rakstīja par Kārli Ulmani: „Tagad valstij ir vadītājs, kas ne vien saprot valsts intereses, bet arī prot izraudzīt vis-efektīvākos līdzekļus šo interešu realizēšanai” (*Latvijas pilsētas 20 gados*, 160. lp.). Bet savā grāmatā par Kārli Ulmani viņš pielīdzina Kārli Ulmani boļševikiem. Kā tad nu ir ar to „viedokli” toreiz un tagad?! Un Aizsilnieks Kārļa Ulmaņa laikā bija ne tikai LU vec. docents, bet arī augstos amatos izglītības un saimnieciskās organizācijās (skat. *Es viņu pazīstu*, 23.-24. lp.). Tas taču nozīmēja, ka Kārlis Ulmanis viņam bija dāvājis sevišķu uzticību, un viņa viedoklis toreiz, jādomā, neatšķīrās no E. Dunsdorfa „viedokļa” 1938. gadā. Tamdēļ tiem kritiķiem, par kuriem raksta Aizsilnieks, nav lielas ticības tam, ko raksta autori, kuŗu „viedokļi” tik strauji un krasi mainās.

Nobeidzot! Žēl, ka mūsu polemikā ir lasāmi asi vārdi, bet „cīnoties”, kaut arī ar spalvu, cilvēki dažkārt kļūst emocijonāli. Es tomēr ticu, ka mēs esam rakstījuši pārliecībā, ka aizstāvam taisnību, kā to katrs izprotam.

PIEBILDUMI PIE AIZSILNIEKA TAISNOŠANĀS

1. Man atmiņā, ka kāds autors kādreiz asprātīgi izteicies apmēram tā: „Manu grāmatu nelasa tamdēļ, ka domā: es ‚zociķis‘, bet domā, ka es ‚zociķis‘ tamdēļ, ka nelasa manu grāmatu!” Varbūt kāds no šo rindu lasītājiem atcerēsies, kas to teicis un kur tas iespiests. Var gadīties, ka mana atmiņa vil, bet tā nav „apzināta” vilšanās.

2. Aizsilnieks raksta, ka viņš „centies vērtēt katru valsts iejaukšanos saimnieciskā dzīvē pēc tā, vai tā sekmē un veicina saimnieciskās dzīves attīstību vai . . . kavē . . .”. Te jau ir tas mūsu nesaprašanās pamats. Kā, piem., mēs tagad varam zināt, vai sintetiskās degvielas ražošana Amerikā sekmētu saimniecisko dzīvi vairāk, ja to subsidētu un atbalstītu valdība, vai arī būtu labāk to atstāt privātai uzņēmībai? Izšķiršanās par šo jautājumu gan vairāk atkarāsies no tam, vai mūsu simpatijas ir *laissez faire* principa pusē, vai arī esam pret to. Manuprāt, Aizsilnieka simpatijas ir *laissez faire* principa atbalstītāju pusē.

3. Pasmaidot jālasa „piebildumu” trešā rindkopa, kur Aizsilnieks padīžojas ar to, ko šeit zina katrs pirmā kursa students, nobeidgams „Economics 201”, proti, ko konjunktūras ciklā tautsaimnieki sauc par uzplaukumu.

Bet daudziem vārdiem ir dažādas nozīmes. „Uzplaukumu” tautsaimnieks izprātīs tā, kā Aizsilnieks raksta. Dārznieks to izprātīs citādi.

„Caurmēra” pilsonis to saista ar dzīves standartu. Tādā izpratnē recenzijā šis vārds ir lietots, un Aizsilniekam, piedaloties polemikā, tas jāievēro.

4. Aizsilnieka darbā ir neparasti aplams un nepareizs viņa secinājums, ka „... pamazām valsts centās nomākt un no saimnieciskās dzīves izraidīt privāto uzņēmību. Autoritātīvā režīma laikā tās atlikusī daļa bija jau pilnīgi paralizēta” (965. lp.). Galvenais šā secinājuma pamatojums ir Kārļa Ulmaņa 1937. gada 4. febr. runa: „Ko, kā un kas ražos, to nosaka politika...” Šos vārdus Aizsilnieks ir atkārtojis savā darbā, tos atkārtoti šinī polemikā, par tiem raksta arī R. Hiršs.

Aizsilnieks gan zina, ko Kārlis Ulmanis teicis 1937. gada 31. martā, proti: „... gala mērķis ir privāta iniciatīva, privāta saimniekošana un privāta atbildība”. Bet te ir īsts Aizsilnieka cienīgs izskaidrojums: „Būtu vairāk nekā naīvi ... iedomāties, ka Ulmaņa solījums atjaunot privāto saimniekošanu nozīmēja to arī pēc būtības”. (*Latvijas saimniecības vēsture*, 656. lp.). Viņš tomēr raksta, ka jau 1938. gadā vairākas jaunās akciju sabiedrības laidušas akcijas pārdošanā, bet tās bijušas priekšrocības akcijas (ar 6% minīma div.) un nav pārsniegušas 25% no pamatkapitāla. Un to nu izceļ Aizsilnieks: (valstij) „... piederēja vismaz 75% pamatkapitāla” un tāvad kontrole par minēto akciju sabiedrību likteni (657. lp.). Bet Aizsilniekam tomēr jāatzīst, ka nevarēja vēl šinī laikā kontroli nodot privātai publikai, jo nevarēja pārdot pat tās 25%. Pieprasījumam pieaugot, pārdodamo akciju skaitu palielinātu. Beidzot nāk vēl viens Aizsilniekam raksturīgs arguments: „Viens no iemesliem, kuŗu dēļ valsts centās aizstāt privātos uzņēmumus ar valsts uzņēmumiem, *šķiet*, (vārds kursīvā mans, J.L.) ir bijis tas, ka valdība nav ticējusi, ka no latvieša var iznākt labs patstāvīgs uzņēmējs” (658. lp.).

Visa tā daļa, kur Aizsilnieks „nopamato” savus uzskatus par jauniem nacionāliem uzņēmumiem (652.-659. lp.), ir viena no vājākām viņa darbā: izvēlēti tādi avoti (krustām šķērsām), kas pastiprina rakstītāja subjektīvo viedokli, avoti iztulkoti vienpusīgi, tie avoti un uzskati, kuŗi autoram nepatīk, ignorēti vai apzīmēti par „naīviem”.

Savā analizē Aizsilnieks neizšķīst, ko šeit sauc par *short run* un *long run*. Tā izrīcība, kur patiešām var saskatīt kļūdas, lielāko tiesu izraisīta no īsa laika apsvērumiem.

Manuprāt, vārdus „Ko, kā un kas ražos...” toreiz teica, lai brīdinā-

tu svešautiešu kartelus un valdībai naidīgas saimnieciskas grupas no pretošanās valdības saimnieciskai politikai, kuŗas svarīgs mērķis bija nodot arī tirdzniecību un rūpniecību latviešu rokās.

Sabiedrisko lietu ministrija sūtīja lektoros uz provinci, ja tos aicināja runāt sarīkojumos. 1937. gadā īsi pēc Kārļa Ulmaņa 31. marta runas, ministrijā ieradās zemkopības ministrs J. Birznieks, lai iepazīstinātu ministrijas darbiniekus ar valdības viedokli par jaunām akciju sabiedrībām. Viņš vairākkārt uzsvēra, ka jaundibinātās akciju sabiedrības *nākotnē* nodos privātās rokās. Viņš uzsvēra vēlreiz, ko prezidents teicis 31. martā par privāto uzņēmību un iniciatīvu kā saimnieciskās dzīves pamatu. Šo informāciju pauda lektori visur, kur tos aicināja. To pauda arī pakalpīgā prese. Kāda gan vajadzība būtu valdībai apzinīgi izplatīt nepareizu informāciju, zinot, ka patiesība agri vai vēl nāks gaismā!

Bez šaubām, autoritātīvās valdības laikā bija arī kļūdas un nebūšanas. Daļa atbildības par tām pienākas kreditbankai, kuŗas dir. Andrejs Bērziņš bieži rīkojās patvarīgi un pat pret prezidenta gribu. Par to raksta R. Hiršs (*Rīgas auduma* 109. lp.), par to var liecināt arī šo rindu rakstītājs (skat. *Laika* 2734. num.). Ja R. Hiršs ir sarūgtināts par daudziem notikumiem autoritātīvās valdības laikā, tad tas lielāko tiesu Andreja Bērziņa „nopelns”, kas bija arī Tirdzniecības un rūpniecības kameras priekšsēdis. Tomēr, kritizējot kreditbanku, nedrīkstam aizmirst, ka tās uzdevumos ietilpa ne tikai jauno akciju sabiedrību financēšana, bet arī palīdzības sniegšana krīzes vai lata kursa pazeminājuma dēļ grūtumos nonākušiem uzņēmumiem. Visi šie uzdevumi bija sarežģīti un radīja dažādu interešu konfliktus.

Esmu saņēmis necerēti daudz lasītāju vēstuļu sakarā ar šo polemiku *Jaunajā Gaitā*. Sniegšu šeit izvilkumu no bij. Darba kameras ģenerālsekretāra A. Kleinhofa 1981. gada 20. februāra vēstules: „Man nupat nāca rokās grāmata, 384. lp. bieza, kas titulēta: *The Jews in Latvia*, izd. Association of Latvian and Estonian Jews in Israel. Israēlā tā arī izdota. Vairāki autori. Grāmata stipri labvēlīga mums. Abrahams Godins sniedz skaitļus par žīdu daļu tautas ienākumā Latvijā 1930. g.: lauksaimniecībā 0.93%, rūpniecībā 27.66%, tirdzniecībā 48.81% . . . (238. lp.). Kā Ulmanis varēja uz to vienaldzīgi noskatīties! Bet Aizsilniekam tas nepatīk”.

Lai kā šos skaitļus izprastu, tie norāda vismaz uz vienas minoritātes lomu tirdzniecībā un rūpniecībā. Kur tad vēl vācieši!

5. Līdz ar monumentālo būvniecību ar nolūku pieminēju Brāļu kapus un Brīvības pieminekli, lai gan tie sākti jau 20. gados (nobeigti Kārļa Ulmaņa laikā). To darīju tamdēļ, lai Aizsilniekam jo uzskatāmi parādītu, cik nozīmīgi zināmos apstākļos var būt „mirušie” investējumi un ka saimnieciskie apsvērumi ne vienmēr drīkst būt noteicēji.

6. „Ar baltiem diegiem šūta” ir Aizsilnieka taisnošanās par viņa amatiem autoritātīvās valdības laikā. Viņš, lūk, neesot bijis administratīvā darbā. Turpinājis agrāko darbību. Kāda bija šī darbība, par to pārliecināties var katrs, grāmatā *Es viņu pazīstu*, 23., 24. lp., arī *Rīgas auduma* 14. lp. Visi *pieci* šinīs grāmatās minētie amati ir tādi, ko var apzīmēt par „augstiem”. Tie liecina ne tikai par Aizsilnieka vairāk nekā izcilajām spējām, bet arī par to, ka Kārlis Ulmanis viņam bijis izcili labvēlīgs. Domāju, ka šī iemesla dēļ rūpnieks R. Hiršs „iecēla” Aizsilnieku par *Rīgas auduma* revīzijas komisijas locekli.

No iepriekš teiktā rodas secinājums, ka viņa „viedoklis” toreiz neatšķīrās no E. Dunsdorfa „viedokļa” 1938. gadā. Bet nekad neesmu teicis, ka Aizsilnieks rakstījis vai teicis par Kārli Ulmani: „Tagad valstij ir vadītājs, kas ne vien izprot valsts intereses . . .”. To ir rakstījis E. Dunsdorfs. Lūdzu Aizsilnieku rūpīgāk izlasīt manu rakstu *JG* 131. num. 63. lp., tad viņš redzēs, kas mēģina lasītāju maldināt.

7. Ja esmu rakstījis, ka Aizsilnieka grāmata rakstīta, raugoties no spilgti izteikta subjektīva viedokļa, tad no tā nevar secināt, ka mans viedoklis „spilgti objektīvs”. Es gan esmu centies un cenšos arī tagad turēties pie *iespējamās* objektivitātes (skat. *JG* 131. num. 61. lp.).

Illustrēsim Aizsilnieka subjektivitāti ar dažiem piemēriem!

a) Profesors J. Bokalders savā rakstā *Kārļa Ulmaņa tautsaimnieciskie uzskati* (Tautai un valstij, 77.-88. lp.) ir nonācis pie pilnīgi pretējiem secinājumiem kā Aizsilnieks. Savā darbā (601. lp.) Aizsilnieks atsaucas uz rakstu, kurā 1937. gadā J. Bokalders apcerē „K. Ulmaņa tautsaimnieciskos uzskatus”. Šķiet, šim rakstam visumā jāsakrīt ar manis iepriekš minēto uzskatu, bet Aizsilnieks no tā izceļ tik to, kas viņam izdevīgi.

Es savā iepriekšējā rakstā īsos vārdos minēju J. Bokaldera uzskatus, bet Aizsilnieks, nespējot tos atspēkot, savos „piebildumos” *Ekonomista* redaktora J. Bokaldera vārdu pat nepiemin.

b) Rakstīdams par sociālo apdrošināšanu (822., 823. lp.), Aizsil-

nieks veltī plašus, nosodošus komentārus par pilnvarnieku iecelšanu slimo kasēs, to algām u.t.t., u.t.t. Bet neviena atzinīga vārda nemin, ka slimo kasē apdrošināto personu un viņu ģimenes locekļu skaits pieaudzis no 161.700 1934. g. uz 229.000 1939. gadā. Kā to izskaidrot?

c) Bezdarbnieku skaits samazinājies no 7.189 1935. g. uz 3.203 1939. gadā. Baidīdamies, ka tas varētu runāt Kārlim Ulmanim par labu, viņš steidzas piebilst, ka šos skaitļus nav iespējams salīdzināt, jo 1934. un 1935. g., un, *jādomā* (vārds kursīvā mans, J.L.), arī nākamajos gados ... bezdarbnieki tika sistēmiski „sijāti” ...” (808. lp.). Bet ja nu atmestu to *jādomā*, tad nav pamata teikt, ka šos skaitļus nevar salīdzināt.

Varētu minēt daudzus līdzīgus piemērus, bet tendenci ilustrē kaut šie trīs. Visā grāmatas tanī daļā, kur rakstīts par Kārļa Ulmaņa laiku, gandrīz bez izņēmumiem, izcelts negatīvais un noklusēts vai notušs pozitīvais.

Bija kļūdas gan partiju laikā, gan autoritātīvās valdības laikā, bet tamdēļ vien, ka kādam nepatīk vai nu partiju laiks, vai nedemokrātiskā valdība, mēs nedrīkstam noliegt to, kas bijis labs visā neatkarīgās Latvijas pastāvēšanas laikā.

Aizsilnieka grāmata *Latvijas saimniecības vēsture* ir viens no plašākiem darbiem tautsaimniecībā latviešu valodā. Autors ir dzīvojis līdz Latvijas saimniecības attīstībai līdz mūsu valsts pēdējai okupācijai. Kaut arī labi izglītots, viņš tomēr turas pie tām atziņām, kas valdīja tautsaimniecības teorijā 1930. gados. Esot Latvijas universitātes mācībspēkam un esot atbildīgos amatos, viņam ir izveidojies savs uzskats, kur Latvijas saimnieciskā dzīvē pieļautas kļūdas. Daudzās vietās savā grāmatā viņš ar lielu dedzību it kā polemizē ar valstsvīriem un politiķiem, kuŗu vairs nav mūsu vidū. Viņš, protams, izvēlas to vīru rakstu un runu izvilkus, kas viņam izdevīgi. Būdams impulsīvas dabas, autors ne vienmēr izsaka pārdomātus un nopietna zinātnieka cienīgus uzskatus (pieminēsim kaut vai to „grāmatu dedzināšanu” mūsu polemikā). Tas jo spilgti parādās arī viņa apgalvojumā, ka „autoritātīvā režīma laikā” privātās uzņēmības „atlikusi daļa bija jau *pilnīgi paralizēta* (vārdi kursīvā mani, J.L.). Es domāju, ka būs ļoti maz to, kas, pazīdami Latviju kā lauksaimniecības zemi, pievienosies šim absurdam apgalvojumam. Lauksaimniekam taču nebija ņemta brīvība „ko un kā” ražot. Arī kolchozu mums nebija.

Cik apjucis ir Aizsilnieks, runādams par Kārļa Ulmaņa laika saimniecisko politiku, vislabāk redzams no viņa apceres par autoritātīvā laika saimniecības vadlīnijām (606.-611. l.p.). Viņš atrod runu un rakstu izvilkumus, no kuŗiem izriet, ka „plānsaimniecība ir . . . izlemta”. Piesauc pat Ļeņinu! Bet tad tomēr šo secinājumu atmet un raksta: „. . . jāsecina, ka plānsaimniecības ideja atmesta”. Viņš izšķīras nosaukt Kārļa Ulmaņa laika saimniecību „par valsts diriģētu saimniecību bez plāna”. „Diriģēšana” jau bija, bet tā nebija domāta, lai iznīcinātu privāto uzņēmību. Tā toreiz bija vajadzīga, lai nodotu arī tirdzniecību un rūpniecību latviešu rokās, kā arī lai mazinātu tos grūtumus, ko bija radījusi saimnieciskā krīze un vēlāk lata kursa pazeminājums. Jānozēlo, ka Aizsilnieks to nesaprot.

POLEMIKU IZBEIDZOT

Tāpat kā „Atbildē recenzentam” (*JG* 129. num. 66. lp.), tā arī Dunsdorfa rakstā „Vēlreiz par Ulmaņa biogrāfijas recenziju” daudz daiļrunības, maz nopietnu argumentu. Tomēr te ir arī viena otra pārsteidzoša atziņa.

Autors, „liekot man atkal mutē” vārdus, ko nekad neesmu ne teicis, ne rakstījis, secina: „Pēc recenzenta domām . . . vislabākā Ulmaņa biogrāfija būtu 600 lappušu bieza grāmata ar baltām lapām”. Šāds „secinājums” raksturo Dunsdorfa pieeju. Kommentāri te lieki!

Tāpat man piedēvēta „iedoma, ka autors par Ulmani rakstījis *tikai* (J.L.) negatīvi”. Tāda „iedoma” man nekad nav bijusi. Es gan rakstīju, ka Dunsdorfs „*Izcēlis* negatīvo, *notušējot* pozitīvo Kārļa Ulmaņa personā un darbībā” (*JG* 128. num. 64. lp.). Tā domāju joprojām.

Autors uzsver, ka „izpatikšana maizes devējiem” ir „kāda cita režīma terminoloģija”. Manuprāt, šī „terminoloģija” un parādība ir pazīstama visur. Jādomā, to atzīs vairākums „caurmēra” cilvēku. Dunsdorfs man bargi noprasa: „Kam Ulmaņa biogrāfijas autors centies izpatikt?” Kā lai es to zinu, jo ne Austrālijā, ne Zviedrijā neesmu bijis un autora gaitas man svešas. Nejūtos autoram nekādu atbildi parādā. Manis izteiktie uzskati par to izpatikšanu bija vispārīgi vērotas parādības uzsveršana. Jābrīnās, kā tik „kuriōzu” jautājumu var uzdot, jo neticu,

ka to var izskaidrot ar sakāmvārdu „kas vainīgs, tas bailīgs”. Gan ticu, ka Dunsdorfs rakstījis savu grāmatu, vecākā kollēgas Aizsilnieka darba ietekmēts. Un kā jau tas tādos gadījumos parasts, to centies šur tur, „pārtrumpot”. Un abi šie cienījamie profesori bija tās LU fakultātes mācībasspēki, kuŗa prezidentam Ulmanim piešķīra Dr.oec. honoris causa gradu!

Ja nemaldos, esmu lasījis, ka vienam no mūsu izcilākiem literātūras kritiķiem Zviedrijā bijis jācieš tamdēļ, ka publicējies un strādājis radiofōnā Kārļa Ulmaņa laikā un tamdēļ „neesot cienīgs elpot Zviedrijas brīvo gaisu”. Tāpat mums trimdā ir apgādi, kas dažkārt publicē grāmatu, ja tur Kārļa Ulmaņa darbība būs pozitīvi novērtēta, bet ir arī tādi, kas gaida negatīvu vērtējumu.

Tās ir parādības, kas jāņem vērā, publicējot darbu par Kārli Ulmani, bet nekādā gadījumā negribu ar šo vispārējo konstatējumu kaut kā diskreditēt autoru, pret kuŗu vienmēr esmu izjutis cieņu.

Kā no raksta spriežams, autors gan bijis „diktātūras apjūsmotājs” 1938. gadā, bet pēc 43 gadiem, „ejot uz priekšu savā attīstībā”, (tātad 1981. g.), viņam it kā būtu tiesības no tā atteikties.

Un tad nu nāk pārsteigums: „Lai tomēr recenzentu apmierinātu”, autors raksta: „vienā ziņā neesmu savus uzskatus grozījis. *Tāpat* (vārds kursīvā mans, J.L.) kā 1938. gadā respektēju Ulmani kā valstsvīru”. Grāmatā rādīts „slavens valstsvīrs”, tā rakstīta, „lai celtu pieminekli vīram, kam lielākie nopelni Latvijas dibināšanā”. Ja jau tā, tad recenzents jūtas ne vien „apmierināts”, bet arī gandarīts. Par tādu pieeju, domāju, priecāsies arī tie daudzie Dunsdorfa cienītāji, kuŗi līdz šim domāja, ka autora grāmata par Kārli Ulmani met ēnu uz izcilā profesora kā zinātnieka reputāciju.

Varētu likties, ka ar šo rakstu autors grib „saskaņot” savu „viedokli” 1938. gadā ar to, kāds tam bijis, rakstot grāmatu. Jāpriecājas tomēr arī par šo labas gribas mēģinājumu! Vai pēc šī raksta vismaz nebūtu svītrojams „senais princips”, ar kuŗu grāmata par Kārli Ulmani nobeigta (539. lp.)? Ar to Dunsdorfs atzītu un pievienotos ASV sūtņa Latvijā vērtējumam par Kārli Ulmani.

Domāju, ka mūsu polemika ar to beidzas. Ja tā ierosinās jaunos tautsaimniekus un vēsturniekus pētīt toreizējo notikumu gaitu, pamatojoties uz objektīvi izvēlētiem faktiem un avotiem, neļaujoties ne

Dunsdorfa, ne Aizsilnieka, nedz manai ietekmei, tad šī polemika nebūs bijusi velta.

KĀ TO IZSKAIDROT?

Lasītāji ar lielu interesi un cerībām uzņēma kā A. Aizsilnieka darbu *Latvijas saimniecības vēsture 1914.-1945.*, tā E. Dunsdorfa darbu *Kārļa Ulmaņa dzīve*, jo abi autori ir cienījami bij. LU mācītspēki, kuŗu darbi visumā atzišanas vērti. Cerējām, ka būs radīti akadēmiskā garā izvērtēti zinātnieku darbi, kas noderēs kā objektīvi avoti, pētījot jo sevišķi autoritātīvās valdības laiku.

Tomēr maldījāmies. Abu minēto autoru grāmatas ir rakstītas ne vien ar subjektīvu pieeju, bet tanīs atrodam fundamentāli nepareizus secinājumus.

Uz to vairākkārt aizrādīju *Jaunajā Gaitā* publicētā recenzijā un sekojošās polemikas rakstos. Tomēr E. Dunsdorfs neatspēko vis manu kritiku ar faktiem un loģiku, bet izplūst „dailrunībā” (jādomā, tas ir tas pamats, kādēļ nobeigumā viņš runā par „tukšu salmu kulšanu”). A. Aizsilnieks uzsver savu „nemaldību”, runājot viscaur par „Labsvīra taisnošanos”. Šai sakarā kāds izcils zinātnieks man raksta par E. Dunsdorfu un A. Aizsilnieku: „... ir drusku tā kā skumji, ja tādi prātīgi cilvēki kādu neizprotamu iemeslu dēļ raksta tik nepārdomāti un pavisī ... Viņi jau arī diskusijā Jums īsti neatbildēja”. Tā domāju arī es. Kroni visam tam uzliek beigās E. Dunsdorfs, rakstot par „salmiem” un K. Marksu.

Visa polemika nobeidzas ar tādu iznākumu, kas ir ļoti rets, ja ne vienreizējs latviešu žurnālistikā.

Vairāki apgādi griezās pie manis ar lūgumu atļaut recenziju un polemiku sakopot brošūrā un to izdot, lai arī tie, kuŗi nelasa *Jauno Gaitu*, varētu iepazīties ar to autoru domām, kas ne vien pieredzējuši Kārļa Ulmaņa laikus, bet arī vairāk vai mazāk aktīvi piedalījušies toreizējās saimnieciskās un garīgās kultūras dzīves veidošanā. Šādas brošūras publikāciju uzskatīju par teicamu. Arī *Jaunā Gaita* bija ar to mierā.

Abi cienījamie profesori tomēr ir citādās domās. E. Dunsdorfs „noraida” lūgumu atļaut viņa „atbildes” iespiest kaut kur citur. A. Aizsilnieks „katēgoriski” lūdz viņa „rakstus” nekur citur nublicēt.

Parasti autori priecājas par viņu rakstu vēlreizēju publicēšanu, ja vien uzrakstīts kas vērtīgs. Kādu iemeslu dēļ minētie autori noraida rakstu pārspiešanu, par to lai spriež lasītāji.

Manuprāt, šī izturēšanās pastiprina manos rakstos izteikto uzskatu ticamību un pareizumu.

HERBERT HOOVER AND THE BALTIC STATES

“Never in history had there been an emancipation of nations to freedom under such appalling difficulties or with such courage and sacrifice as in these three little Baltic States. Theirs was a heroic and tragic epic of man striving to be free. And this struggle should be part of the story of freedom for mankind.”

Herbert C. Hoover

Herbert Hoover, President, U.S.A. and Karlis Ulmanis, President of Latvia. Photo taken in Riga, 1938.

LATVIAN INFORMATION SERVICE

DRAUDZĪGĀ AICINĀJUMA IDEJA

1985. gadā pagāja 50 gadu kopš atskanēja *Draudzīgais aicinājums*. Jāpriecājas, ka pēc tik daudziem gadiem latvieši brīvajā pasaulē vēl nav šī aicinājuma ideju aizmirsuši.

Bet, runājot par *Draudzīgo aicinājumu*, nevaram neminēt tā autoru. Un, pieminot prezidentu Kārli Ulmani, zinām, ka ir daudzi, kas viņu vērtē pozitīvi kā politiķi un valstsvīru. Ne tikai brīvajā pasaulē, bet arī Latvijā ir ļaudis, kas atceras Latvijas neatkarības pēdējos gadus kā „vecos, labos Ulmaņa laikus”. Arī vairāki Amerikas bijušie diplomāti un valstsvīri, par kuŗu demokratisko stāju neviens nešaubās, izsakās atzinīgi par Kārli Ulmani. Bijušais Amerikas sūtnis Latvijā (1938. — 1940.g.) Džons Vailijs (John C. Wiley) cildina Ulmani „kā godājamu personu un varonīgu valstsvīru”, pielīdzinot viņu prezidentam De-golam. Bijušais Amerikas prezidents H. Hūvers uzskata Ulmani par vienu no izcilākajiem valstsvīriem Baltijas valstīs.

Bet ir arī latvieši, komunistu un okupācijas pretinieki, kas Ulmani vērtē negatīvi. Tā jau nav nekāda nelaime, jo, runājot par kādu politiķi un valstsvīru, domas bieži dalīsies: vieni viņu slavē, citi peļ. Bet nelaime gan sākas, ja mēs savu patiku vai nepatiku attiecinām uz kāda valstsvīra it visiem darbiem. Manuprāt, ir jāatzīst visi tie pozitīvi vērtējamie darbi un sasniegumi, ko reālizējām visos Latvijas neatkarības gados, vienalga vai tos partiju laikā ierosināja sociāldemokrati vai Zemnieku savienība. Tāpat jāatzīst viss pozitīvais Latvijas neatkarības pēdējos gados. Nav jāvairās arī no kritikas, ja tā pelnīta un to var pamatot.

Tādā garā īsumā gribu apcerēt *Draudzīgā aicinājuma* nozīmi, kā arī dažas garīgās kultūras problēmas Latvijas neatkarības pēdējos gados.

1935. g. 28. janvārī Kārlis Ulmanis aicināja visu latviešu tautu katru gadu šai dienā atcerēties savas dzimtenes skolas, dāvinot tām grāmatas, mācības līdzekļus, gleznas un citus mākslas darbus, tāpat naudu skolu darba atbalstam. Vēlāk viņš aicināja līdzīgā kārtā atbalstīt arī dzimtenes sabiedriskos namus, bibliotēkas un dievnamus. Viņš aizrādīja, ka mūsu lauku dievnamu sienas dažkārt ir aukstas un pelēkas, tās ne vienmēr spēj iesildīt vecie zvani. Labi būtu, ja šīs sienas rotātu vairāk mūsu izcilo mākslinieku gleznas. Kārlis Ulmanis aicināja visu tautu pēc katra spējam atbalstīt latviešu nacionālo garīgo kultūru.

Samērā īsā laikā atsaucās pāri par 50.000 ziedotāju. Aicinājuma ceturtā gada dienā bija saziēdota ap 1.700.000 grāmatu, liels skaits gleznu, mācības līdzekļu un nepilns miljons latu naudā. Tomēr bija daži, kas norādīja, ka *Draudzīgā aicinājumam* esot maza nozīme, ja vispār kāda, tad īpaši propagandas ziņā. Mums jau esot vesela rinda iestāžu, kuŗu galvenais uzdevums esot atbalstīt garīgo kultūru. Un tā jau bija. Mums bija Izglītības ministrija, kas atbalstīja nevien pamat- un vidusskolas, bet arī universitāti, konservatoriju, mākslas akadēmiju, tāpat teātrus, operu, baletu. Mums bija *Kultūras fonds*, laikam vienīgā tāda iestāde pasaulē, kas līdzekļus ieguva lielākoties no nodokļiem, ar ko aplika alkoholiskos dzērienus un tabakas preces un izlietoja tos garīgās kultūras atbalstam. Arī pašvaldības atbalstīja izglītības un citas garīgās kultūras iestādes. Vēlāk dibināja arī Sabiedrisko lietu ministriju.

Bet Kārlis Ulmanis norādīja, ka visām šīm iestādēm ir kas kopīgs, proti, tās līdzekļus iegūst nodokļu ceļā. Bet latviešiem pagātnē ir bijis laiks, un tāds var pienākt nākotnē, kad nebūs iestāžu, kas varēs uzlikt nodokļus, un garīgās kultūras kopšana un atbalstīšana būs atkarā no tā, cik mēs ikkatrs varam un gribam šim mērķim ziedot. Tagad tāds laiks ir pienācis, mums nav brīvajā pasaulē iestāžu, kas varētu uzlikt nodokļus, un visur jāizlīdzas ar brīvprātīgiem ziedojumiem. Tamdēļ *Draudzīgā aicinājumam* tagad ir lielāka nozīme nekā priekš 50 gadiem, kad to izteica Ulmanis. Ja pašreiz brīvajā pasaulē darbojas *Kultūras fonds*, tad tas nav līdzīgs fondam neatkarīgajā Latvijā, kam līdzekļus sagādāja

nodokļi. Tagadnes *Kultūras fonds* vairāk līdzinās *Draudzīgam aicinājumam*, jo mūsu centrālās organizācijas var vienīgi aicināt tautiešus ziedot.

Kā iepriekš minēts, 1935. gada 28. janvārī Kārlis Ulmanis aicināja atbalstīt latviešu nacionālo garīgo kultūru. Vārdus *n ā c i j a u n n a c i o n ā l i s m s* definē un izprot dažādi, gan pozitīvā, gan negatīvā nozīmē. Amerikā ar vārdu *nācija* apzīmē visus šīs zemes iedzīvotājus, pat ja tie nav ieguvuši pavalstniecību. Tā tad šim vārdam ir politiski teritoriāla nozīme. Tāpat nacionālas problēmas ir tās, kas attiecas uz visu šīs lielvalsts teritoriju.

Latvijā ar vārdu *n ā c i j a* apzīmēja tautu etniskā nozīmē. Apzīmēja ļaužu grupu ar kopīgu valodu, kopīgu vēsturi, tradīcijām un folkloru. Vārds *n a c i o n ā l i s m s* *Draudzīgā aicinājuma* autora uztverē vispirms nozīmēja pienākumu mīlēt to tautu, no kuŗas esam cēlušies, mīlēt to zemi, kuŗā dzīvojam, mīlēt to valsti, kuŗā dzīvojam. Nacionālisms šai ziņā maz atšķīrās no vārda patriotisms, lai gan pēdējais vairāk izceļ tās saites, kas ikvienu saista ar dzimto zemi. Latvijā nacionālisms ietvēra sevī arī atziņu, ka tāpat kā Lielais likteņa lēmējs piešķīris ikvienam cilvēkam atšķirīgas spējas, tāpat atšķirīgas spējas savas kultūras radīšanā piešķirtas katrai tautai. Tautai jāizkopj sava atšķirīgā, nacionālā kultūra, kas tad iederas kā īpatnēji slīpēts dārgakmens citu tautu pasaules garīgās kultūras vainagā. Atņemiet pasaules garīgajai kultūrai, ko devuši itāļi, spāņieši, francūži, un jūs padarīsīt to nevien nabagāku, bet arī vienmuļāku. Atņemiet, ko devuši briti, vācieši, arī mazās tautas — lietuvieši, latvieši, igauņi, notiks tas pats.

Latvijā nacionālisms nebija skaldītājs, ārdītājs nacionālisms, par ko runā profesori Amerikā, apskatot Balkānu tautu vēsturi pirms Pirmā pasaules kara, t.s. balkānizāciju. Tas nebija indīgais nacionālisms, ko sludināja Hitlers Vācijā. Tas nozīmēja vienīgi pienākumu mīlēt savu tautu un radīt, izkopt īpatnējo kultūru. Bet tādas tiesības un pienākums bija ne tikai latviešiem, bet arī minoritātēm. Latvijā varēja pat runāt par minoritāšu kultūrālo autonomiju, jo vāciešiem, židiem, krieviem u.c. bija ne tikai savas pamat- un vidusskolas, bet vāciešiem arī sava augstskola — Herdera institūts.

Atzīstot, ka vairāk vai mazāk kopīga vēsture ir viens no nācijas (tautas) pamatelementiem, sapratīsim, kamdēļ Kārlis Ulmanis jo

sevišķu vērību pievērsa vēstures pētniecībai. Latvijas neatkarības pirmajos gados vēstures pētniecība bija atstāta novārtā. Ilgus gadus Latvijas vēstures katedra Latvijas universitātē bija vakanta tikai tamdēļ, ka nebija piemērota mācībspēka, kas varētu mācīt Latvijas vēsturi. Vēstures pētniecība bija Baltijas vāciešu rokās. Bija jau viņu starpā izcili zinātnieki, bet tie bija ieinteresēti pētīt vēsturi no Baltijas vāciešu viedokļa. Ar mudi *klausaities vēstures soļos* Ulmanis norādīja, ka Latvijas vēsture jāpētī no latviešu tautas viedokļa, un tas jādara latviešu vēsturniekiem. 1936. gadā nodibināja Latvijas vēstures institūtu, kas attīstīja rošīgu darbību. Kopš 1937. gada tas izdeva 4 reizes gadā savu žurnālu, tāpat Latvijas vēstures avotu seriju. Kopā ar Latvijas universitāti tas 1937. gadā sarīkoja Rīgā Pirmo Baltijas vēsturnieku konferenci ar 326 dalībniekiem (starp tiem 141 ārzemnieks). Institūts noturēja publiskas sēdes ar referātiem, vāca archivālijas un kopā ar Pieminēkļu pārvaldi organizēja izrakumus. Valsts vēsturiskais muzejs nodibināja senvēstures nodaļas Jelgavā, Cēsīs un Daugavpilī. Rīgas pilsētas vēsturiskais muzejs izveidojās par vienu no lielākajiem kultūrvēsturiskiem muzejiem Baltijas valstīs.

Prezidents uzsvēra, ka Latvijas vēsture jārakstā patiesības un nacionālās apziņas garā. Izmantojot šo norādījumu, daži domāja, ka Latvijas vēstures pētniecība esot romantiski nekritiska. Kā piemēru minēja, ka Rīgas pili esot gleznas, kuŗās attēloti senie latviešu valdnieki; arī Virza rakstot par seniem latviešu valdniekiem, lai gan maz par tiem zināms. Jā, tādas gleznas bija, bet tās jau nebija vēstures liecinieces. Tās bija mākslas darbi, kuŗos prof. Lūdolfs Liberts attēloja senos valdniekus, kā viņš to mākslinieka fantazijā bija iedomājies. Gleznu vienīgais nolūks bija rotāt pils sienas, tāpat kā Anša Cīruļa latviskās mēbeles greznoja pils telpas. Arī Kristu ir attēlojuši neskaitāmi mākslinieki gan gleznās, gan tēlos. Nevieni no viņiem nav Kristu redzējis, bet te nekad nerunājam par nekritisku pieeju vai par falsifikāciju.

Arī Virza rakstīja par seniem latviešu valdniekiem, bet Virza ir rakstnieks nevis vēsturnieks. Viņa darbi pieder literātūrai nevis vēsturei. Aleksandrs Grīns savā darbā *Dvēseļu putenis* dažkārt reāli attēlo strēlnieku laikus un Brīvības cīņu notikumus, bet neviens šo darbu neuzskata par vēstures darbu vai vēstures avotu.

Par vēstures pētniecības zinātnisko pieeju un līmeni liecina tādi

vārdi kā Augusts Tentelis, Kārlis Straubergs, Arveds Švābe, Francis Balodis, Arnolds Speke, Valdemārs Ģinters, Eduards Šturms, Margērs Stepermanis u.c.

Un, runājot par literātūru, *Draudzīgā aicinājuma* autoram pārmet, ka viņam patikuši tikai viena virziena rakstnieki, tā saucamie pozitīvisti, kas attēlojuši optimistiska uzskata, izdarīgus raksturus. Viņam nav patikuši Poruka „bālā zēna” tipi. Tas jau tā bija. Bet vaicāsim paši sev, vai arī mums nepatīk kāds rakstnieks vai rakstniecības virziens labāk nekā citi? Lasot franču literatūras darbus, vienam patīk reālā virziena rakstnieks E. Zolā, citiem romantiķis V. Igō. No britiem — vienam patīk Bairons, citiem Č. Dikenss. No krievu rakstniekiem vieni izceļ Puškinu un Ļermontovu, citi F. Dostojevski un M. Gorkiju. Tas jau tā bija arī ar Kārli Ulmani. Bet, atbalstot rakstniekus, valdība nekad neskatījās pie kāda virziena tie pieder. Atbalstīja ne tikai pozitīvā virziena rakstniekus, kā Leōnidu Breikšu, Vili Veldri, Alfonsu Franci u.c., bet arī kreisā virziena pārstāvjus — Andreju Upīti, Jāni Grotu, Jāni Sudrabkalnu, kas vēlāk pieslējās komunistiem.

Dažkārt dzird pārmetumus, ka Latvijas neatkarības pēdējos gados rakstniecībā bijuši arī diletanti. Jā, tādi bija. Bet diletanti ir bijuši un būs visos laikos un vietās. Tādi bija Latvijas neatkarības gados, tādi ir tagad okupētajā Latvijā, tādi ir arī brīvajā pasaulē. Runājot par literātūru, tomēr gribētu pievienoties A. Šildem, kas savā vēstures grāmatā raksta, ka trīsdesmito gadu otrā pusē rakstniecība attīstījās brīva un daudzkrāsaina, un šīnī laikā it kā sadrūzmējās jaundarbi ar paliekamu vietu latviešu dzejas pūrā. Sevišķi izcilus stāvēja tā rakstnieku grupa, kas pulcējās ap žurnālu *Daugava* un kuŗas devīze bija: *labi kalpo Latvijai tas, kas labi kalpo mākslai*. Te jāmin rakstnieki Anšlavs Eglītis, Jānis Medenis, Zinaīda Lazda u.c. Jāizceļ Helmāra Rudzīša jau agrāk dibinātais apgāds *Grāmatu Draugs* un rakstnieki, kas grupējās ap to.

Runājot par rakstniekiem, nevar nepieminēt arī izcilo rakstnieci un esejisti Zentu Mauriņu; viņas darbi ir tulkoti vairākās svešvalodās. Gribu uzsvērt, ka biju Z. Mauriņas cienītājs Latvijā, tāds esmu tagad. Tomēr nevaru pievienoties, ka viņa autoritātīvās valdības laikā būtu vajāta. Pret Z. Mauriņu gan vērsās Edvarts Virza, bet kamdēļ tas bija tā — atbildi uz šo jautājumu vislabāk devis Pēteris Ērmanis: Virzas nostāju pret Mauriņu gan vislabāk varētu izskaidrot, ņemot palīgā

Sigismunda Freuda teorijas. Valdība nevērsās pret Mauriņu. Zinot, ka Sabiedrisko lietu ministrijā strādā vairāki t.s. pozitīvā virziena rakstnieki, lai būtu līdzsvars, par bibliotēku biroja vadītāju pieņēmu zināmu Z. Mauriņas cienītāju, valsts bibliotēkas darbinieku Richardu Vikmani; viņš, apmeklējot provinces bibliotēkas, tām vienmēr ieteica iegādāties toreiz pieejamos Z. Mauriņas darbus. *Darba kamera*, spilgts autoritātīvās valdības iestādījums, uzaicināja Mauriņu nolasīt lekciju ciklu organizācijai *Māte un bērns*. Lai godinātu Mauriņu, viņai ierodoties uz pirmo lekciju, visa *Darba kameras* augstākā vadība nonāca lejā no trešā stāva pie kameras ieejas Lāčplēša ielā un to apsveica. Tas nenotika ne ar vienu citu lektoru.

Ja šeit to rakstu, tad nevis lai kritizētu izcilo esejistu, bet tamdēļ, ka, lasot par jaunas literatūras vēstures rakstīšanu, baidos, ka tur varētu parādīties Z. Mauriņas subjektīvās domas par Latvijas neatkarības pēdējiem gadiem.

Skaņu mākslā sevišķi jāizceļ mūsu komponistu sniegums. Radās vairākas jaunas operas: Jāņa Mediņa *Luteklīte* un balets *Mīlas uzvara*, Jāņa Kalniņa *Hamlets* un *Ugunī*, Jāņa Vītoliņa balets *Ilga* u.c.

Jāizceļ arī Devītie vispārējie dziesmusvētki. Tas pats jāsaka par Dikļu (1939. gada 16. jūnijā) un Latgales Trešajiem dziesmusvētkiem (1940. gada 16. jūnijā). Diriģents Teodors Kalniņš uzsvēra, ka pēdējie divi mākslinieciskā ziņā bijuši augstvērtīgāki par iepriekšējiem, ko viņš dzirdējis vai kuņģos piedalījies.

Katrai tautai bez himnas ir arī patriotiska satura dziesmas. Tautai tās patīk, neatkarīgi no tā, kas tās komponējis un tekstu sacerējis vai kad tās radušās. Arī mums tādas ir. Pieminēšu tikai vienu — *Tev mūžam dzīvot, Latvija!* Pret to vērsās jo sevišķi tie, kas kādreiz neatzina Latvijas himnu mūsu neatkarības gados. Tautai tā patīk. Tā nezudīs. *Marseljēzu*, franču nacionālo himnu, komponēja kāds mūzikas amatieris franču lielās revolūcijas laikā. Revolūcijas „gars” jūtams arī tekstā, tamdēļ to noliedza Napoleons I, Luijs XVIII, Napoleons III. Tautai tā patika. *Marseljēza* cēlās augšā, un kopš 1879. gada tā ir atkal franču nacionālā himna.

Runājot arī par tēlotāju mākslu, jo sevišķi glezniecību, bija dzirdami pārmetumi, ka Ulmanim patikuši tikai zināma virziena mākslinieki: tie, kas attēlojuši siena vai labības plāvējus, vispārīgi reāli tvertus lauku

dzīves skatus. Tas jau nebija noslēpums. Bet, tāpat kā apcerot literātūru, jāsaka, ka katram vienam patīk labāk kāds īpašs gleznotājs un glezniecības virziens. Bet, atbalstot tēlotāju mākslu, *Draudzīgā aicinājuma* autors nekad nav raudzījies, pie kāda virziena mākslinieks pieder. To man apliecināja Latvijā prof. Vilhelms Purvītis. Tādi paši uzskati bija prof. Jānim Kugam kā Latvijā, tā Eslingenā, Vācijā. Pieminot tēlotāju mākslu, nevaram neminēt architektūru. Likās, ka Ulmanis grib dot Latvijai ne tikai jaunu garīgu seju, bet arī jaunu arhitektonisku ietērpu. Rīga mainīja seju. Noplēsa vecās, sagruvušās celtnes, pacēlās jaunas monumentālas būves, radās jauns ielu segums, apgaismojums, jauni satiksmes līdzekļi; nobeidza *Brīvības pieminekļa* un *Brāļu kapu* izbūvi, uzsāka *Uzvaras laukuma* būvi. Tas pats uz laukiem — jauni sabiedriskie nami, stacijas un vairāk nekā 100 jaunu skolas ēku. Arī šeit netrūka kritiķu, norādot, ka šīs būves gan izskatījušās lepnas, bet saimnieciski tās bijušas miruši ieguldījumi, kas nav kalpojuši saimniecisko vērtību ražošanā. Cik nevērtīgi mums tagad liekas visi tie ieguldījumi, kas ieguldīti toreiz saimniecisko labumu ražošanā, tik vērtīgi ir šie „mirušie” ieguldījumi ar nacionālpolitisku nozīmi. Kamēr vien pastāvēs *Brāļu kapi*, *Brīvības piemineklis* un monumentālās celtnes, tās stāstīs ne vien latviešiem, bet arī mūsu zemes okupantiem, ka Latvija kādreiz bija brīva, neatkarīga valsts.

Jo sevišķi jāpiemin nacionāli politiskā audzināšana. Noliedza internacionālisma sludinātāju grupas, kas neatzina Latvijas valsts himnu, karogu, valsts ģērboni. Domāju, šī nacionāli politiskā audzināšana ir ietekmējusi arī tos latviešus, kas brīvajā pasaulē. Ja mūsu vairums vēl runā latviešu valodu, ja vēl iznāk laikraksti, žurnāli, grāmatas latviešu valodā, ja vēl varam lūgt Dievu latviešu valodā savos dievnamos, pulcēties uz dziesmusvētkiem, tad pateicība par to pienākas arī nacionālai audzināšanai Latvijā, jo visu šo pasākumu ierosinātāja un uzturētāja lielā mērā ir tā paaudze, kas sāka vai beidza izglītību Latvijas neatkarības pēdējos gados.

Pārsteidz tomēr, ka brīvajā pasaulē ir arī latvieši, kas nav komunisti un Latvijas neatkarības laikā bija vēl bērni, bet izsakās nicinoši par Latvijas neatkarības laiku, jo sevišķi par pēdējiem neatkarības gadiem. Protams, katrs var izteikt savus uzskatus, bet, ja var izteikt tādus pat augsti izglītoti cilvēki, tad mazākais ko varam gaidīt ir, lai subjektīvos

uzskatus pienācīgi pamatotu. Ir neskaitāmi piemēri, kas liecina par neatkarīgās Latvijas pilsoņu nacionālo pašapziņu. Bet *a priori* domājot, ka viņu nacionālā pašapziņa bijusi zema, nedrīkst šos secinājumus pamatot ar visai apšaubāmiem „faktiem”.

Tā kultūra un sabiedrība, ko atzina *Draudzīgā aicinājuma* autors, nav tā, ko godā Amerikā. Tas tomēr nenozīmē, ka prezidenta Ulmaņa uzskati būtu novecojuši. Amerikā, uzsverot kapitālisma pamatprincipus, izceļ individa tiesības, saimnieciskās dzīves sasniegumus un materiālo kultūru vispār. Nacionālisms un patriotisms dažkārt tiek uzskatīts par apklāju, ar ko sedzas morāli apšaubāmi raksturi. *Draudzīgā aicinājuma* autors būtu vienis prātis ar prezidentu Kenediju, kas nevien lepojās ar tautu, no kuŗas viņš cēlies, bet kas, stājoties amatā, izteica domu, ka nav jāprasa *ko valsts (country) var dot man, bet gan, ko es varu darīt valsts labā*. Tas izklausās savādi vienam otram no tiem, kas arī Kārļa Ulmaņa aicinājumā mīlēt savu tautu vairāk par draugu, likt tautas intereses pirmā vietā, tajā saskata lielummaniju vai tukšu frazi.

1985. gadā pagāja 150 gadu, kopš dzimis mūsu dainu krīvs. Būtu lielākā aplamība salīdzināt kādu politiķi vai valstsvīru ar garīgās kultūras darbnieku, jo viņu darbs un centienu galamērķis ir atšķirīgs. Tomēr varam norādīt, kur viņu domas ir vienādas. Kā Kr. Barons, tā Ulmanis uzsvēra, ka individa intereses jāpakļauj visuma interesēm. Bojā eja draud tai draudzei, ģimenei un valstij, kur individs saskata visu svarīgo tikai sevī (skat. Arturs Baumanis *Krišjānis Barons*, 369. lp.). Abi — Kr. Barons un *Draudzīgā aicinājuma* autors — pirmā vietā lika garīgo kultūru. Pēc viņu domām mūžīgs ir gars, materiālie sasniegumi ir laikmetiski. Šie uzskati nav novecojuši un nenovecos. Tagad to redzam vislabāk, jo mūs vēl vienmēr kopā tur ne mājas, ne banku konti, bet garīgā kultūra, jo sevišķi arī mūsu baznīca! To uzturēt dzīvu varēsim tikai tad, ja ziedosim līdzekļus, darbu un laiku šīs kultūras saglabāšanai un augšanai, kā to izteica *Draudzīgais aicinājums*, kā to darīja Krišjānis Barons savā dzīvē. Atceroties to, vaicāsim sev, vai darām visu, ko spējam?

JĀNIS LABSVĪRS

(Akadēmiskā Dzīve, 1981.g., 23. nr., 24.lp.)

Jānis Labsvīrs dzimis 1907. gadā Bilskas pagastā, Valkas apriņķī. 1930. gadā beidzis Latvijas universitāti ar mag. oec. gradu. Piedalījies vienotnes *Lūdums* dibināšanā. No 1928. gada strādājis par skolotāju Ventspilī, Gulbenē un Jelgavā. Kopš 1938. gada Sabiedrisko lietu ministrijas Sabiedriski kultūrālā departamenta direktors. Bijis akciju sabiedrības *Filma* vicedirektors. No 1941.-1944. gadam Tukuma ģimnazijas un komercskolas direktors.

Vācijā darbojies Eslingenas latviešu kolonijas pārvaldē, strādājis IRO (International Refugee Organization) un lasījis lekcijas latviešu noīmetnēs par tautsaimniecības un sabiedriski kultūrāliem jautājumiem.

1950. gadā ieceļojis ASV. 1956. gadā beidzis Batlera (Butler) universitātes Indianapolē Tautsaimniecības nodaļu ar M.S. gradu. 1959. gadā ieguvis Ph.D. gradu tautsaimniecībā Indianas universitātē; disertācijas temats: *Latvijas lauksaimniecības kolektīvizācija 1944.-1956. gadam*. (Disertācijas mikrofilma pieejama interesentiem). No 1959. gada līdz 1973. gadam strādājis par tautsaimniecības profesoru Indianas valsts universitātē Terhoutā (Terre Haute). Kopš 1973. gada oktobra „emeritus” profesors turpat.

Publicējis rakstus par tautsaimniecību angļu valodā vairākos pro-

fesionālos žurnālos un izdevumā *Baltic Review*, tāpat rakstus *Laikā* un *Akadēmiskajā Dzīvē*. Kā autors piedalījies divi grāmatu sarakstīšanā. Biedrs profesionālās organizācijās *Royal Economic Society*, *American Economic Association*, u.c. Biografiskas ziņas 10 starptautiskās vārdnīcās, ieskaitot *Who's Who in the Midwest*.

Nozīmīgākais ziedojums latviešu izglītībai 10.500 dol., nodibinot *Prof. Dr. Jāņa Labsvīra latvisko zinību fondu* labāko Gaŗezera vidusskolnieku gadskārtējai godalgošanai.

Smiltenes Labsvīru jaunā paaudze 1920-tajos gados. No kreisās: vecākā māsa (farmaceite) Elza, jaunākā māsa (docente, farmācijas ķīmijas katedras vadītāja) Milda, brālis (Jēkabpils aprinķa ārsts) Pauls; autors.

INDEKS

Ābele, Ādolfs 61, 63
 Ādamsons, E. 54
 Aizsilnieks, A. 141, 147, 149, 154,
 159—169, 171—174
 Akots, Z. 18, 131
 Akurāters, J. 52, 53
 Alksnis, Alfrēds 45, 46, 71
 Andersons, E. 9, 10, 30, 32
 Annus, A. 69
 Apsīte-Maļinovska, A. 125
 Aspazija 43, 44, 45, 46, 47
 Atspulgs, T. 51

Badere, S. 127
 Bairons 179
 Balabkins, N. 147
 Balodis, Francis 109, 179
 Balodis, Jānis 12, 30, 62, 86, 150
 Balodis, Kārlis 14, 99—107, 147
 Bandrēvičs, Ansis 84
 Bandrēvičs, Vilis 84, 85
 Banga, A. 92, 96
 Barona, Līdija 125
 Barons, Kaspars 125
 Barons, Kārlis 21
 Barons, Krišjānis 21, 125, 182
 Basanavičs (Basanavicius), J. 27
 Bastjānis, Valdemārs 42, 44, 153
 Baumanis, Arturs 51, 182
 Baumanis, Kārlis 55

Bebris, R. 81
 Bebris, V. 123
 Benešs, Eduards 138
 Benešs, V. 41, 138
 Bergmanis, E. 89, 90, 93
 Bermonts 31, 62, 64, 106
 Berķis, K. 151
 Bernšteins 104
 Bērziņš, Alfrēds 16, 33—41, 45,
 48, 64, 81, 82, 85, 137, 138,
 141, 142, 144, 145, 150, 157
 Bērziņš, Andrejs 34, 38, 85, 166
 Bērziņš, Artūrs 58, 59
 Bērziņš, R. 131
 Bērzkalns, Valentīns 49, 55
 Bērzonis, V. 108
 Biezais, H. 149
 Birznieks, Jānis 34, 166
 Bismarks 20
 Blaus, Pēteris 40
 Bļodnieks, A. 12
 Blumbergi (brāļi) 85
 Bogens, J. 148
 Bokalders, Jānis 108—110, 161,
 167
 Borghauzs 100
 Bramberge, Elvīra 45, 46
 Brante, Ksenija 15
 Brašlīšs, V. 18, 128, 131
 Breikšs, Leonīds 15, 51, 179
 Bukovskis, Z. 148
 Burģis, A. 117

Ceimers, Alfrēds 39, 40, 79, 143
Celms, J. 72, 88
Chase, T.G. 32
Cīrulis, Ansis 178
Cielēns, Fēlikss 33, 42—45, 47,
153, 158
Collins, Ed. 157

Čaks, Aleksandrs 51
Čakste, Mintauts 75
Čemberlens (Chamberlain) 138,
142
Čerčils (Churchill) 16, 138, 142

Daladjē 138, 142
Dambergs, E. 73
Dārziņš, Volfgangš 78
Deglavs, Augusts 107
De-Gols 155, 175
Deičs, V. 57
Deividsons, P. 127
Dēķēns 47, 89
Dikenss, Č. 179
Dīriķis, Jānis 91
Dostojevskis, F. 179
Dravenieks 92, 94
Dreimanis, A. 127, 128
Dreimanis, P. 57
Drukere 157
Druva, Jūlijs 40, 47
Dunsdorfs, Edgars 146—159,
163, 167, 170—174
Dzenis, Burkards 66
Dzenis, E. 127
Dzērvīte, A. 95
Dzīlleja (Lejnieks) Kārlis 50, 69

Dževons (Gevon) W.S. 111
Džonsons (Johnson) L.B. 103
Džordana (Jordana) J. 128

Egle, Kārlis-Rūdolfs 40
Egle, V. 131
Eglītis, Anšlavs 79, 84, 87, 179

Eglītis, Viktors 53
Endzelins, J. 140
Erhards, L. 117
Ērmanis, P. 15, 48, 179

Feldšteins, M. 129
Fēlmanis (Faehlmann) F.R. 27
Francis, Alfons 51, 58, 179
Freuds, S. 180
Frīdmans (Friedman) Milton 111,
118, 127, 128
Frīdmans, Rose 118
Fridrichsons 47, 52, 64

Gāle, Rita 125
Garūta, Lauma 15
Godins, Abrahams 166
Gogols 54
Golbraits (Galbraith) J.K. 127
Golcs 62, 64
Goldmanis, Jānis 22, 23
Gorkijs, M. 179
Grasis, A. 95
Graudiņa, Irma 15
Grīnbergs, Teodors 89
Grīns, Aleksandrs 53, 178
Grīns, Jānis 47, 48, 51, 54, 70, 109
Grīnvalds, J. 146
Grodnijs, J. 18, 128
Grots, J. 50, 51, 179
Grundhers, V. 139, 144
Gruško 71
Gruzītis, L. 123
Gulbis, A. 48
Gūters, Jānis 87

Gedimins 27
Ģermanis, Uldis 154, 160
Ģinters, Valdemārs 179

- Hacha, E. 41, 138
 Haieks (Hayek) F.A. 111
 Halifakss 142
 Heilbroners, R. 127
 Herders 95
 Hiršs, Roberts 38, 82, 162, 165—167
 Hitlers 20, 24, 40, 41, 137—140, 142, 143, 152, 177
 Hüvers (Hoover, Herbert) 10, 21, 28, 174, 175

 Igò, V. 179
 Ikona, G. 22

 Jadviga 27
 Jagailis 27
 Jackson, J.H. 32
 Jakobsens 139, 140
 Jankavs, Visvaldis 34
 Jansons, Mārtiņš Gustavs 40, 143
 Jaunsudrabiņš, Jānis 48, 54
 Jaunzeme, Ruta 15
 Johansons, Andrejs 44, 51
 Judeničs 64
 Jukovics, V. 94

 Kaktiņš, Ādolfs 15, 70
 Kalnings, Ringolds 85
 Kalniņa, Klāra 150, 157
 Kalniņš, Alfrēds 15
 Kalniņš, Brūno 12, 42
 Kalniņš, Jānis 180
 Kalniņš, Nikolajs 125
 Kalniņš, Teodors 56, 58, 59, 96, 180
 Kandrovičs, Al. 117
 Kārklīņš, Jānis 48, 89, 107, 143, 144
 Karlsons 31
 Kārters (Carter), J. 118, 153
 Kaudziši 155
 Keine (Keynes), J.M. 103, 112—114, 118, 119, 126, 127, 129
 Keizerlings, L.H. 160
 Kempss, J. 128
 Kenedijs 182
 Kiršs, E. 127
 Klauss, Uldis 125
 Kļavenieks, O. 131
 Kleinhofs, Alberts 57, 84, 85, 166
 Kleinhofs, Alekss 64, 87
 Klinsons, Rūdolfs 40, 151
 Klīve, Ādolfs 14, 33, 85, 154, 160
 Koks, E. 18
 Kouls (Cole) Feliks 31
 Krauja, H. 69
 Krauze, O. 85, 94
 Kreucvalds (Kreutzwald) F.R. 26
 Krieviņš, Edgars 33, 36, 140—142, 144
 Kristols, J. 129
 Kroders, Artūrs 96
 Kronbergs, T. 128
 Kronvalds, Atis 17, 25
 Krūmiņš, A. 18
 Kuga, Emma 69
 Kuga, Jānis 69, 181
 Kundziņš, Kārlis 107
 Kuplis, J. 57
 Kurelis 94
 Kuškevics, K. 96

 Ķeniņš (King), Gundars 148
 Ķepītis, J. 15
 Ķikulis 95
 Ķiploks, A. 148
 Ķīvītis 139
 Ķuze, Vilhelms 37

 Labsvīra, Elza 184
 Labsvīra, Milda 184
 Labsvīrs, Jānis 15, 17, 18, 22, 57, 63, 64, 69, 77, 79, 85, 91, 93, 113, 117, 123, 125, 127, 128, 131, 139, 159, 173, 175, 176, 183, 184
 Labsvīrs, Pauls 176, 184

Lācis, Aleksandrs 123
 Lācis, Vilis 50, 51, 81—84
 Lafers (Lafer), A. 129
 Laicēns, Linards 50
 Laidoners, J. 30, 31, 140
 Landavs, Z. 69
 Landmanis, V. 117
 Lange 71
 Lapenieks, Vilis 81, 84, 144
 Lapiņš, Artūrs 51, 52
 Lapiņš, Jānis 54, 94
 Lazda, Zinaīda 179
 Legzdiņš, A. 127
 Leiko, Marija 87
 Lejiņš, Jānis 15
 Leņins 104, 105, 169
 Ļermontovs 179
 Liberts, Lūdofs 70, 178
 Līkums, H. 70
 Lindemanis, H. 15
 Līvens 64
 Lujs XVIII 180
 Lūsis, A. 18

 Malta, N. 109
 Markss, Kārlis 104, 114, 116, 173
 Maršals, Alfrēds 111
 Masariks, J. 138
 Matvejs 62
 Mauriņa, Zenta 179, 180
 Medems (von) 71, 91
 Medenis, Jānis 179
 Mediņš, Jānis 15, 180
 Meierovics, Zigfrīds 31, 60, 150
 Melnbārde, P. 22, 127, 128
 Melngailis, Emīlis 58
 Menders, Fricis 44, 45, 51, 151
 Mengers, K. 111
 Mežaraups, Jānis 37, 57, 64
 Milenbachs, K. 140
 Mindaugs 27

Miniāte, E. 127, 128
 Misa, E. 146
 Muncis, J. 83
 Muntere 33, 35
 Munters, Vilhelms 33—36, 39,
 138, 139, 141, 142, 144, 152

Napoleons I 20, 152, 180
 Napoleons III 180
 Neikens, Juris 56
 Neilis, K. 90
 Neimanis, J. 125
 Niedra, Andrievs 50, 60
 Norvilis, Jānis 15
 Norvilis, Pēteris 125

Okun, M. 118
 Ords, C. 141
 Ozoliņš, Kārlis 35, 36
 Ozols, A. 125

Parming, Tōnu 12, 13, 32
 Pechman, Joseph 119
 Perry, George 119
 Petss, K. 13, 30
 Pētersons, Augustins 59
 Plaudis, Artūrs 49
 Plaudis, Jānis 51
 Plensners, Aleksandrs 32, 64
 Plūdonis, Vilis 52, 53
 Plukšs, A. 148
 Polis, A. 81
 Poritētis, J. 154, 160
 Poruks, Jānis 179
 Prauls, Kārlis 40, 143, 151
 Prikulis, M. 18, 131
 Pūce, V. 52, 81, 84
 Purvītis, Vilhelms 67, 68, 70, 71,
 72, 73, 181
 Puškins 179

 Radziņš, P. 31
 Raidonis, A. 117

Rainis 15, 43, 44, 46, 47
 Raudziņš, Džems 93
 Rēgans (Reagan) R. 126, 128, 129
 Rejs (Rei), A. 16, 142
 Raisters, Ēriks 58
 Reiters, Teodors 55—58, 96
 Rīgens (Regan), D.T. 130
 Roja 71, 72
 Roze, Jūlijs 48
 Rozenberga, B. 92
 Rozenbergs, D. 88, 91, 94
 Rozenbergs, P. 92
 Rozenšteins, H. 151
 Rozītis, Brūno 125
 Rubenis, J. 139
 Rudums 64
 Rudzītis, Helmārs 179
 Rudzītis, J. 49, 51
 Rusteķis 81, 84
 Rutter, O. 32
 Rūzvelts (Roosevelt) 138

Samuelsons, P. 118, 129
 Scitovsky, T. 119
 Sebris, N. 18
 Sēja, L. 82
 Sīlis, J. 79, 82, 83, 85—87, 139
 Silkalns, T. 147
 Skaistlauks 24
 Skalbe, Kārlis 10, 47—50
 Skujenieks, Mārgers 109
 Skujiņš, F. 57
 Skujiņš, Jānis 82
 Slavieša, V. 17, 128, 131
 Sliede 25
 Smetona, A. 30
 Smilga, Arvīds 40, 143
 Smits (Smith), Adams 111, 112
 Smolinskis, Leons 104—107
 Solženicins, A. 92
 Speke, Arnolds 179
 Sprinkels (Sprinkel), B. 128

Staļins, Josefs 16, 20, 23, 31, 32,
 40, 41, 104, 115, 116, 140, 142,
 143, 145, 152, 153, 160
 Stepermanis, Mārgers 179
 Straubergs, Kārlis 179
 Strausa, M. 125
 Sudmale 17
 Sudrabkalns, Jānis 50, 51, 179

Šekspīrs 54
 Šilde, Ādolfs 13, 33, 48, 50, 54,
 154, 179
 Šturma, Eleonora 125
 Šturms, Arnolds 125
 Šturms, Eduards 179
 Šumpēters (Schumpeter), Joseph
 A. 114—116, 118, 119
 Švābe, Arvēds 15, 83, 107, 141,
 179
 Šviess 32
 Švīkule, Dona (Gaigale, Emīlija)
 50

Tentelis, Augusts 179
 Trants 141
 Trūmens (Truman), H. 160
 Turauskis, J. 88

Uijerts, J. 92
 Ulmanis, Kārlis 8, 9, 10, 11, 12—
 19, 23, 30, 33, 35, 37, 41,
 44—47, 49—52, 54, 56, 62,
 66, 68, 81, 85, 91, 103, 137,
 144, 149—163, 165—171,
 173—182

Upenieks, V. 15
 Upītis, Andrejs 51

Vāgners (Wagner), R. 95
 Vāgners, M. 127, 128
 Vailijs, Džons (Wiley John) 155,
 175

Valdens, Pauls 106
Valdmanis, Alfrēds 38, 39, 92, 93
Valtere, Nora 125
Valters, Miķelis 9, 10
Vanags, A. 18, 131
Vandelis, J. 17, 18, 123, 131
Vankins Teodors 60, 62, 64
Vārsbergs, Vilis 117
Vasariņa 95
Vašingtons (Washington) G. 152
Veģis, A. 109
Veics, Kārlis 15
Veitmanis, J. 117
Veldre, Vilis 179
Verharns (Verhaeren), E. 23
Vikmanis, R. 180
Vīksniņš, Juris 147, 148
Virsaitis, Fr. 151
Virza, Edvards 15, 48, 52, 68,
178, 179
Vītola, Annija 65
Vītolinš, Jānis 180
Vītols, Jāzeps 15, 57, 64, 65
Vītols, T. 85
Voldemāras, A. 30
Webster 157

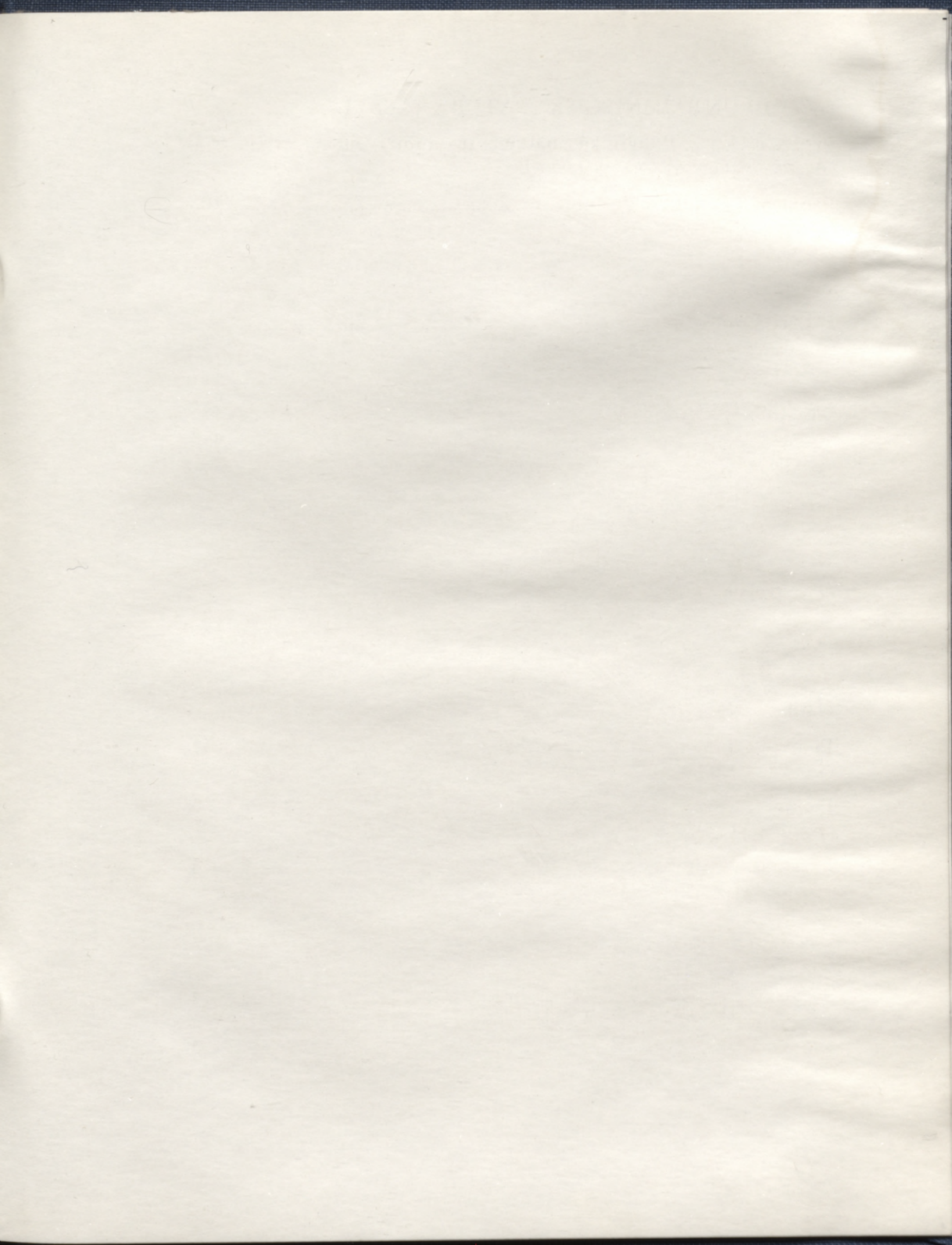
Zariņš, Kārlis 146
Zeltiņš, J. 92
Zenāitis, K. 127
Zīverts, Mārtiņš 53
Zolā, E. 179
Zubāns, I. 79
Zvanītājs, Jānis 37
Zviedrs 70

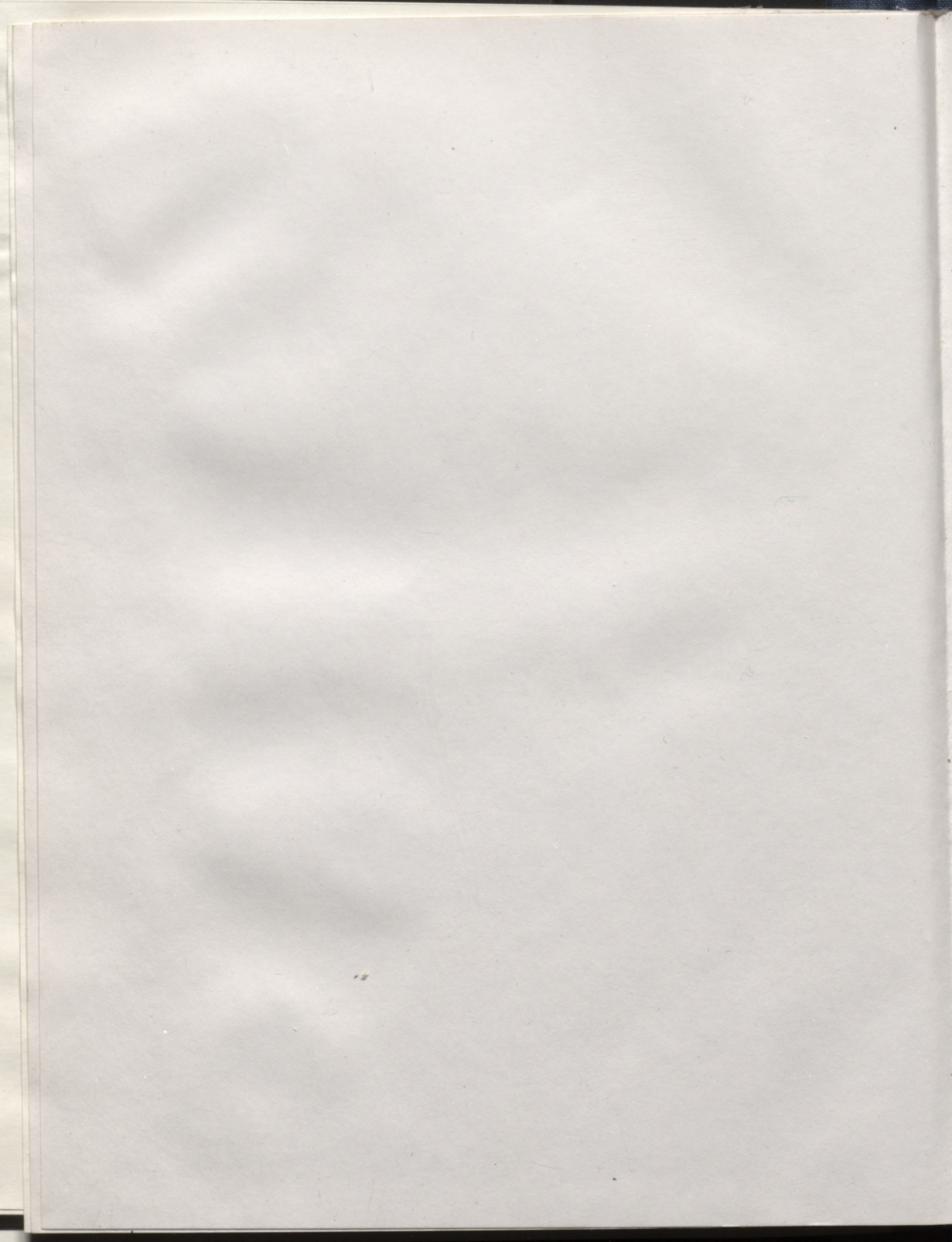
Žagars, E. 144
Žuburs, E. 87

S A T U R S

Ievads.....	5
ATMIŅAS UN PĀRDOMAS.....	7
Latvijas izcilo valstsvīru atceroties..... (<i>ALA žurnāls</i> , 1977.g. 21. nr.)	9
Kaņavīrs kā latviešu tautas un valsts likteņa veidotājs..... (<i>Kadets</i> , 1982.g.)	20
Baltijas valstis — Kas mūs vienoja, kas mūs šķīra?..... (<i>Akadēmiskā Dzīve</i> , 1984.g. 26.nr.)	26
Divi profili..... (<i>Laiks</i> , 1979.g. 19., 22. un 26. septembrī.)	33
Kaisītās rozes..... (<i>Laiks</i> , 1977.g. 6., 9., 13., un 16. jūlijā.)	43
Dzegūze kūko..... (<i>Laiks</i> , 1982.g. 11. un 15. septembrī.)	55
Mūsu izcilos garīgās kultūras darbiniekus atceroties..... (<i>Akadēmiskā Dzīve</i> , 1982.g. 24. nr.)	66
Latvijas sarkanā krusta izveidošanās un juridiskais stāvoklis Vācijā..... (<i>Latviešu Ziņas (Eslingenā)</i> , 1946.g. 28. martā.)	74
Pie Dzintara jūras..... (<i>Laiks</i> , 1976.g. 1., 4. un 8. septembrī.)	78
Mani beidzamie gadi skolas darbā Latvijā..... (<i>Manuskripts</i>)	88

DAŽĀDI UN SAIMNIECISKA SATURA RAKSTI	97
Profesors Kārlis Balodis kā zinātnieks un jaunu ideju autors.....	99
(<i>Akadēmiskā Dzīve, 1968.g. 11.nr.</i>)	
Profesoru Jāni Bokalderu pieminot	108
(<i>Manuskripts</i>)	
Kapitālisma nākotne	111
(<i>Akadēmiskā Dzīve, 1981.g. 23. nr.</i>)	
Inflācijas cēloņi un sekas.....	120
(<i>Akadēmiskā Dzīve, 1983.g. 25. nr.</i>)	
RECENZIJAS UN POLEMIKA	135
Kritiskais gads.....	137
(<i>Laiks, 1976.g. 28. apr. un 1. maijā.</i>)	
Latviešu rosība saimniecībā	146
(<i>Jaunā Gaita, 1981.g. 134. nr.</i>)	
Vēl viena grāmata par Kārli Ulmani.....	149
(<i>Jaunā Gaita, 1980.g. 128. nr.</i>)	
Atbilde autoram.....	156
(<i>Jaunā Gaita, 1980.g. 131. nr.</i>)	
Atbilde Aizsilniekam.....	159
(<i>Jaunā Gaita, 1980.g. 131. nr.</i>)	
Piebildumi pie Aizsilnieka taisnošanās	164
(<i>Jaunā Gaita, 1981.g. 135. nr.</i>)	
Polemiku izbeidzot.....	170
(<i>Jaunā Gaita, 1982.g. 137. nr.</i>)	
Kā to izskaidrot?	173
(<i>Jaunā Gaita, 1983.g. 144. nr.</i>)	
Draudzīgā aicinājuma ideja.....	175
Autora biogrāfija.....	183
Indeks.....	185

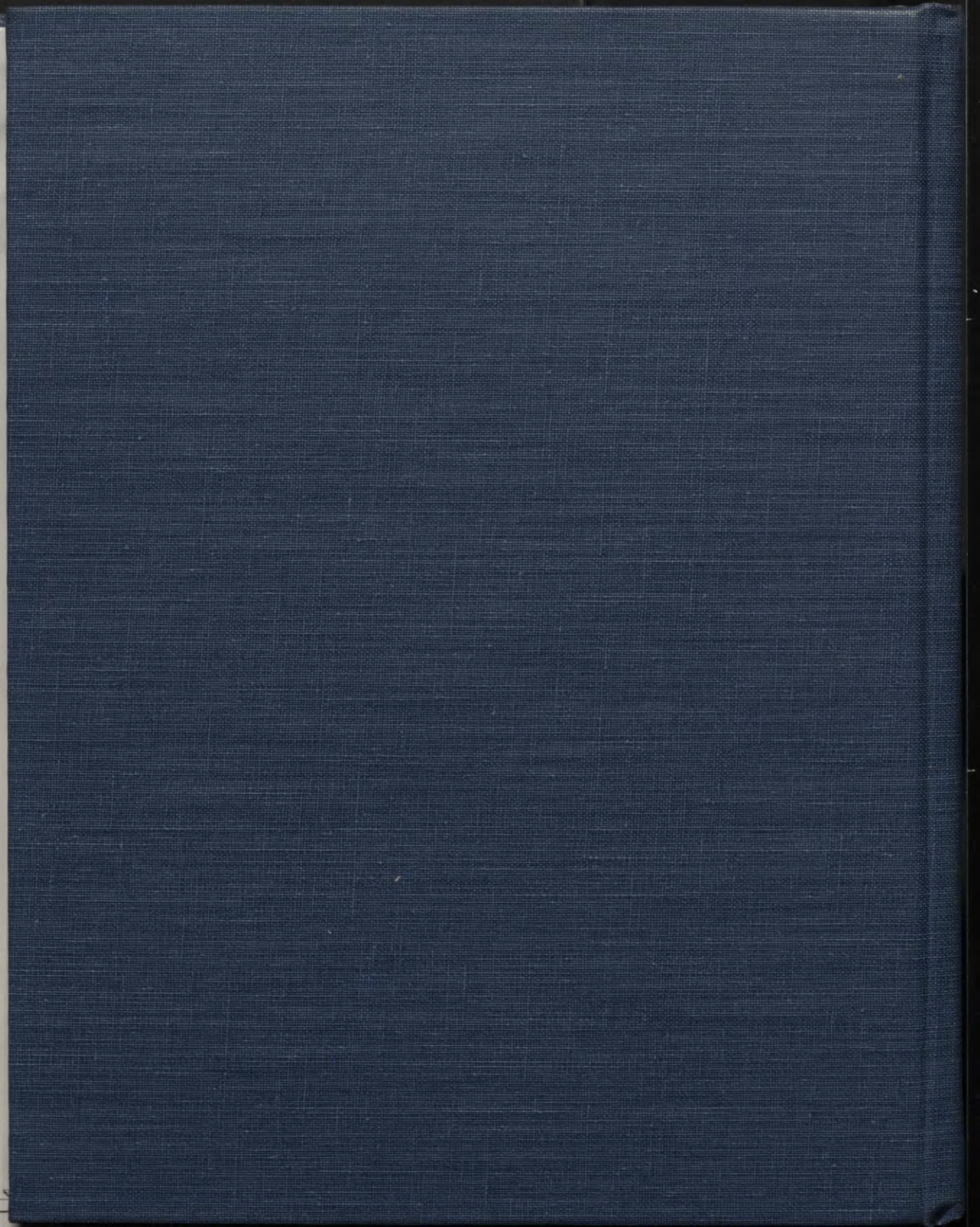

5 4.-

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0309102304

Jānis Labsvīrs * ATMIŅAS UN PĀRDOMAS

